

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA**

Liudmila STANAITIENĖ

**LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIO BIUDŽETO
PAJAMŲ ANALIZĖ IR JŲ KITIMO TENDENCIJŲ VERTINIMAS**

Magistro darbas

Šiauliai, 2010

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA**

Liudmila STANAITIENĖ

**LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIO BIUDŽETO
PAJAMŲ ANALIZĖ IR JŲ KITIMO TENDENCIJŲ VERTINIMAS**

**Magistro darbas
Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S)**

Aš, Liudmila Stanaitienė teigiu, kad magistro studijų baigiamasis darbas, kurį teikiu Ekonomikos studijų programos magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti, yra originalus autorinis darbas

(parašas)

Magistro darbo autorius Liudmila Stanaitienė

(vardas, pavardė, parašas)

Vadovas doc. dr. Auksė Norkuvienė

(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Recenzentas _____

(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

SANTRAUKA

Liudmila Stanaitienė. **Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų analizė ir jų kitimo tendencijų vertinimas:** ekonomikos specialybės magistro baigiamasis darbas / mokslinė vadovė doc. dr. A. Norkuvienė; Šiaulių universitetas, Ekonomikos katedra. – Šiauliai, 2010, 69 puslapiai, 88 puslapiai su priedais.

LR nacionaliniame biudžete kaupiama nacionalinių pajamų dalis, kuri skiriama ekonominei, socialinei sferai ir kitoms valstybės funkcijoms atlikti, todėl svarbu, kad būtų surinkta pakankamai pajamų į nacionalinį biudžetą. Šiame darbe atlikta Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų analizė ir pateiktas kitimo tendencijų ekonominis įvertinimas.

Konceptualiojoje darbo dalyje analizuojami nacionalinio biudžeto pajamų formavimo teoriniai aspektai. Kadangi didžiąją nacionalinio biudžeto pajamų dalį sudaro mokesčiai, todėl ypatingas dėmesys skiriamas jų esmės ir sistemos, vaidmens, formuojant valstybės biudžetą, analizei.

Praktinėje dalyje analizuojamos LR nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos, aptariami struktūros pokyčiai 2000–2009 metais, koncentruojant dėmesį į pagrindinių mokesčių (pridėtinės vertės, gyventojų pajamų, pelno bei akcizų) kitimą; nustatytos svarbiausios tą kitimą lėmusios priežastys, įvertinta mokesčių našta.

ABSTRACT

Liudmila Stanaitienė. **Analysis of national revenue of the Republic of Lithuania and assessment of tendencies of fluctuation thereof:** the Master's Thesis of Economics Speciality / scientific advisor doc. dr. A. Norkuvienė; Šiauliai University, Economics Department. – Šiauliai, 2010, 69 pages, 88 pages with annexes.

Some share of national revenue is accumulated in the national budget of the Republic of Lithuania. This share is designated to economical, social spheres and to perform other functions of the state, therefore it is necessary to collect sufficient revenue to the national budget. In the present paper, there is performed the analysis of the national revenue of the Republic of Lithuania as well as the assessment of the tendencies of fluctuation thereof is presented.

The conceptual part of the Master's Thesis includes the analysis of theoretical aspects of formation of national revenue. Whereas the most revenue consists of taxes, a very special attention is paid on the analysis of the essence and system thereof as well as the role forming the state budget.

In the practical part of the Master's Thesis, there analysed the tendencies of the national revenue of the Republic of Lithuania as well as their structural changes in the period 2000-2009 are discussed, focusing on the fluctuation of the main taxes (value added tax, resident income-tax, corporation tax and excises); the main reasons, which caused such fluctuation are established and the burden of taxes is evaluated.

TURINYS

ĮVADAS	5
PAGRINDINIŲ SAŲOKŲ ŽODYNAS	7
1. NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ FORMAVIMO TEORINIAI ASPEKTAI	8
1.1. Valstybės biudžeto istoriniai aspektai	8
1.2. Nacionalinio biudžeto esmė ir struktūra	9
1.3. Valstybės biudžeto pajamos	11
1.4. Savivaldybių biudžetų pajamos	13
1.5. Mokesčių vaidmuo formuojant valstybės biudžetą	14
1.5.1. Mokesčių sistemos teoriniai aspektai	15
1.5.2. Mokesčių kultūros samprata	20
1.5.3. Mokestinių pajamų klasifikacija Lietuvoje	24
1.6. Pajamų kitimo analizės ir jų tendencijų vertinimo metodika	26
2. LR NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ KITIMO ANALIZĖ IR JŲ TENDENCIJŲ VERTINIMAS	29
2.1. LR Nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos	29
2.2. Valstybės ir savivaldybių biudžetų dalies bendrose nacionalinio biudžeto pajamose	31
kitimo tendencijos	31
2.3. Nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų struktūros pagal šaltinius kitimas	33
2000–2009 metais	33
2.4. Mokestinių pajamų struktūros kitimas	36
2.5. LR nacionalinio biudžeto pajamų apimtį bei jų struktūros kitimą lėmusių veiksnių analizė ..	38
2.5.1. Pridėtinės vertės mokestis kaip nacionalinio biudžeto pajamų kitimo veiksnys	38
2.5.2. Gyventojų pajamų mokesčio įtaka LR nacionalinio biudžeto surinkimui	41
2.5.3. Akcizai kaip sudėtinė LR nacionalinio biudžeto pajamų dalis	46
2.5.4. Pelno mokesčio įtaka LR nacionalinio biudžeto pajamų surinkimui	50
2.6. LR nacionalinio biudžeto pajamų ryšys su mokestinėmis bei nemokestinėmis pajamomis, pagrindiniais mokesčiais bei ES parama	52
2.7. Mokestinės naštos ir šešėlinės ekonomikos įtakos mokestinėms pajamoms įvertinimas	54
3. LR NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ PROGNOZĖS	58
IŠVADOS	62
LITERATŪRA	64
PRIEDAI	70

ĮVADAS

Biudžetas būtinas kiekvienai valstybei, kad padengtų valstybės vartojimo išlaidas, valstybės investicijas, transferinius mokėjimus privačiam sektoriui, subsidijas valstybinėms įmonėms, valstybės skolų palūkanoms sumokėti.

LR valstybės ir savivaldybių biudžetai sudaro nacionalinį biudžetą. LR nacionaliniame biudžete kaupiama nacionalinių pajamų dalis, skirta ekonominei, socialinei sferai ir kitoms valstybės funkcijoms atlikti. Daugiausia LR nacionalinio biudžeto pajamų numatoma socialinei sferai, t. y. švietimui, sveikatos priežiūrai, socialinei rūpybai ir kt. Todėl svarbu, kad būtų surinkta pakankamai pajamų į nacionalinį biudžetą. **Temos aktualumą** lemia trys svarbiausios priežastys: visuomenės poreikis žintoti informaciją apie nacionalinio biudžeto kitimo priežastis, tendencijas ir prognozes; praktinis nagrinėjamų dalykų svarbumas ir savalaikiškumas.

Temos naujumas. Nuolat keitėsi mokesčių sistema, kito pagrindinių mokesčių tarifai, panaikinta didžioji dalis lengvatų bei kiti veiksniai, stipriai veike nacionalinio biudžeto pajamų surinkimą. Todėl svarbu išanalizuoti, kaip šie veiksniai veikė nacionalinio biudžeto pajamų surinkimą.

Mokslinė problema. Nuo senų laikų lėšų trūkumas – gerai žinoma kiekvienoje valstybėje problema, todėl labai svarbu planuoti laukiamas pajamas bei išlaidas. Nesurinkus pakankamai pajamų, išlaidos viršija pajamas, susidaro deficitas. Deficitui padengti tenka skolintis, tačiau skolintas lėšas reikia gražinti bei mokėti dideles palūkanas. Tai mažina ekonomikos efektyvumą.

Mokesčiai sudaro didžiausią LR nacionalinio biudžeto pajamų dalį. Nacionalinio biudžeto padidėjimui didelę įtaką daro gaunamos Europos Sąjungos struktūrinės lėšos, kurios, investuojamos į įvairias ūkio sritis šiuo sudėtingu šalies ekonomikos nuosmukio metu, padeda išlaikyti šalies konkurencinį pranašumą.

Hipotezė. Pastaraisiais metais mokesčių tarifai nuolat augo, tačiau jų padidėjimas ne visada teigiamai veikia Nacionalinio biudžeto pajamas.

Tyrimo objektas – Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamos.

Tyrimo dalykas – Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos ir jas lėmusieji veiksniai.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti LR nacionalinio biudžeto pajamas teoriniu ir praktiniu aspektu, išanalizuoti mokesčių pajamų dinamiką, atlikti pagrindinių mokesčių pajamų išsamesnę analizę.

Pagrindiniai tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis literatūros šaltiniais, konceptualiojoje darbo dalyje išanalizuoti nacionalinio biudžeto pajamų formavimo ir jų struktūros teorinius klausimus.

2. Išanalizuoti Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų apimties bei struktūros kitimo tendencijas 2000–2009 metais.

3. Identifikuoti ir įvertinti priežastis, lėmusias LR nacionalinių biudžeto pajamų ir jų struktūros kitimą.

4. Identifikuoti pagrindinių mokesčių pajamų kitimą lėmusias priežastis, veikusias nacionalinio biudžeto pajamų surinkimą.

5. Pateikti nacionalinio biudžeto pajamų bei pagrindinių mokesčių prognozes.

Darbo atsiribojimai. Analizuojant Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamas, apsiribota 2000–2009 metų laikotarpiu. Darbe atlikta tik pagrindinių mokesčių pajamų išsamesnė analizė, kadangi jos sudaro didžiausią nacionalinių pajamų dalį.

Metodologija. Darbe remiamasi lietuvių bei užsienio autorių moksline literatūra, nagrinėjami Lietuvos Respublikos įstatymai bei norminiai aktai, LR Finansų ministerijos, Valstybinės mokesčių inspekcijos prie LR Finansų ministerijos bei Statistikos departamento duomenys.

Metodai: lyginamoji analizė bei sintezė, dedukcija, indukcija, statistiniai metodai.

Darbo rezultatai. Konceptualiojoje dalyje išanalizuoti nacionalinio biudžeto sudarymo bei naudojimo teoriniai aspektai. Praktinėje dalyje išnagrinėtos Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto pajamų kitimo 2000–2009 metais tendencijos bei atskleidžiamos jų priežastys; įvertinta pagrindinių mokesčių pajamų, mokesčių naštos, šešėlinės ekonomikos įtaka LR nacionalinio biudžeto surinkimui, pateikiamos LR nacionalinio biudžeto bei pagrindinių mokesčių pajamų prognozės.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, trys pagrindiniai skyriai, išvados. Tyrimo duomenis iliustruoja 11 lentelių ir 30 paveikslų. Pateikiamas pagrindinių sąvokų žodynas, 14 priedų.

PAGRINDINIŲ SĄVOKŲ ŽODYNAS

Šios sąvokos magistro darbe pateikiamos remiantis šaltiniu: Vainienė, R. (2005). *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.

A

Akcizas – į valstybės biudžetą mokamas vartojimo mokestis, išreikštas procentais nuo prekės kainos arba absoliučia suma ir pridodamas prie parduodamos prekės kainos.

G

Gyventojų pajamų mokestis (GPM) – mokestis, taikomas gyventojų gaunamoms pajamoms, tokioms kaip: darbo užmokestis, autorinis atlyginimas, pajamos už parduotą turtą, kompensacijos ir kt.

M

Mokestinės pajamos – tai pajamos, gautos iš mokesčių.

Mokestis – mokesčio įstatyme mokesčių mokėtojui nustatyta piniginė prievolė valstybei.

N

Nacionalinis biudžetas – ekonominių piniginių santykių visuma, kurių dėka sudaromi ir naudojami pinigų fondai, skirti valstybės funkcijų ir uždavinių įgyvendinimui finansuoti. Siaurąja reikšme tai – valstybės einamųjų metų pajamų ir išlaidų planas, tvirtinamas Seimo ir turintis įstatymo galią

Nacionalinio biudžeto pajamos - Nacionalinio biudžeto pajamos sudaro mokestinės, kurios surenkamos mokesčiais, ir nemokestinės pajamos, tai lėšos, kurios gautos parduodant valstybės gaminamas prekes ar teikiant paslaugas.

Netiesioginiai mokesčiai – pajamų mokesčiai, kuriuos mokesčių mokėtojas sumoka ne gaudamas pajamas, o jas išleisdamas, t. y. įsigydamas prekių ir paslaugų. Kitaip dar vadinami vartojimo mokesčiais. Pridėtinės vertės mokestis, pardavimo mokestis, akcizai yra netiesioginiai mokesčiai.

P

Pelno mokestis – mokestis, taikomas įmonių uždirbtam apmokestinamajam pelniui.

Pridėtinės vertės mokestis – apibūdinamas kaip bendro pobūdžio netiesioginis apyvartos mokestis, kuriuo apmokestinamas vartojimas, tačiau šio mokesčio charakteristika konkrečioje valstybėje gali būti skirtinga.

Š

Šešėlinė ekonomika (oficialiai neapskaityta ekonomika) – šalies ekonomikos dalis, kurios neapskaityta oficiali statistika. Oficialiai neapskaityta ekonomika apima legalias, tačiau nedeklaruotas veiklas ir nelegalias veiklas.

T

Tiesioginiai mokesčiai – mokesčiai, mokami gaunant pajamų ar turint turto. Gyventojų pajamų, įmonių pelno, turto mokesčiai yra tiesioginiai.

1. NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ FORMAVIMO TEORINIAI ASPEKTAI

Terminas „biudžetas“ kilęs iš anglų kalbos žodžio „budget“, iš prancūzų „bougette“ – t. y. krepšelis. „Visuotinėje Lietuvos enciklopedijoje“ biudžetas apibūdinamas taip: „...valstybės ar jos administracinio vieneto pajamų ir išlaidų sąmata tam tikram laikotarpiui [79]. Biudžetas paprastai sudaromas vieneriems metams, kai kuriose šalyse ilgesniam laikotarpiui. Paprastai yra valstybės biudžetas ir kiekvieno administracinio vieneto (išskyrus mažiausius, pvz., Lietuvoje – seniūnijas) biudžetas. Valstybių biudžetų sistemą, arba biudžetų sandarą, lemia valstybės administracinė teritorinė struktūra“ [79]. Biudžetą sudaro pajamos bei išlaidos. Išlaidos turi būti derinamos su pajamomis. Gali susidaryti biudžeto balansas, perteklius arba deficitas.

1.1. Valstybės biudžeto istoriniai aspektai

Valstybių biudžetų sudarymas ir naudojimas nuėjo ilgą istorinį kelią. Pirmasis biudžetas sudarytas Anglijoje XIII a. Lietuvoje pirmoji biudžeto pobūdžio sąmata buvo sudaryta 1490 m., Aleksandro Jogailaičio valdymo metu. Didysis Lietuvos kunigaikštis rūpinosi savo pajamų ir išlaidų sąmata ir iš savo sekretoriaus reikalavo žinių, kiek surinkta ir suvartota valstybėje medaus. Vėliau, XV–XVI a., buvo sudaromos teritorinės sąmatos. XVIII a. antroje pusėje jau buvo sudaromas biudžetas [79].

Analizuojant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pajamas, galima išskirti pajamų šaltinius ir pajamų surinkimo metodus bei formas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taikyti tokie pagrindiniai pajamų gavimo metodai: privalomos valdovo žemių ir turto pajamos, įvairios finansinės prievolės valstybei, t. y. mokesčiai, rinkliavos ir kt., taip pat savanoriški mokėjimai į išdą bei valstybės pajamos ir dovanos, kitos valstybės išdo įplaukos. Pagrindinę išdo pajamų dalį sudarė pajamos iš vidaus šaltinių. Reikšmingos buvo ir pajamos, surenkamos iš užsienio, t. y. karo grobis ir paskolos. Kuriami miestai, besiplečianti prekyba bei amatų ir kitų verslų plėtra sudarė sąlygas didėti ir ne žemės ūkio produkcijos apimčiai, stiprindama šį valstybės pajamų šaltinį. Nuo XVI a. keičiasi valstybės pajamų šaltinio pobūdis, t. y. pereinama iš natūrinių į pinigines pajamas [88].

1588 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės išdas atskirtas nuo Didžiojo Kunigaikščio išdo, ir valstybės pajamas sudarė paprastos ir nepaprastos pajamos. Paprastos, t. y. pastovios pajamos, gaunamos iš valstybės žemių, iš maitų, pinigų kalimo be nežymių mokesčių. Nepaprastos pajamos – mokesčiai, nustatyti Seimo, kuris pradėjo veikti XVI a.: žemės, miestų, turtų, verslo, svaigiųjų gėrimų, žydų ir kitos pagalvės, papildomi maitai bei kitos mokestinės pajamos. Palaipsniui valstybės biudžeto pajamų surinkimo ir jų panaudojimo tvarka keitėsi, kol buvo pasiekta šiuolaikinė jo forma [88].

1.2.Nacionalinio biudžeto esmė ir struktūra

Dar XIX a. vokiečių ekonomistas A.Vagneris numatė, kad augs bendrojo nacionalinio produkto valstybės išlaidų dalis. Šis teiginys vadinamas Vagnerio valstybės veiklos plėtros dėsniumi. Jis buvo grindžiamas valstybės vykdomomis funkcijomis: tuo metu valstybė rūpinosi teisėsauga, policija, valdymu ir kt. Be to, kylant gyvenimo lygiui, buvo prognozuojama, kad valstybė vykdys naujas funkcijas: sveikatos apsaugos, socialinės rūpybos bei švietimo [47]. Šis numatymas iš tikrųjų pasitvirtino, apie tai liudija dabartinė visų valstybių ekonominė veikla.

„Nacionalinis biudžetas – ekonominių piniginių santykių visuma, kurių dėka sudaromi ir naudojami pinigų fondai, skirti valstybės funkcijų ir uždavinių įgyvendinimui finansuoti. Siaurąja reikšme tai – valstybės einamųjų metų pajamų ir išlaidų planas, tvirtinamas Seimo ir turintis įstatymo galią“ [2].

Per nacionalinį biudžetą sukaupiamos visų nuosavybės formų įmonių ir gyventojų pajamos.

Nacionalinis biudžetas perskirto nacionalines pajamas ir BVP. Anot V. Aleknavičienės, „kuo stipresnė yra valstybės ekonominio reguliavimo funkcija, tuo didesnė nacionalinių pajamų dalis ir BVP yra perskirstoma per nacionalinį biudžetą“ [2].

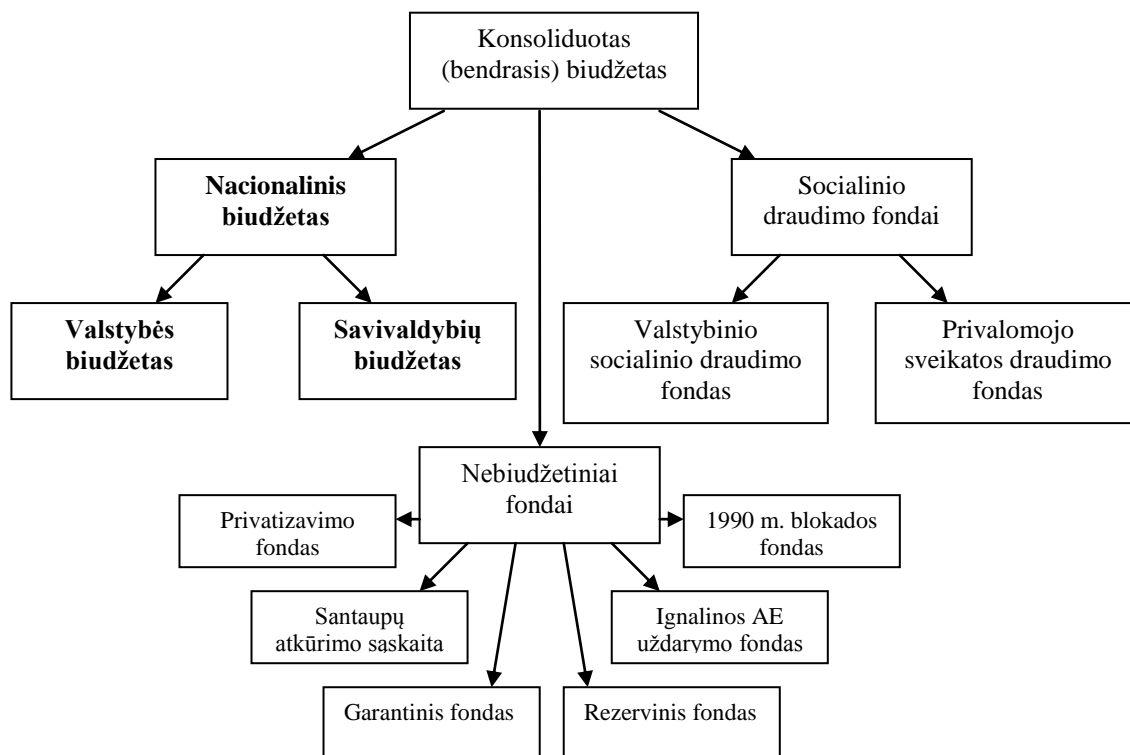
Mokestinės pajamos bei valstybės išlaidos reguliuoja nacionalinį biudžetą, skatina ekonomiką ir investicijas, didina gamybos efektyvumą.

G. Smalenskas valstybės biudžeto esmę apibūdino taip: „tai biudžetiniai santykiai su juridiniais ir fizininiais asmenimis, kurie susidaro perskirstant nacionalines pajamas“ [64., p. 32].

Lietuvos Respublikos konsoliduoto biudžeto sudėtis, pateikta 1 paveiksle, rodo, kad bendrojo konsoliduoto šalies biudžeto didžiausią pajamų ir išlaidų dalį sudaro nacionalinis biudžetas, todėl jo rodiklių pokyčiai turi esminės įtakos konsoliduoto biudžeto dydžiui [7].

Nacionalinio biudžeto pajamas sudaro visos valstybės ir savivaldybių biudžetų sukaupiamos lėšos, išskyrus skolintas lėšas. Valstybės ir savivaldybių biudžetų pajamos ir asignavimai gali būti tik piniginės lėšos. Nacionalinio biudžeto asignavimai naudojami valstybės ir savivaldybių funkcijoms atlikti [38]. Valstybės biudžetas – Seimo patvirtintas valstybės biudžeto pajamų ir asignavimų planas biudžetiniams metams.

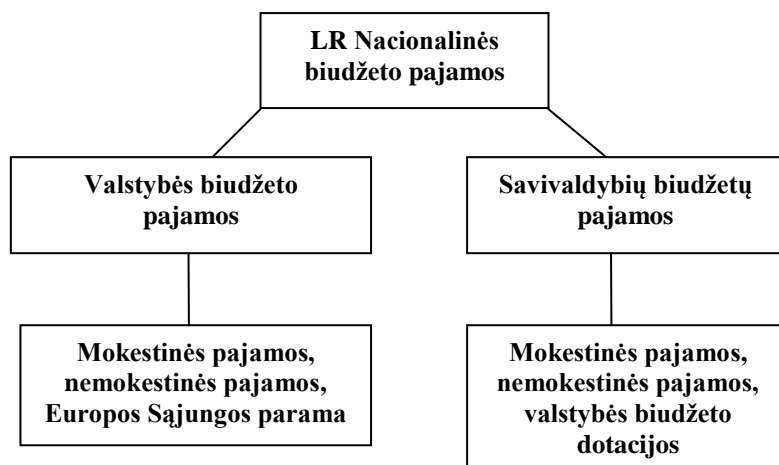
Lietuvos valstybės bei savivaldybių finansus analizavo nemažai mokslininkų. Iš jų paminėtini: J. Rimas, R. Stačiokas, V. Meidūnas, P. Puzinauskas, E. Buškevičiūtė, O. G.Rakauskienė ir kiti

1 pav. LR konsoliduoto biudžeto struktūra

Šaltinis: Rakauskienė, O. G. (2006). *Valstybės ekonominė politika*.

Nacionalinio biudžeto pajamas sudaro mokestinės, kurios surenkamos mokesčiais, ir nemokestinės pajamos, gautos parduodant valstybės gaminamas prekes ar teikiant paslaugas. Nuo 2004 m. į nacionalinio biudžeto pajamų sudėtį dar įeina Europos Sąjungos parama (2 pav.).

2 pav. LR Nacionalinio biudžeto pajamos

Šaltinis: Buškevičiūtė, E. (2006). *Viešieji finansai*.

Taigi, Lietuvos Respublikoje surenkami mokesčiai, privalomos įmokos, rinkliavos gali būti perskirstomi tik per nacionalinį biudžetą, Valstybinį socialinio draudimo fondą, Privalomojo sveikatos draudimo fondą, Privatizavimo fondą, Rezervinį (stabilizavimo) fondą, Valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondą, Garantinį fondą, savivaldybių privatizavimo fondus.

1.3. Valstybės biudžeto pajamos

Valstybės pajamos – „piniginiai ištekliai, kurie skirstant visuomenės nacionalines pajamas pereina valstybės žinion ir kaupiami valstybės (savivaldybių) biudžete bei pinigų fonduose, taip pat piniginiai ištekliai, kuriuos valstybė yra pasiskolinusi ir kurie naudojami valstybės (savivaldybės) funkcijoms finansuoti“ [48].

Remiantis LR biudžeto sandaros įstatymu, valstybės biudžeto pajamas sudaro:

- 1) pajamos iš mokesčių, gaunamos į valstybės biudžetą teisės aktų numatyta tvarka;
- 2) pajamos iš valstybės turto¹;
- 3) valstybės biudžetinių įstaigų pajamos;
- 4) negrąžintina finansinė parama (piniginės lėšos);
- 5) dotacijos;
- 6) kitos pajamos.

Valstybės pajamos dar skirstomos taip: mokestinės bei nemokestinės pajamos bei Europos Sąjungos parama. Didžiąją LR nacionalinių pajamų dalį sudaro mokestinės pajamos, todėl apie jas bus plačiau kalbama atskirame poskyryje „Mokesčių vaidmuo formuojant valstybės biudžetą“.

Seimo priimtame atitinkamų metų „Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatyme“ nurodoma:

- 1) bendra pajamų suma bei jų paskirstymas pagal pajamų rūšis;
- 2) įmokų į valstybės biudžetą, išskyrus Europos Sąjungos finansinės paramos lėšas, skiriamų specialiosioms programoms finansuoti, paskirstymas pagal asignavimų valdytojus;
- 3) bendra valstybės biudžeto asignavimų suma, jų paskirstymas pagal biudžetines įstaigas programoms įgyvendinti; asignavimai skiriami išlaidoms, iš jų – darbo užmokesčiui, ir turtui įsigyti;
- 4) grynojo skolinimosi limitas;

¹ Išskyrus pajamas, gaunamas pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą ir Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 16⁽¹⁾ straipsnyje nustatytą valstybės nekilnojamojo turto atnaujinimo organizatoriaus parduotą nekilnojamąjį turtą, įskaitant žemę.

- 5) biudžetinais metais pasirašomų valstybės garantijų limitas;
- 6) savivaldybių biudžetams skiriamų dotacijų sumos, bendrosios dotacijos kompensacijų sumos;
- 7) savivaldybių skolinimosi limitai;
- 8) gyventojų pajamų mokesčio dalis (procentais), tenkanti visų savivaldybių biudžetams nuo įplaukų į nacionalinį biudžetą [38].

Vienas iš svarbių valstybės pajamų šaltinių yra ES parama, kuri skirstoma taip:

- parama žemės ūkiui; išskiriami tokie šaltiniai: Bendroji žemės ūkio politikos (BŽŪP) ir kaimo plėtros programos;
- struktūrinė parama ekonominei bei socialinei sanglaudai įgyvendinti;
- vidaus politikos tikslų finansavimas (Šengeno priemonės programa, Ignalinos programa bei Specialioji Kaliningrado tranzito programa).

Struktūrinės paramos lėšos skiriamos iš struktūrinių ir sanglaudos fondų. Struktūrinių fondų funkcija – mažinti regionų vystymasi skirtumus bei skatinti mažai išsivysčiusių regionų plėtrą. Išskiriami tokie struktūriniai fondai:

- Europos regioninės plėtros fondas (ERPF), kuris teikia finansinę paramą regionų technologinei plėtrai, vietos infrastruktūros gerinimui ir kita.
- Europos socialinis fondas (ESF) skiria lėšas socialiniams projektams, pavyzdžiui, užimtumo problemoms spręsti.
- Europos žemės ūkio orientavimo ir garantijų fondas (EŽŪOGF) teikia paramą naujiems ūkininkavimo metodams diegti, alternatyviai ekonominei veiklai kaime plėtoti.
- Žuvininkystės orientavimo finansinė priemonė (ŽOFI) remia investicijas bei ekonominės veiklos perorientavimą žuvininkystės sektoriuje.
- Sanglaudos fondas, laikomas neoficialiu struktūriniu fondu, remia didelės apimties transporto bei aplinkos apsaugos projektus, kurių vieno minimali vertė turi būti nuo 10 mln. eurų. Pabrėžtina, kad metinė šalies parama iš Sanglaudos fondo bei ES struktūrinių fondų kartu negali viršyti 4 procentų nuo šalies BNP [78].

Išskiriama speciali ES finansinės paramos grupė, skirta narystei ES pasirengti. Parama numatyta transporto bei aplinkos infrastruktūros plėtrai, t. y. skirstyta 2000–2004 m. pagal Pasirengimo narystei struktūrinės politikos priemones (ISPA); parama žemės ūkiui, kuri 2000–2006 m. buvo skirstyta pagal Specialiąją žemės ūkio ir kaimo plėtros programą (SAPARD); parama stojimui į ES pasiruošti, skirstyta 1999–2006 m. pagal PHARE programą. 2004 m. gegužės 1 d. ISPA programą pakeitė Sanglaudos fondo programa, vietoje SAPARD atsirado EŽŪOGF ir ŽOFI.

Dar vienas valstybės pajamų šaltinis – tai nemokestinės pajamos. Jas sudaro pajamos iš valstybės nuosavybės, vietinės rinkliavos, pajamos iš baudų ir konfiskacijos ir kitos. Paprastai

pajamos iš šio šaltinio sudaro nežymią bendrojo biudžeto pajamų dalį. Jei valstybei priklausytų dideli gamtos ištekliai ar daug įmonių, pajamos iš valstybės nuosavybės galėtų sudaryti nemažą biudžeto pajamų dalį. [62].

1.4. Savivaldybių biudžetų pajamos

Lietuvos savivaldos sistema nuo nepriklausomybės atkūrimo iš esmės pasikeitė, pokyčiai vyksta ir dabar. Nuo LR nepriklausomybės atkūrimo keitėsi ne tik sistema, bet ir teisinė bazė, savivaldybių skaičius, mokesčių sistema bei dotacijų ir savivaldybių išlaidų tvarka [62].

Pažymėtina, kad kiekviena savivaldybė turi savarankišką biudžetą, kurie privalo būti subalansuoti [38].

LR biudžeto sandaros bei LR savivaldybių biudžeto pajamų nustatymo metodikos įstatymuose patvirtintos tokios savivaldybių biudžeto pajamos (2 pav.):

- mokestinės pajamos, kurios formuojamos iš savivaldybėms priskirtų mokesčių ir įstatymų nustatytų bendrųjų mokesčių dalies;
- nemokestinės pajamos, gaunamos iš savivaldybės turto, iš savivaldybių biudžetinių įstaigų, už išnuomotą arba suteiktą naudotis valstybinę žemę, už parduotus valstybinės žemės sklypus, iš ilgalaikio turto realizavimo ir kitų nemokestinių šaltinių;
- valstybės biudžeto dotacijos, skirtos pajamų ir išlaidų skirtumams tarp savivaldybių išlyginti ir valstybės perduotoms funkcijoms atlikti [38; 42].

Mokestines bei nemokestines pajamas sąlyginai galima vadinti nuosavomis savivaldybių pajamomis, o valstybės biudžeto dotacijos – tai valstybės paskirta lėšų suma, kurios nepanaudotas likutis metų pabaigoje grąžinamas į valstybės biudžetą [20].

Pažymėtina, kad savivaldybės biudžetui priskirtas mokestines pajamas į savivaldybių biudžetą perveda Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Finansų ministerijos teritorinė valstybinė mokesčių inspekcija – vietos mokesčių administratorius. Biudžeto pajamų ir asignavimų ekonominę ir funkcinę klasifikaciją nustato Finansų ministerija.

Pabrėžtina, jeigu savivaldybėms visgi nepavyksta subalansuoti biudžeto, jos Vyriausybės nutarimu [23] gali imti paskolas. Tačiau paskolų dydis negali viršyti įstatymų nustatytų limitų, kuriuos aprobuoja Lietuvos Respublikos Seimas, tvirtindamas kitų metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymą. Iki 2002 m. gruodžio 31 d. skolintis buvo galima savivaldybės tarybos sprendimu. Nuo 2003 m. vien savivaldybės tarybos sprendimo nepakanka, privaloma turėti ir savivaldybės kontrolieriaus išvadą. Be to, savivaldybės skolintis gali, jei nepakanka lėšų tik šiems tikslams:

- valstybės investicijų programoje numatytiems projektams finansuoti;

- savivaldybės investiciniams projektams finansuoti;
- laikinam pajamų trūkumui padengti, jei šiam tikslui stokojama savivaldybės biudžeto apyvartinių lėšų [23].

Kadangi didžioji nacionalinio biudžeto pajamų dalis tenka mokestinėms pajamoms, kurios per analizuojamą laikotarpį sudarė vidutiniškai apie 80 proc., todėl kitame poskyryje tikslinga išanalizuoti mokesčių sistemą, esmę bei jų rūšis.

1.5. Mokesčių vaidmuo formuojant valstybės biudžetą

Valstybės finansų tikslas – pinigineis lėšomis aprūpinti valstybę, kuri savo ruožtu vykdytų ekonomines, socialines ir politines funkcijas. G. Smalenskas valstybės finansų ekonominę esmę apibūdina taip; „tai nacionalinių pajamų vertės paskirstymo ir perskirstymo piniginiai santykiai, kurie yra susiję su valstybės ir jai priklausančių įmonių finansinių išteklių formavimu ir su valstybinių lėšų panaudojimu išplėstinės gamybos išlaidoms padengti, visuomenės narių socialiniams, kitiems kultūriniais poreikiams tenkinti, šalies gynybai ir valdymui užtikrinti“ [64]. Svarbiausias valstybės biudžeto pajamų šaltinis – įvairūs mokesčiai (1 priedas).

N.T. Umnova (УМНОВА) mokesčius apibūdina tai: tai „privalomi mokėjimai į biudžetą, kuriuos vykdo juridiniai bei fiziniai asmenys“ [92]. Panašiai mokesčius apibūdina V. Meidūnas bei P. Puzinauskas (2001): „Mokesčiai – tai „ūkio subjektų ir gyventojų privalomieji mokėjimai valstybei“ [51]. Mokesčių administravimo įstatyme teigiama, kad mokestis – tai „mokesčio įstatyme mokesčių mokėtojui nustatyta pinigine prievolė valstybei“ [40]. Išvardytos definicijos pabrėžia mokesčių privalomumą bei išskiria jų ėmėją – valstybę. R.Vainienė „Ekonomikos terminų žodyne“ pateikia kiek platesnį apibrėžimą: „mokesčiai – teisės aktų nustatyta pinigine prievolė valstybei, periodiškai mokama į valstybės (savivaldybių) biudžetus ir fondus. Mokesčių lėšos skiriamos valstybės funkcijoms finansuoti“ [75, p.175-176]. Pastarasis mokesčių apibūdinimas išskiria dar ir mokesčių paskirtį – t. y. lėšos, skirtos valstybės bei savivaldybių funkcijoms vykdyti.

D. A. Butautas monografijoje „Modernūs Lietuvos ateities finansai“ mokesčius nusako taip: „mokesčiai – tai reali priemonė ne tik užtikrinti žmonių vidaus ir / ar išorės saugumą, bet kartu nustatyti tokias valstybės pajamų politikos kryptis, kad jos pačiu tinkamiausiu žmogui būdu paveiktų žmogaus kultūrinį-techninį-ekonominį potencialą, kurio pagalba šis maksimaliai panaudotų tuos savo išskirtinius gebėjimus, į kuriuos ir yra nukreipiamas kiekvienas mokesčiams skirtas litas, visuomenės, savo artimųjų naudai ir valstybės naudai, bei gauti už tai tinkamą atlygį“ [16].

G. Smalenskas išskiria fiskalinę, ekonominę bei socialinę mokesčių reikšmes. Fiskalinis vaidmuo – tai valstybės valdžios institucijų aprūpinimas būtiniais piniginių lėšų šaltiniais.

Ekonominiu požiūriu „pats mokesčių išskaičiavimo mechanizmas turi teigiamos reikšmės visuomeninės gamybos plėtrai“. Socialiniu aspektu mokesčiai išsprendžia svarbius socialinius uždavinius: reguliuoja įvairių socialinių grupių gyventojų pajamas, skurstantys atleidžiami nuo kai kurių mokesčių arba jų dalies [64].

Kaip minėta, mokesčiai būtini tam, kad valstybė galėtų teikti paslaugas, kurias atspindi valstybės atliekamos funkcijos. Pagal ES priimtus standartus mokesčiai reikalingi tam, kad būtų galima lyginti pagal funkcijas išleidžiamas lėšas ir apskaičiuoti, kokią naudą tos išleidžiamos lėšos duoda verslui bei visuomenei. [15].

1.5.1. Mokesčių sistemos teoriniai aspektai

Teoretikai ir praktikai įvairiai vertina valstybių mokesčių sistemas, atskirus mokesčius bei jų elementus. R. Stačiokas, J. Rimas, E. Buškevičiūtė ir kiti autoriai nurodo šias žinomiausias mokesčių teorijas:

- I. „Mokesčiai – apmoka už valstybės teikiamas paslaugas“.
- II. „Mokesčiai – ekonomikos stabilizavimo priemonė“.
- III. „Mokesčiai – pajamų išlyginimo įrankis“. [12; 66].

Pirmos teorijos pradininkai A. Smitas ir D. Rikardas nagrinėjo mokesčius kaip vyriausybės išlaidų atlyginimą už jos politinę, ekonominę bei socialinę veiklą. Vėliau ši teorija plėtėsi. Po Antrojo pasaulinio karo ją propagavo Dž. Bjukanenas, Dž. Hiksas bei kiti mokslininkai. Anot jų, valstybėje įgyvendinama fiskalinė politika siejama su visų gyventojų interesais. Mokesčius jie įvardijo kaip kainą už vyriausybės veiklą, vidinę ramybę bei saugumo garantiją.

Antrosios teorijos pradininkas Dž. Keinsas teigė, kad šalies ekonomika negali reguliuoti pati savęs. Anot jo, siekiant sureguliuoti paklausą su pasiūla, reikėtų sumažinti mokesčius rinkos dalyviams, kurie gamina deficitinę prekę, t. y. teikti jiems lengvatinius kreditus, o mokesčius didinti dalyviams, gaminantiems nepaklausią produkciją.

Vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, buvo plėtojamos neokeinsistinė ir neoklasikinė teorijos. Neokeinsistai – E. Domaras, A. Hansenas, K. Klarkas ir kiti – manė, kad, taikant mokesčius, poveikis ekonomikai turėtų būti sistemiškas. Neoklasikai – M. Fridmanas, Dž. Mydas, R. Solou ir kiti – teigė, kad ekonomika „save reguliuoja“, todėl valstybės poveikis ekonomikai turėtų būti ribotas, o mokesčiai turėtų veikti gamybos augimą, skatinti paklausos ir pasiūlos subalansavimą.

XX amžiaus septintame–aštuntame dešimtmetyje P. Samuelsonas ir kiti ekonomistai padarė išvadą, kad ankstesni valstybės reguliavimo metodai – neefektyvūs, ir pasiūlė naują ekonomikos reguliavimo teoriją, kuri rėmėsi mišria ekonomika. Jie siūlė nacionalinių pajamų paskirstymą derinti su optimaliais privačiais ir valstybiniais tarpusavio interesais ilgalaikėje perspektyvoje.

Tokiam tikslui pasiekti viena iš priemonių – taikyti atitinkamą valstybinių išlaidų ir mokesčių politiką. Pažymėtina, kad dauguma mokesčių teorijos bei jos atmainų šalininkų teigia, kad pelno mokesčių mažinimas – veiksminga ekonomikos stabilizavimo ir skatinimo priemonė. Tokia pažiūra propaguojama ir Lietuvoje [12; 66].

Trečioji mokesčių teorija, būtent, „Mokesčiai – pajamų išlyginimo įrankis“ yra reformistinė teorija. Jos atstovai – Ž. Furasjė, S. Kuznecas, R. Tiboldas ir kiti teigė, kad progresinių tarifų taikymas tiesioginiams mokesčiams – tai galimybė panaikinti turtingų nelygybę. Taip nacionalinės pajamos būtų perskirstomos iš turtingųjų vargingesniesiems. [12; 66].

Galima teigti, kad teoretikai mokesčių klausimu neturi vienos bendros nuomonės.

XVII a. anglų ekonomistas W. Petty (Петти) nagrinėjo mokesčių surinkimo metodų, jų teisingumo bei proporcingumo temas. Jis analizavo priežastis, kodėl nepatenkinti mokesčių mokėtojai. Reikia pasakyti, kad šios priežastys aktualios ir dabar. Viena iš jų – gyventojai mano, jog reikalaujama (renkama) iš mokesčių mokėtojų daugiau lėšų nei iš tikrųjų valstybei jų reikia [91].

D. Butauto nuomone, sumažinus arba atsisakius mokesčių, šias valstybės funkcijas bei paslaugas turėtų atlikti pelno siekiančios privačios įstaigos. Atsisakius nors dalies valstybės paslaugų, privačios įstaigos jas teiktų brangiau, nes siektų uždirbti kuo didesnę pelną. Perdavus valstybės teikiamas paslaugas privačiam verslui, jos pabrangtų, tad žmonėms tektų išleisti kur kas daugiau lėšų. Todėl negalima teigti, kad verslas ar žmonės turėtų naudoti iš sumažintų mokesčių. Be to, sumažinus mokesčius valstybei, nebegalima tikėtis geresnės teikiamų paslaugų kokybės. Labai svarbu, kad surinkti mokesčiai būtų efektyviai panaudoti [15].

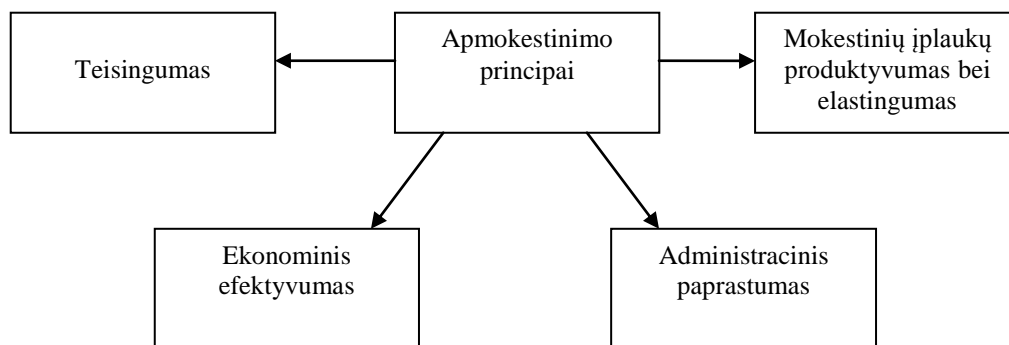
Apibendrinant galima daryti išvadą, kad teisingi mokesčiai yra tokie, „kurie užtikrina aukštą valstybės teikiamų paslaugų kokybę už priimtina kainą“ [15].

Dar XVIII a. klasikinės teorijos kūrėjas A. Smitas nustatė šiuos apmokestinimo principus: teisingumo bei proporcingumo, aiškumo, patogumo ir pigumo [68]. Šiais principais rėmėsi ir toliau juos plėtojo daugelis užsienio ir Lietuvos ekonomistų, kurie suformulavo tokius apmokestinimo principus (3 pav.):

Atsižvelgiant į *teisingumo principą*, mokesčiai turi būti nustatomi pagal bendras objektyvias taisykles. Teisingumo principas apima du pagrindinius reikalavimus:

- *Naudingumo principas*: mokesčius privalo mokėti visi, kas naudojami valstybės teikiamomis paslaugomis, kitu atveju valstybė neturės lėšų šioms paslaugoms teikti.
- *Mokumo principas*. Šis principas savo ruožtu dalinamas į horizontalųjį ir vertikalųjį teisingumą. Pagal horizontalųjį teisingumą – asmenys, turintys lygias galimybes, turi būti apmokestinami vienodai, pagal vertikalųjį teisingumą – asmenys, turintys nevienodas galimybes

apmokestinami skirtingai. Mokumo principas diferencijuoja nevienodų galimybių mokesčių mokėtojus.

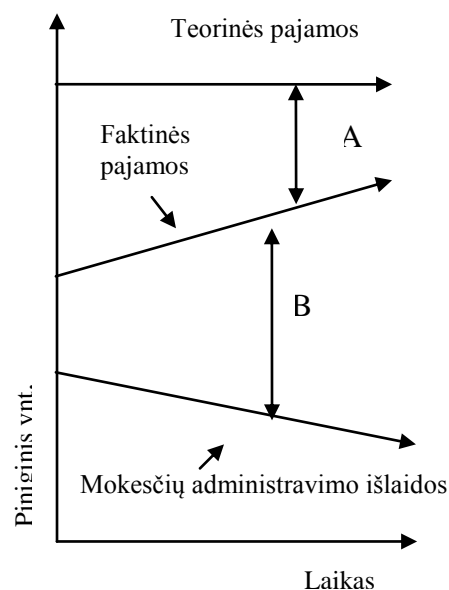

3 pav. Mokesčių sistemos pagrindiniai principai

Šaltinis: sudaryta remiantis Buškevičiūtės, E. (2006). *Viešieji finansai* ir Rakauskienės, O.G. (2006). *Valstybės ekonominė politika*.

Ekonominio efektyvumo principas: mokesčiai turi ne trukdyti, o skatinti ekonomikos augimą. Mokesčių sistema efektyvi, kai daro mažiausią įtaką kainų lygiui.

Administracinio paprastumo principas akcentuoja: mokesčio surinkimo išlaidos turi būti kuo mažesnės ir privalo sudaryti kuo mažesnę mokesčio dalį. Iš 4 paveikslu akivaizdu, kad pagrindinė mokesčių administratoriaus užduotis – skirtumo tarp teorinių ir faktinių pajamų (A) mažinimas, skirtumo tarp faktinių pajamų ir mokesčių administravimo išlaidų (B) didinimas, (teorinės pajamos – tai teisės aktais nustatytas mokesčių dydis).

4 pav. Efektyvus mokesčių administravimas

Šaltinis: Šapalienė, L. (2008) [15, p. 13].

Valstybinės mokesčių inspekcijos tarnautojų patirtis bei žinios orientuotos į mokesčių administravimo gerinimą ir savanoriško mokesčių mokėjimo skatinimą. Šiuo atveju mokėtojams svarbūs tokie aspektai: paprastumas, apibrėžtumas, pigumas ir patogumas.

Anot L. Šapalienės, mokesčių administravimas – tai „esminė valstybės funkcija, kurią įgyvendinus užtikrinamas kitų jos funkcijų vykdymas“. Autorė teigia, kad efektyviai administruoti mokesčius galima tik įdiegus „visaapimančią informacinę mokesčių administravimo sistemą“ [71].

Mokestinių įplaukų produktyvumo ir elastingumo principas. Remiantis juo, mokestinių pajamų produktyvumas yra pakankamas, kai surenkamų mokesčių užtenka valstybės išlaidoms padengti.

Yra mokslininkų, išskiriančių papildomų principų, kurie detalizuoja pagrindinius, pavyzdžiui: P. ir R. Wonnacottai nurodo neutralumo, tikslingumo, teisingumo ir paprastumo principus [62]. Mokesčių politikos kryptis bei efektyvumas priklauso nuo to, kuriuo principu bus remiamasi ją formuojant.

K. Levišauskaitė bei K. Šinkūnienė, remdamosi vokiečių mokslininku F. Hammu, pateikia naują mokesčių ekonomiško sampratą: mokesčiai turi būti tvarkomi taip, kad nekiltų ekonominių krizių ir sukrėtimų; mokesčiai turėtų būti pakankamai lankstūs, kad tenkintų valstybės funkcijų vykdymą. Tačiau autorės mano, jog „šiais laikais mokesčių lankstumas būtų sunkiai įgyvendinamas dėl demokratinių valstybių santvarkos bei ūkio subjektų vykdomos mokesčių planavimo politikos“ [35]. F. Hammas, minėdamas svarbų mokesčių kultūros elementą – švietimą, pabrėžia, kad „nepaisant būtinybės šviesti mokesčių mokėtojus teisės ir mokesčių, konstitucinės teisės klausimais, didėjanti mokesčių našta yra pavojinga kiekvienai valstybei, net ir stipriai bei turtingai“ (reproduktyvumo principas) [35].

Lietuvoje galiojantis mokesčių administravimo įstatymas nurodo šiuos apmokestinimo principus: mokesčių mokėtojų lygybės, teisingumo ir visuotinio privalomumo, apmokestinimo aiškumo, turinio viršenybės prieš formą.

Mokesčių mokėtojų lygybės principas. Taikant mokesčių įstatymus, visi mokesčių mokėtojai yra lygūs dėl šių įstatymų suformuluotų sąlygų.

Teisingumo ir visuotinio privalomumo principas. Jis reglamentuojamas taip: kiekvienas mokesčių mokėtojas privalo mokėti įstatymu nustatytus mokesčius pagal teisės aktuose įtvirtintą mokesčio apskaičiavimo ir mokėjimo tvarką; mokesčių lengvatos negali būti individualaus pobūdžio, neturi pažeisti proporcingo mokesčių naštos paskirstymo. Administruojant mokesčius, privaloma vadovautis protingumo ir teisingumo kriterijais.

Aiškumo principas. Privalo būti aiškiai apibrėžti mokestinės prievolės turinys, taip pat jos atsiradimo, vykdymo ir pasibaigimo tvarka.

Turinio viršenybės prieš formą principas. Mokesčių teisiniuose santykiuose viršenybė teikiama šių santykių dalyvių veiklos turiniui, o ne jos formaliai išraiškai [40].

Visus apmokestinimo principus taikyti vienoje mokesčių sistemoje yra sudėtinga, pavyzdžiui, suderinti mokesčines nuostatas, atitinkančias teisingumo bei ekonominio efektyvumo principus, sunkiai įmanoma ir brangu. Štai gyventojų pajamų mokestis, kuriuo apmokestinami asmenys, skaičiuojamas atsižvelgiant į jų šeimyninę padėtį, vaikų skaičių (2 priedas), nustatomi pagrindinis bei papildomas neapmokestinamasis pajamų dydžiai [72].

D. Maczynskis (Mączyński) teigia, kad nusistovėjusi mokesčių sistema – tai veiksmingos teisinės sistemos būtinas elementas. Stabilios mokesčių sistemos užtikrinimas – labai svarbus veiksnys mokesčių mokėtojams, nes jie galėtų planuoti savo įmonės veiklą ilgesniam laikotarpiui ir būtų apsaugoti nuo staigių mokesčių tarifų pokyčių. Akivaizdžiausias mokesčio stabilumo faktas – tai mokesčio tarifų stabilumas. Anot D. Maczynskio (Mączyński) [90], fiksuotų mokesčių tarifų garantavimas yra viena iš svarbiausių paskatų investuotojams, kuria remdamiesi jie vertina riziką, susijusią su naujo verslo kūrimu tam tikroje rinkoje. Stabilios mokesčinės naštos principas teorinėje literatūroje nagrinėjamas jau seniai. Jis reikalauja pagrindinių elementų – mokesčių įstatymų kūrimo per protingą laikotarpį, naujų mokesčių įvedimo tik nustačius tinkamą laikotarpį, per kurį mokesčių mokėtojas spėtų ne tik susipažinti su nauju įstatymu, bet ir suplanuoti savo veiklą naujomis sąlygomis – stabilumo.

Kiekvienas mokestis įgyvendinamas pagal tam tikrą apmokestinimo instrumentariją, apimančią šiuos elementus: mokesčio objektą, subjektą, šaltinį, apmokestinimo vienetą, lengvatą, mokesčio sumą, mokesčio ėmimo būdą bei nustatymo metodą [12; 92].

➤ *Mokesčio objektas* – tai turtas, prekės ir paslaugos ar pajamos, susijusios su apmokestinimu;

➤ *Mokesčio subjektas* – tai mokesčių mokėtojas, t. y. fizinis arba juridinis asmuo.

➤ *Mokesčių šaltinis* – tai apmokestinamos subjekto pajamos. E. Buškevičiūtė nuordo, kad mokesčio šaltinis gali sutapti arba nesutapti su mokesčio objektu. Pavyzdžiui, kai mokesčio objektas sutampa su šaltiniu, tai pelnas – asmeninės pajamos.

➤ *Mokesčių tarifas* – tai nustatytas mokesčio dydis už vieną apmokestinamojo objekto vienetą. Tarifai gali būti pastovūs, t. y. absoliuti mokesčio suma, arba procentiniai, kurie skirstomi į proporcingius, progresinius arba regresinius.

➤ *Mokesčio lengvata* – N. T. Umnova (Умнова) mokesčinę lengvatą apibūdina kaip visišką arba dalinį atleidimą nuo mokesčio. E. Buškevičiūtė išskiria šiuos lengvatų taikymo būdus: mažinamas mokesčio tarifas, didinama mokesčio objekto neapmokestinamoji dalis bei panaikinamas objekto apmokestinimas [12; 92].

Lietuvos mokesčių administravimo įstatymas skelbia, kad mokesčio lengvata – tai „mokesčių mokėtojui ar jų grupei mokesčio įstatymo nustatytos išskirtinės apmokestinimo sąlygos, kurios yra palankesnės, palyginti su įprastinėmis sąlygomis“. Pasak A. Marcijono ir B. Sudavičiaus, mokesčių

lengvatų taikymas skatina spartesnę tam tikrų šakų plėtotę. Pavyzdžiui, įmonėse, kuriose dirba iki 10 žmonių. Mokesčių lengvatos skirstomos į subjektines ir objektines. Subjektinės lengvatos taikomos tokiems mokesčio mokėtojams, kuriems siekiama palengvinti mokesčių našta, pavyzdžiui: socialiai remtiniams žmonėms, atskiroms įmonių grupėms. Objektinės lengvatos įgyjamos naudojantis tam tikru apmokestinimo objektu, pavyzdžiui, žemės savininkams suteikiama lengvata už naudojimąsi riboto ūkinio naudojimo žeme, tikslas – kompensuoti už šiuos naudojimo apribojimus. [48].

Mokesčius galima suskirstyti pagal apmokestinamojo objekto ypatumus, būtent: pelno, pajamų, turto ir vartojimo mokesčiai.

Mokesčiai gali būti renkami tiesioginiu būdu, t. y. iš pajamų, ir netiesioginiu – per kainų sistemą. Pagal tai mokesčiai skirstomi į tiesioginius ir netiesioginius (1 priedas) [12].

N.T. Umnovos (УМНОВА), E. Buškevičiūtės, A. Marcijono, B. Sudavičiaus išskirti tokie mokesčio sumos nustatymo metodai:

➤ *Kadastrinis*. Objektas diferencijuojamas pagal tam tikrus grupės požymius. Kiekvienai atskirai grupei nustatytas mokesčio tarifas. Šiam metodui būdinga tai, kad mokesčio dydis nepriklauso nuo objekto pajamingumo. Pavyzdžiui, tai galėtų būti žemės mokestis.

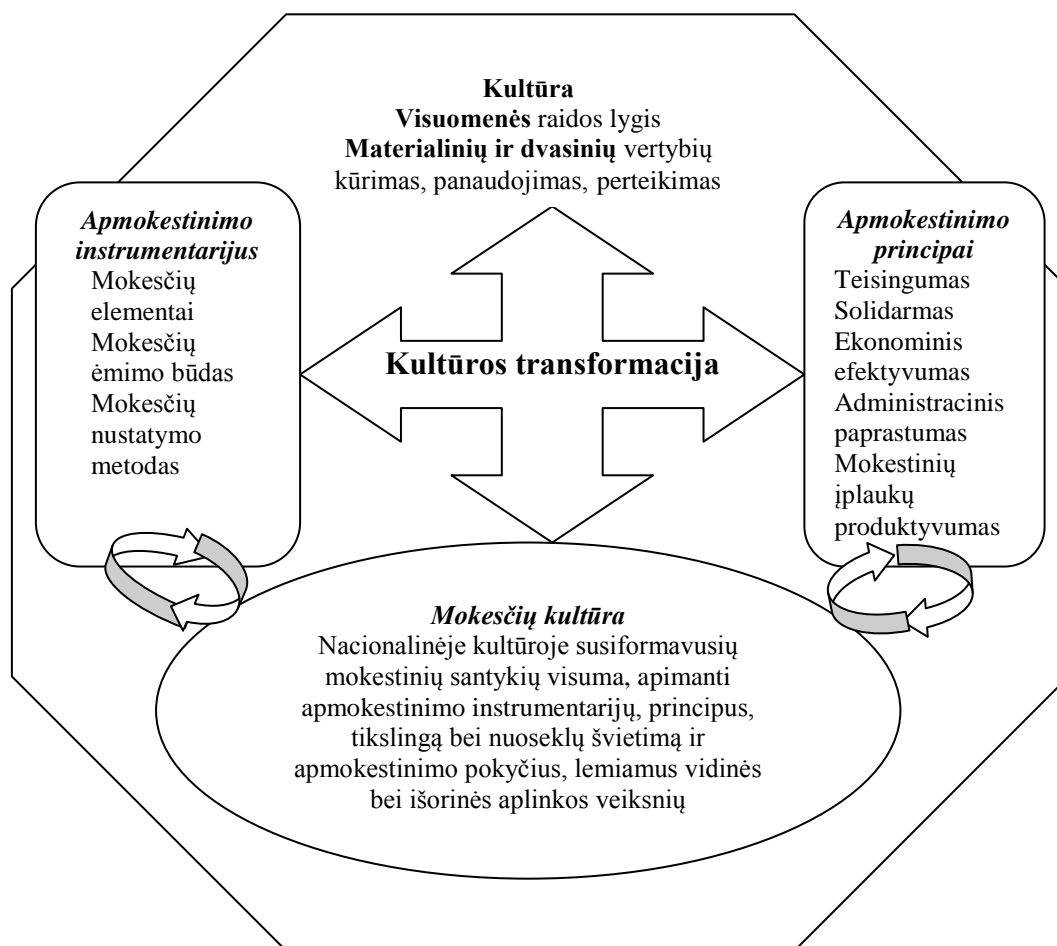
➤ *Deklaravimo pagrindu*. Deklaracija – oficialus dokumentas, kuriame mokesčių mokėtojas pateikia per ataskaitinį laikotarpį apskaičiuotas pajamas bei priskaičiuotą nuo jų mokestį. Šiam metodui būdinga – mokesčiai mokami mokėtojui gavus pajamas. Pavyzdžiui, pelno mokestis.

➤ *Išskaičiavimo*. Šio metodo esmė – mokesčiai sumokami dar negavus pajamų; pajamų gavėjas atitinkamai gaus mažesnę sumą, t. y. nuo pajamų jau bus atskaityti mokesčiai. Pavyzdžiui, gyventojų pajamų mokestis bus išskaičiuotas nuo darbo užmokesčio ir pervestas į biudžetą. Šį mokestį apskaičiuoja organizacija, kurioje fizinis asmuo dirba. Likusią dalį gaus dirbantysis.

1.5.2. Mokesčių kultūros samprata

Lietuvoje neseniai atsiradęs, todėl dar mažai tyrinėtas reiškinys – tai mokesčių kultūros samprata. Tiesa, pasaulyje tai žinoma daugiau nei 80 metų B. Nerre pateikia tokį teoriškai suformuluotą mokesčių kultūros apibrėžimą: „Mokesčių kultūra – tai formalių ir neformalių institucijų visuma, susijusi su nacionalinės mokesčių sistemos praktiniu taikymu, istoriškai susiklosčiusi šalies nacionalinėje kultūroje“ [72].

K. Levišauskaitė ir K. Šinkūnienė mokesčių kultūrą apibūdino taip: „Mokesčių kultūra yra nacionalinėje kultūroje susiklosčiusių mokestinių santykių visuma, apimanti apmokestinimo instrumentariją, principus, tikslingą bei nuoseklų švietimą ir apmokestinimo pokyčius, lemiamus vidinės bei išorinės aplinkos veiksnių“ [35].

5 pav. Mokesčių kultūros vieta bendroje nacionalinėje šalies kultūroje

Šaltinis: Šinkūnienė, K. (2009) [72].

Taigi, mokesčių kultūra, būdama nacionalinės kultūros dalimi, susijusi su pagrindiniais apmokestinimo klausimais, atsispindinčiais mokesčių instrumentarijuje ir apmokestinimo principuose. Mokesčių kultūros vieta bendroje nacionalinėje šalies kultūroje pavaizduota 5 paveiksle.

Taikant apmokestinimo principus tiesioginiams mokesčiams, lengviau įgyvendinamas teisingumo principas, o netiesioginiams mokesčiams – ekonominio efektyvumo principas. Daugelis autorių teigia, kad apmokestinimo principai turėtų būti subalansuoti, o svarbiausi principai, anot jų, tai teisingumas bei paprastumas. Kaip minėta, sunku taikyti visus principus iš karto, tačiau „pagrindinės taisyklės yra svarbios ir reikšmingos, rodo mokesčių ir kultūros sąryšį“ [72].

K. Šinkūnienė (2009) mokesčių kultūros sampratą apibendrina tokia formuluote: Mokesčių kultūra – tai „nacionalinėje kultūroje susiformavusių mokestinių santykių, siekiant optimizuoti mokestines pajamas, visuma, apimanti mokesčių sistemos dalyvių požiūrio ir elgsenos sintezę“ [72].

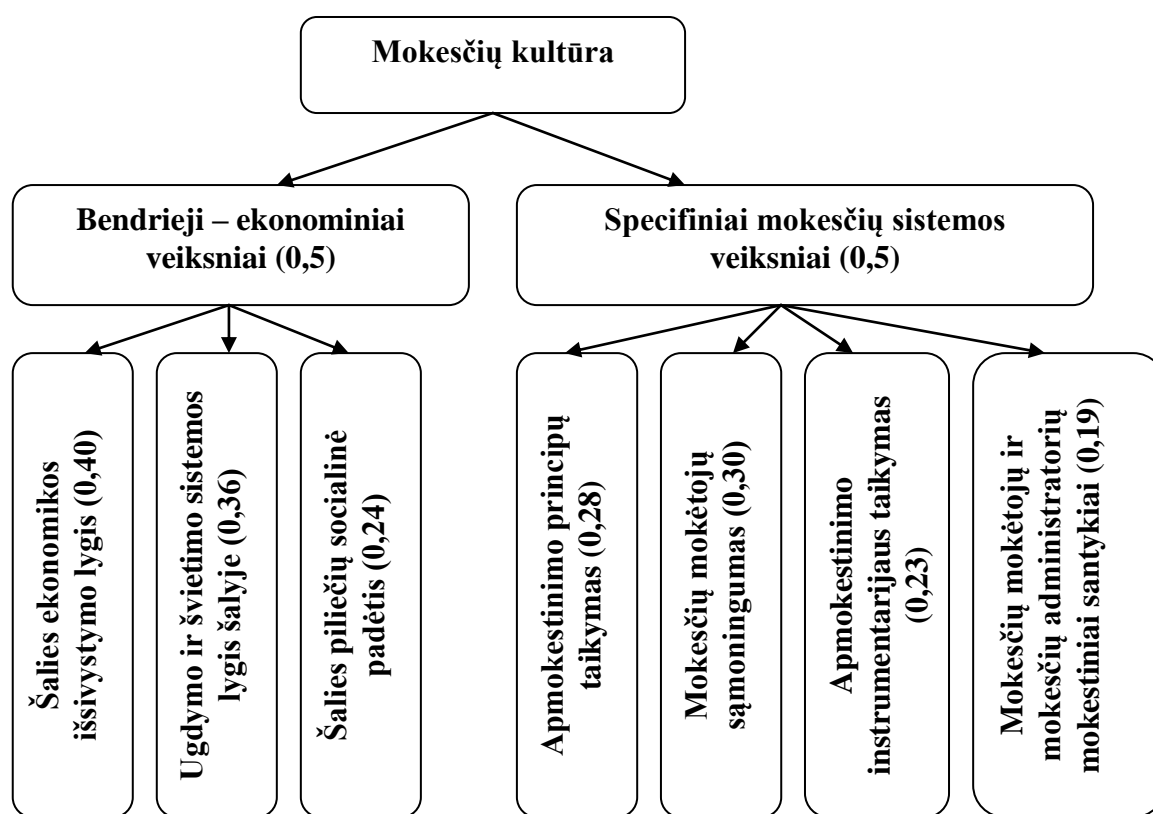
Mokestinių pajamų optimizavimas skatina realiai įvertinti, kiek galima surinkti pajamų, skatina šviesti mokesčių mokėtojus visais su mokesčių mokėjimu susijusiais klausimais, išaiškinti gaunamą

visuomeninę naudą. Dideli mokesčiai – tai našta jų mokėtojams, tačiau jie didina valstybės biudžetą, o tai leidžia efektyviau vykdyti valstybės funkcijas, per kurias tie patys mokesčių mokėtojai patiria ekonominę naudą. Optimalios mokestinės pajamos yra tuomet, kai mokesčių mokėtojai noriai moka mokesčius. Kita vertus, valstybė surenka pakankamai pajamų – tai formuoja mokesčių kultūrą, siejamą su mokesčių sistema bei jos praktiniu taikymu.

Lietuvos bei kitų ES šalių mokesčių kultūrai įvertinti siūloma įvesti mokesčių kultūros indeksus. K. Šinkūnienė (2009) mokesčių kultūros lygiams apskaičiuoti taikė adaptuotą metodiką, sukurtą 1990 m. ir vartotą Jungtinių Tautų vystymo programoje (*United Nations Development Programme*), kasmetinei ataskaitai apie Žmogaus socialinę raidą (*Human Development Report*) įvairiose pasaulio valstybėse sudaryti. Šį metodą sukūrė Nobelio premijos lauretai mokslininkai – A. Sen ir Mahbub ul Haq, padedant G. Rainis ir M. Desai.

6 paveiksle pateiktas mokesčių kultūros vertinimo modelis išreiškiamas tokia matematine priklausomybe:

$$I_{MK} = 0.5 \cdot \left(0.40 \sum_{i=1}^2 E + 0.36 \sum_{i=1}^2 U + 0.24 \sum_{i=1}^2 SP \right) + 0.5 \left(0.28 \sum_{i=1}^2 A + 0.30 \sum_{i=1}^2 S + 0.23 \sum_{i=1}^2 AI + 0.19 \sum_{i=1}^2 MS \right) (1),$$

$$I_{mk} = 0,5 \text{ bendrieji socialiniai – ekonominiai veiksniai} + 0,5 \text{ specifiniai mokesčių sistemos veiksniai}$$

6 pav. Mokesčių kultūros vertinimo matematinio modelio formavimas

Šaltinis: K. Šinkūnienė (2009) [72].

kur: I_{mk} – mokesčių kultūros indeksas, E – šalies ekonomikos išsivystymo lygis, U – ugdymo ir švietimo sistemos lygis šalyje, SP – šalies piliečių socialinė padėtis, A – apmokestinimo principų taikymas, S – mokesčių mokėtojų sąmoningumas, AI – apmokestinimo instrumentarijus taikymas, MS – mokesčiai santykiai tarp mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratorių.

Jei $0 < I_{MK} < 0,49$ – žemas I_{MK} lygis, jeigu $0,5 < I_{MK} < 0,79$ – vidutinis lygis ir $0,8 < I_{MK} < 1$ – aukštas lygis.

ES šalių I_{MK} , pateikti 1 lentelėje. Remiantis lentelės duomenimis, galima teigti, kad aukščiausią I_{MK} lygį turi tik Danija, kuris per 2000–2007 kito 0,89–0,9 koeficiento ribose. Likusių Skandinavijos ir kitų išsivysčiusių šalių (Liuksemburgo, Austrijos, Vokietijos, Olandijos, Airijos, Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Belgijos) I_{MK} sudaro nuo 0,5 iki 0,79, t. y. šios šalys atitinka vidutinį mokesčių kultūros lygį.

1 lentelė

Tirtų ES šalių I_{mk} ir jo vertinimas 2000–2007 m.

	2000	2004	2005	2006	2007
Danija	0,89	0,90	0,90	0,90	0,89
Švedija	0,79	0,79	0,76	0,76	0,77
Liuksemburgas	0,73	0,73	0,73	0,71	0,71
Suomija	0,71	0,72	0,71	0,70	0,69
Austrija	0,69	0,67	0,66	0,66	0,66
Vokietija	0,63	0,59	0,58	0,58	0,56
Olandija	0,61	0,58	0,58	0,59	0,59
Kipras	0,59	0,60	0,60	0,60	0,59
Airija	0,57	0,57	0,58	0,60	0,60
Prancūzija	0,54	0,53	0,52	0,51	0,50
Jungtinė Karalystė	0,54	0,53	0,52	0,56	0,54
Slovėnija	0,51	0,51	0,50	0,50	0,50
Belgija	0,50	0,53	0,51	0,52	0,51
Malta	0,46	0,46	0,50	0,50	0,50
Ispanija	0,46	0,47	0,45	0,43	0,43
Italija	0,45	0,43	0,41	0,39	0,38
Portugalija	0,44	0,40	0,39	0,38	0,37
Čekijos Respublika	0,41	0,40	0,40	0,41	0,40
Vengrija	0,40	0,39	0,37	0,35	0,36
Slovakija	0,38	0,41	0,41	0,39	0,40
Estija	0,37	0,38	0,41	0,43	0,43
Graikija	0,37	0,36	0,35	0,33	0,31
Lietuva	0,36	0,39	0,38	0,37	0,37
Latvija	0,33	0,35	0,35	0,36	0,37
Lenkija	0,31	0,25	0,22	0,22	0,22
Rumunija	0,30	0,28	0,27	0,26	0,25
Bulgarija	0,30	0,32	0,32	0,32	0,31

	Aukštas I_{MK} lygis		Vidutinis I_{MK} lygis		Žemas I_{MK} lygis
--	------------------------	--	--------------------------	--	----------------------

Šaltinis: Šinkūnienė, E. (2009) [72].

Prie vidutinio I_{MK} lygį turinčių šalių priskiriamos ir dvi naujos ES šalys narės – Slovėnija ir Kipras. Nuo 2005 m. prie vidutinio I_{MK} lygio priskiriama ir Malta. Naujosios ES šalys (tarp jų ir Lietuva), taip pat kai kurios senosios ES šalys (Ispanija, Italija, Portugalija, Graikija), kurios pasižymi silpnesniais makroekonominiais rodikliais, turi žemą mokesčių kultūros lygį. Tai rodo, kad šiose šalyse nepakankamai išvystytos mokesčių sistemos, socialinės valstybės politika, mokestiniai mokesčių mokėtojų ir administratorių santykiai.

Iš Baltijos šalių didžiausią I_{MK} lygį turi Estija, kuris 2000–2007 m. didėjo nuo 0,37 iki 0,43. Lietuvoje 2000–2007 I_{MK} kito nežymiai: nuo 0,36 iki 0,39, 2007 m. sudarė – 0,37. Latvijoje I_{MK} lygis per 2000–2007 m. didėjo, ir 2007 m. sudarė – 0,37. I_{MK} mažėjimas šalyse, turinčiose nepakankamai aukštą išsivystymo bei mokesčių kultūros lygius, rodo, kad nepakankamos sąlygos mokesčių kultūros formavimui, todėl judama priešinga kryptimi [72].

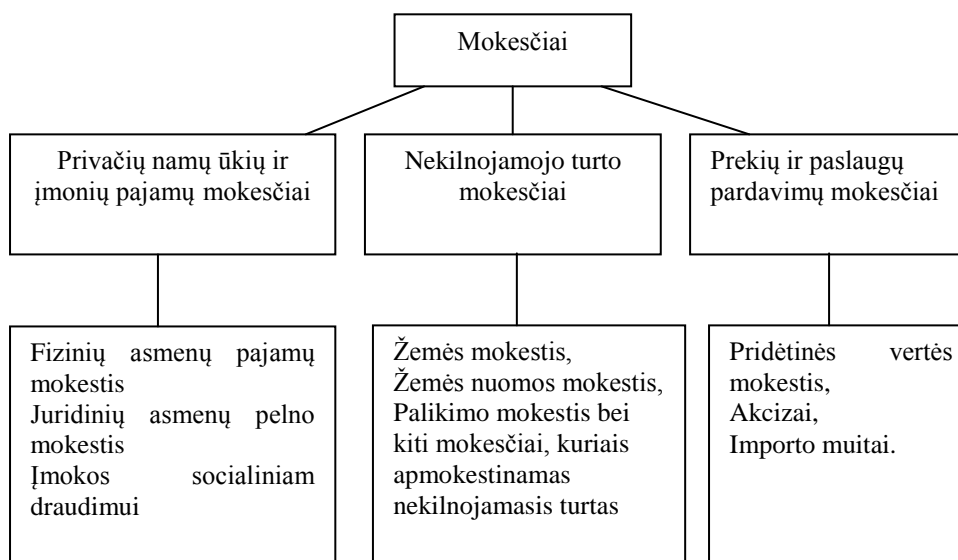
1.5.3. Mokestinių pajamų klasifikacija Lietuvoje

Didžiausią Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamų dalį sudaro mokestinės pajamos, nustatytos įvairiais įstatymais ir teisės aktais. Kiekvieno mokesčio turinį reglamentuoja to mokesčio įstatymas. Pabrėžtina, kad Lietuvos mokestinė sistema nėra pastovi, ji nuolat koreguojama. Pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą šiuo metu administruojami iš viso 24 įvairūs mokesčiai, rinkliavos bei įmokos, iš jų mokesčių – 17. Nuolat tobulinamas kiekvieno atskiro mokesčio reglamentavimas. E. Mačiulaitytė (2007) pažymi, kai 1995 m. buvo suformuotas Lietuvos mokesčių sistemos pagrindas; didžiausią mokestinių pajamų dalį sudarantys mokesčiai, praktiškai išliko tie patys: fizinių asmenų (gyventojų) pajamų mokestis, juridinių asmenų pelno mokestis (pelno mokestis), pridėtinės vertės mokestis, akcizai. Šių mokesčių įstatymai nuolat tobulinami, nes siekiama užkirsti kelią piktnaudžiavimui tam tikromis įstatymų nuostatomis, teikiančiomis galimybę mokesčių mokėtojui gauti mokestinę naudą. Įstatymai buvo stipriai pakeisti 2000–2002 m., per mokestinę reformą. A. Budrytė ir E. Mačiulaitytė (2004) išskyrė tokius minėtos reformos tikslus:

- Tarptautinių apmokestinimo principų įvedimas.
- Įmonių ir gyventojų apmokestinimo lygio skirtumų mažinimas.
- Lietuvos konkurencingumo didinimas ir kiti [14].

E. Mačiulaitytė (2007) aiškina, kad mokesčių įstatymų pakeitimai buvo susiję ir su pasiruošimu stoti į Europos Sąjungą: siekta suderinti juos su Europos Sąjungos reglamentu [46].

Mokesčiai skirstomi į tris grupes (7 pav):

7 pav. Mokesčių rūšys

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Rakauskienės, O. G. (2006). *Valstybės ekonominė politika*.

Taip pat mokesčiai gali būti skirstomi į tiesioginius (žemės, verslo, darbo pajamų ir kiti) ir netiesioginius (pridėtinės vertės mokesčiai, akcizai, muitai ir kiti). Netiesioginiai, arba vartojimo mokesčiai, mažina vartojimo apimtį ir sudaro 50–60 procentų nacionalinio biudžeto [12]. Išsamesnis tiesioginių ir netiesioginių mokesčių paskirstymas pateikiamas 1 priede.

Mokestinių pajamų struktūra įvairiose šalyse nevienoda: išsivysčiusiose šalyse – didžiausia tiesioginių mokesčių dalis. Pavyzdžiui, JAV mokestinė sistema, kurioje tiesioginiai mokesčiai sudaro 85 proc. valstybės gaunamų pajamų. Besivystančiose šalyse didesnę mokestinių pajamų dalį sudaro netiesioginiai mokesčiai [62].

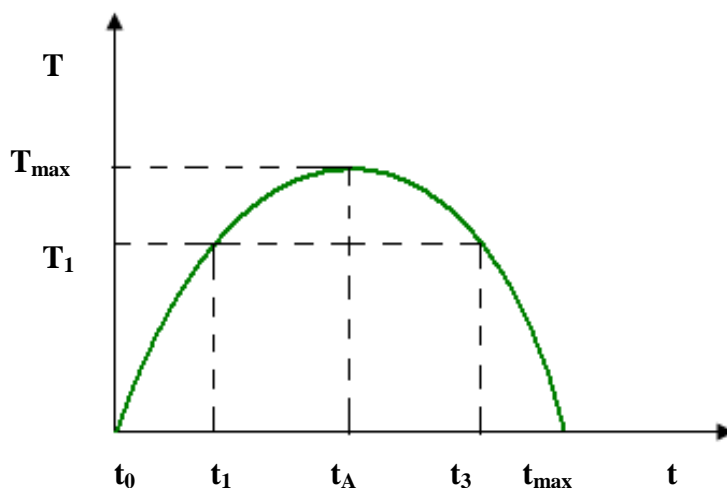
Mokesčių sistema ekonominiu aspektu remiasi trimis apmokestinimo rūšimis:

- *Gamybos apmokestinimas, t.y. apyvartos mokesčiai.*
- *Pajamų paskirstymo apmokestinimu, t.y. pajamų mokesčiai.*
- *Pajamų panaudojimo apmokestinimu, t.y. vartojimo mokesčiai* [47].

Anot E. Mačiulaitytės (2007), pagrindinės mokestinės pajamos „modeliuojamos kaip egzogeninio mokesčio tarifo sandauga su atitinkamo mokesčio baze“. Kiekvienas atskiras pagrindinis mokestis gali būti vertinamas tokia lygtimi:

$$M = \Theta \cdot R(B - A) \quad (2),$$

Kur: M – mokesčio pajamos, R – mokesčio tarifas, B – mokesčio bazės rodiklis, A – faktinė mokesčio lengvatų ir nuolaidų rodiklis, Θ - parametras, atspindintis ekonominį poveikį mokestinės sistemos struktūrai [46]. Valstybės pajamas galima padidinti šiomis dviem priemonėmis: padidinti mokesčių tarifus bei plėsti apmokestinimo bazę, tačiau jos didina mokesčių našumą. Be to, ne visada mokesčių tarifo padidėjimas teigiamai veikia valstybės pajamas.

8 pav. Lafero kreivė

Šaltinis: Snieška (2005) [47, p. 178].

8 paveiksle pavaizduota Lafero kreivė rodo mokestinių pajamų (T) priklausomybę nuo mokesčio tarifo (t). Iš šio grafiko matyti, jei mokesčio tarifas lygus nuliui (t_0) arba t_{\max} , tai ir mokestinės pajamos lygios nuliui.

Didėjant tarifui iki taško t_A , didėja ir mokestinės pajamos, kur jos (T_{\max}) bus maksimalios. Toliau didėjant mokesčio tarifui, mokestinės pajamos mažės, nes, esant per dideliems mokesčiams, tiesiog bus vengiama juos mokėti.

1.6. Pajamų kitimo analizės ir jų tendencijų vertinimo metodika

Šiame darbe LR nacionalinio biudžeto pajamoms tirti taikyti įvairūs analizės metodai: grafiniai, dinaminių eilučių, sklaidos, koreliacijos; prognozei apskaičiuoti taikyta tiesinė, antro laipsnio parabolės, eksponentinio trendo funkcija, elastingumo rodiklis ir kt.

Ekonominiam tyrimui svarbūs yra grafiniai metodai. Grafiniai paveikslai pakeičia statistines lenteles, taip pat palengvina jų analizę, rodo statistinius dėsningumus, kurie sunkiai išvelgiami statistinėse lentelėse. Biudžeto sandara atspindima skrituline diagrama. Biudžeto pajamos, išlaidos ir jo padėties dinamika atvaizduoti stulpeliniais grafikais bei kreivėmis. Stulpeliniai grafikai rodo analizuojamų reiškinių dydžius, o kreivės – jų dinamiką, pakilimus bei kritimus [61].

Nacionalinio biudžeto pajamų kitimui įvertinti skaičiuotas absoliutusis padidėjimas (sumažėjimas); pajamų didėjimo (mažėjimo) tempai kiekvienais metais, kurie buvo apskaityti šiais būdais:

- Baziniu: $T_d = \frac{y_i}{y_0} \cdot 100 \text{ proc.}$ (3).

- Grandininiu: $T_d = \frac{y_i}{y_{i-1}} \cdot 100 \text{ proc.}$ (4).

Tęsiant dinaminę analizę, būtina apskaičiuoti 2000–2009 metų padidėjimo tempą. Jis skaičiuotas pagal tokią formulę: $T_p = T_d - 100$ (5).

Skaidos analizei atlikti būtinas rodiklis, kuris argumentuotų nagrinėjamos eilutės tiriamojo požymio svyravimų reikšmes. Statistinę eilutę gali analizuoti aritmetinis vidurkis kaip charakterizuojantis tipinį eilutės lygį. Svyravimams apibūdinti taikytas vidutinių dydžių metodas: rastas tų nuokrypių vidurkis, kuris vadinamas vidutiniu tiesiniu nuokrypiu ir skaičiuojamas pagal formulę (kai pradiniai duomenys sugrupuoti) :

$$\bar{d} = \frac{\sum |x_i - \bar{x}| f_i}{\sum f_i} \quad (6).$$

Taip pat apskaičiuoti koreliacijos koeficientai. Koreliacija atsako į klausimą, ar yra ryšys tarp požymių, kokia kryptis ir koks stiprumas. Koreliacijos koeficientai apskaičiuoti pagal formulę:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y} \quad (7).$$

Šis koeficientas kinta nuo -1 iki +1, Kaita įvertinta tokia skale:

2 lentelė

Koreliacijos koeficiento intervalai

Koreliacijos koeficiento reikšmė	0,1–0,3	0,31–0,5	0,51–0,7	0,71–0,9	0,91–0,99
Ryšio stiprumo charakteristika	Silpnas	Vidutinis	Pastebimas	Stiprus	Labai stiprus

Šaltinis: Bartosevičienė, V. (2006). Ekonominė statistika. Kaunas: Technologija.

Rastų koreliacijos koeficientų reikšmingumas įvertintas Stjudento kriterijumi. Taikyta ši formulė:

$$t_r = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}} \quad t_r > t_k \quad (8)$$

Nustatytus parametrus būtina palyginti su t kritinėmis reikšmėmis Stjudento kriterijaus lentelėje. Tam, kad pasitvirtintų koeficiento reikšmingumas, turi būti tenkinama nelygybė $t_r > t_k$.

Anksčiau minėtojoje Stjudento kriterijaus lentelėje surandamos kritinės reikšmės t_k , esant laisvės laipsnių skaičiui k , ir palyginamos su gauta Stjudento kriterijaus reikšme [5; 49].

Mokesčių elastingumas apskaičiuojamas kaip valstybės pajamų iš mokesčių pokyčio ir apmokestinamosios bazės pokyčio santykis. Elastingumas dažniausiai priklauso nuo mokesčių tarifų struktūros bei apmokestinamosios bazės turinio. Šiuo atveju apmokestinamosios bazės turiniu imamas bendrasis vidaus produktas. Tada elastingumas bendrojo vidaus produkto atžvilgiu apskaičiuojamas pagal šią formulę:

$$e = \frac{\Delta T / T}{\Delta Q / Q} \quad (9),$$

Kur: T – nacionalinio biudžeto mokestinės pajamos, ΔT – nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų pokytis tiriamu laikotarpiu; ΔQ – bendrojo vidaus produkto pokytis per tą patį laikotarpį, Q – bendras vidaus produktas. Mokesčių sistema elastinga, jei elastingumo koeficientas didesnis už 1 [8].

Nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų prognozavimas turi didelės praktinės reikšmės ir laikomas biudžeto sudarymo pagrindu. Suplanavus biudžeto pajamas bei asignavimus, galima numatyti biudžeto padėtį. [18]. Mokestinėms pajamoms atliktos prognozės taikant įvairius metodus.

1) Tiesinio trendo funkcija:

$$y = a + bt \quad (10).$$

Tiesinio trendo koeficientai a ir b apskaičiuojami taip [49]:

$$b = \frac{n \sum t \cdot y_t - \sum t \cdot \sum y_t}{n \sum t^2 - (\sum t)^2} \quad (11) \quad \text{ir} \quad a = \frac{1}{n} (\sum y_t - b \sum t) \quad (12).$$

2) Antrojo laipsnio parabolės funkcija tokia:

$y_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$ (13) naudojama tuomet, kai tiriamam reiškiniui būdingas tolygiai pagreitintas arba sulėtintas vystymasis.

.3) Eksponentinio trendo funkcija tokia [49]:

$$y = ae^{bt} \quad (14), \quad \text{kur } e = 2,71828.$$

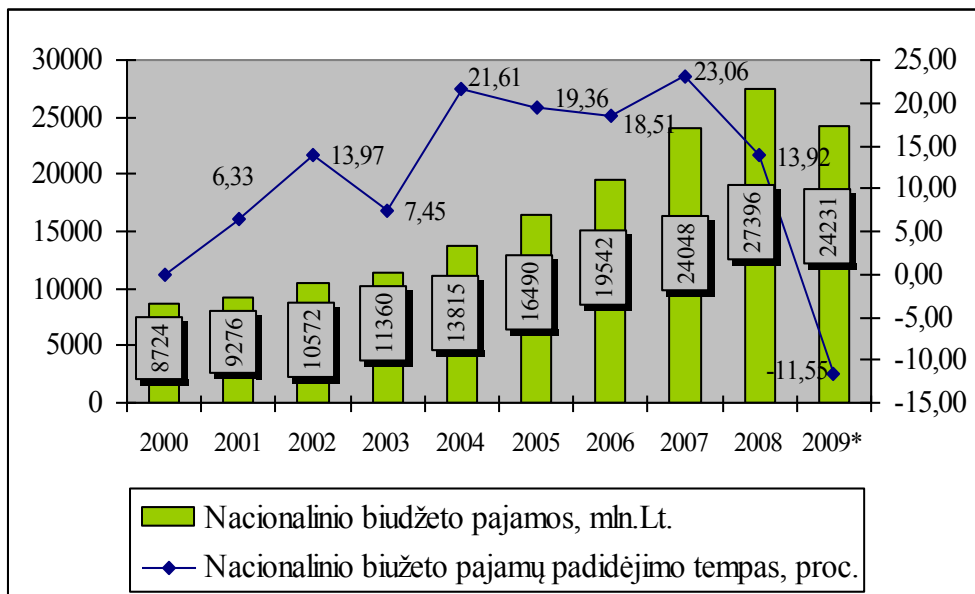
Antrojo laipsnio parabolės ir eksponentinę funkciją apskaičiuosime Excel programa.

Taigi, išvardintais metodais šiame darbe išanalizuotos LR nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos 2000–2009 metais, ištirtos mokestinių pajamų surinkimo priežastys, įvertinta jų įtaka nacionalinio biudžeto pajamų surinkimui, sudarytos prognozės, pateiktos rekomendacijos.

2. LR NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ KITIMO ANALIZĖ IR JŲ TENDENCIJŲ VERTINIMAS

2.1. LR Nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos

Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamos nuo 2000 iki 2009 metų kasmet didėjo, per šį laikotarpį absoliutiniu dydžiu pajamos padidėjo 2,78 karto.

9 pav. LR Nacionalinio biudžeto pajamų apimtis bei padidėjimo tempai 2000–2009 metais

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Analizuojant kasmetinius pokyčius, nustatyta, kad mažiausias padidėjimas buvo 2001 ir 2003 metais, atitinkamai 6,33 proc. ir 7,45 proc., didžiausias padidėjimas pastebimas – 2007 m., t.y. 23,06 proc. palyginus su 2006 metais, 2004–2007 m. biudžeto pajamų padidėjimo tempai siekė apie 20 proc. kasmet (9 pav.). Dėl šios priežasties nuo 2000 m. iki 2007 m. nacionalinio biudžeto pajamos padidėjo beveik 3 kartus. Tačiau 2009 m., palyginus su 2008 m., pajamos sumažėjo 11,55 proc.

Ekonominio kilimo etapas prasidėjo 2004 m. kovo 29 d. Lietuvai įstojus į Šiaurės Atlanto Sutarties Organizaciją (NATO), gegužės 1 d. – į Europos Sąjungą. Gaunama ES finansinė parama stiprino šalies ekonomiką. Tuo laikotarpiu šalies BVP didėjo vidutiniškai 8 procentais, infliacija buvo palyginti nedidelė – vidutiniškai 3,3 procento.

Tačiau 2004 m. pradžioje jau pastebimas stiprus nekilnojamojo turto kainų šoktelėjimas, greitai virtęs investavimo į nekilnojamąjį turtą bumo. Tokį nekilnojamojo turto rinkos augimą skatino teikiamos mokesčių lengvatos būsto paskoloms, ir tai, kad nebuvo įvestas nekilnojamojo turto mokestis [32].

2005 m. ir toliau žymiai augo nacionalinio biudžeto pajamos – užfiksuotas 19,36 proc. padidėjimas dėl išaugusių mokesčių: gyventojų pajamų, pridėtinės vertės, pelno. Šiems pokyčiams įtakos turėjo 2004 m. pasikeitęs PVM įstatymas, 30 proc. išaugęs įmonių pelningumas. Pažymėtina, kad didžiausią pelno mokesčio dalį, t. y. 31 proc., sudarė pajamos iš apdirbamosios pramonės. Antroje vietoje – pajamos (23 proc. nuo visų pelno mokesčių pajamų) gaunamos iš didmeninės ir mažmeninės prekybos, variklinių transporto priemonių, motociklų remonto, asmeninių ir buitinių daiktų taisymo ekonominės veiklos.

2007 m. buvo užfiksuotas didžiausias 23,06 proc. LR nacionalinio biudžeto pajamų padidėjimas per 2000 – 2009 m. laikotarpį. 2007 m. nacionalinio biudžeto pajamoms turėjo įtakos 2006 m. pradėtos mokesčio reformos. Tačiau per 2008 m. nacionalinio biudžeto pajamų augimas sulėtėjo ir, palyginus su 2007 m., pokytis sumažėjo 9,14 procentinio punkto.

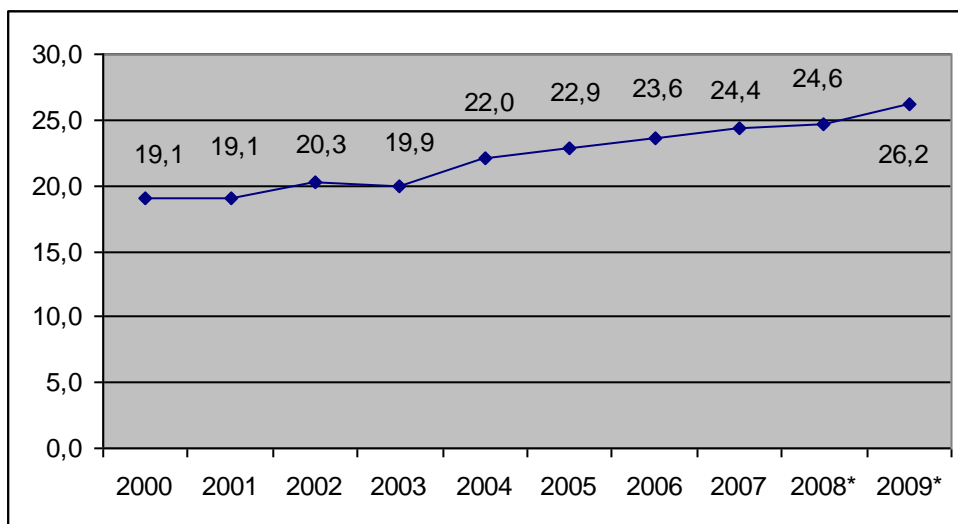
2009 m., palyginus su 2008 m., nacionalinio biudžeto pajamos sumažėjo net 11,55 proc. Tai lėmė šalies ekonomikos augimo sulėtėjimas, o sustiprino pasaulyje vykstanti finansų krizė. Baigėsi nekilnojamojo turto kainų bumai. Be to, šalis patyrė nemažą energetinį šoką – per kelerius metus keletą kartų pabrango dujos.

Remiantis preliminariais duomenimis, 2009 m. į biudžetą įplaukė 18303,1 mln. Lt, neįskaitant ES paramos ir kitų šalių finansinės paramos lėšų. Tai 23,46 proc. mažiau nei 2008 m., tačiau 0,6 proc. daugiau nei prognozuota. Į valstybės biudžetą įplaukė 14780,9 mln. litų be ES paramos, t. y. 25 proc. mažiau nei 2008 m., tačiau tai 2,7 proc. daugiau nei planuota. Į savivaldybių biudžetus faktiškai įplaukė 3522,20 mln. Lt, tai 9,26 proc. mažiau nei 2008 m., ir 7,3 proc. mažiau nei buvo planuota.

Įvykdyta mokesčių reforma turėjo teigiamos įtakos 2009 m. pajamų surinkimui. Dėl šios priežasties į nacionalinį biudžetą buvo surinkta 1495 mln. litų pajamų: padidinti akcizų tarifai, padidintas pelno mokesčio tarifas.

Apskaičiavus vidutinį padidėjimo tempą, galima teigti, kad nacionalinio biudžeto pajamos kasmet didėjo apie 12 proc., t. y. apie 1723,04 mln. Lt. Gerėjantis mokesčių administravimas lėmė didesnę lėšų surinkimą į biudžetą. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, tarpinstitucinio bendradarbiavimo suaktyvėjimas ir sparti informacinių technologijų plėtra leidžia sėkmingiau rinkti informaciją, taikyti naujus, efektyvius mokesčių administravimo metodus.

Santykiiniu dydžiu, palyginus su bendru vidaus produktu (10 pav.), LR nacionalinės pajamos 2000 bei 2001 nekito (sudarė 19,1 procento), 2002–2009 kasmet didėjo (išskyrus 2003 m., per kuriuos sumažėjo vos 0,4 procentinio punkto). Tad galima teigti, kad LR nacionalinio biudžeto pajamos didėjo kasmet daugiau nei bendras vidaus produktas.

10 pav. Nacionalinio biudžeto pajamos palyginus su bendru vidaus produktu 2000–2009 metais, proc.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2.2. Valstybės ir savivaldybių biudžetų dalies bendrose nacionalinio biudžeto pajamose kitimo tendencijos

Nacionalinį biudžetą sudaro valstybės ir savivaldybių biudžetai. Didžiąją nacionalinio biudžeto pajamų dalį 2000–2009 metais sudarė valstybės biudžeto pajamos – vidutiniškai apie 83,44 proc., o savivaldybių biudžetų – apie 16,56 proc.

Valstybės ir savivaldybių biudžetų pajamų sklaidos charakteristikos pateiktos 3 lentelėje.

3 lentelė

Nacionalinio biudžeto pajamų sklaidos rodikliai 2000–2009 m.

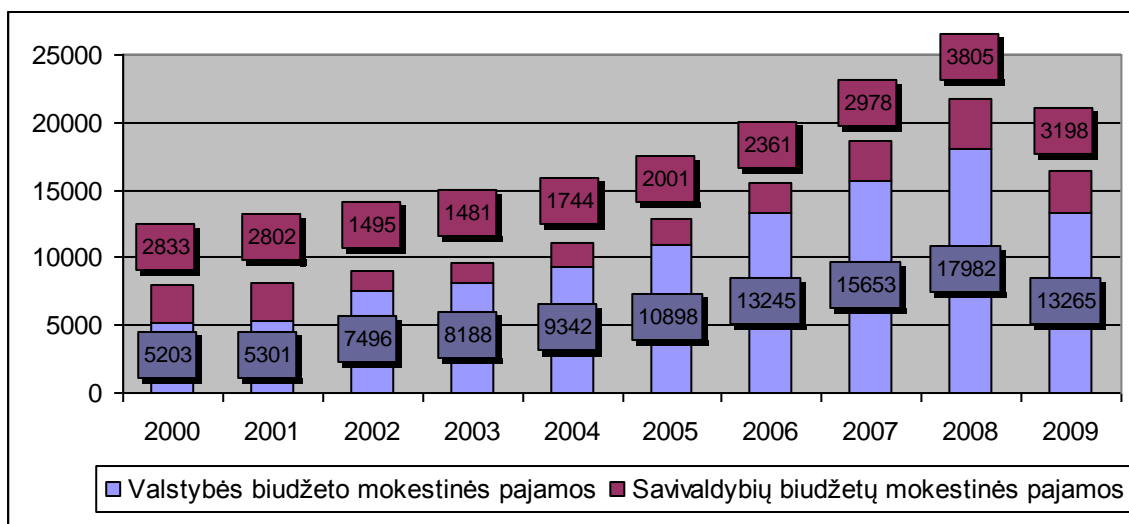
	Nacionalinio biudžeto pajamos, mln. Lt.	Valstybės biudžeto pajamos, mln. Lt.	Savivaldybių biudžetų pajamos, mln. Lt.
Didžiausia reikšmė	27082,64	23200,91	3881,73
Mažiausia reikšmė	8663,66	5780,73	1573,71
Variacinis užmojis	18418,98	17420,18	2308,02
Vidurkis	15869,06	13240,84	2628,22
Standartinis nuokrypis	6483,03	5970,97	983,45
Variacijos koeficientas, proc.	40,85	45,10	37,42

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Per analizuojamą laikotarpį didžiausios nacionalinio, valstybės ir savivaldybių biudžetų pajamos buvo 2008 m. Nacionalinio bei valstybės biudžetų mažiausios pajamos buvo 2000 m., o savivaldybių – 2002 m. Vidutinės nacionalinio biudžeto pajamos sudarė 15869,06 mln. Lt, iš kurių

valstybės biudžeto pajamos vidutiniškai sudarė 13240,84 mln. Lt, o savivaldybių – 2628,22 mln. Lt. Nacionalinio biudžeto pajamų nuo vidutinio lygio maksimali svyravimo amplitudė 6483,03 mln. Lt., valstybės biudžeto – 5970,97 mln.Lt. , o savivaldybių biudžetų – mažiausiai, t. y. 983,45 mln. Lt. Nacionalinio, valstybės bei savivaldybių biudžetų pajamų variacija labai didelė, t. y. variacijos koeficientas didesnis negu 30 proc. Viso to priežastis – per analizuojamą laikotarpį LR nacionalinio biudžeto pajamos labai svyravo.

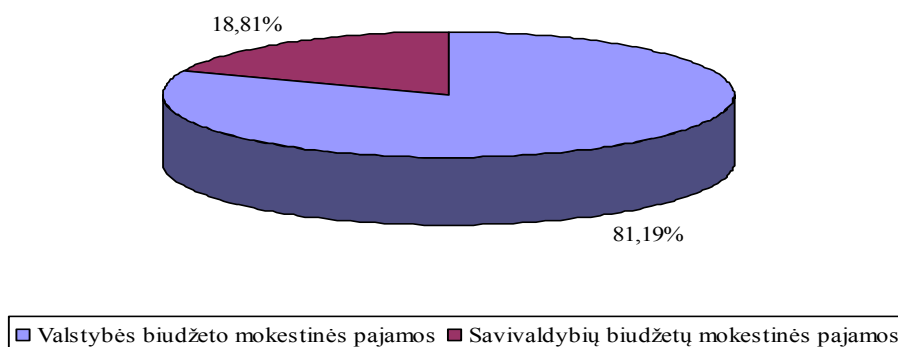
Didžiąją dalį valstybės bei savivaldybių biudžetų pajamų sudarė mokesstinės pajamos.

11 pav. Valstybės ir savivaldybių biudžetų mokesčių pajamų kitimas 2000–2009 metais, mln.Lt

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis LR finansų ministerijos duomenimis [54].

Valstybės biudžeto mokesstinės pajamos kasmet didėjo, išskyrus 2009 metus, ir sudarė didžiąją dalį nacionalinio biudžeto mokesčių pajamų (11 ir 12 pav.). Savivaldybių biudžetų mokesstinės pajamos iki 2001 m. didėjo, o jau 2002 m., palyginus su 2001 m., sumažėjo net 47 proc.

12 pav. LR Nacionalinio biudžeto mokesčių pajamų struktūra 2000–2009 metais (vidutiniai dydžiai)

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis LR finansų ministerijos duomenimis [54].

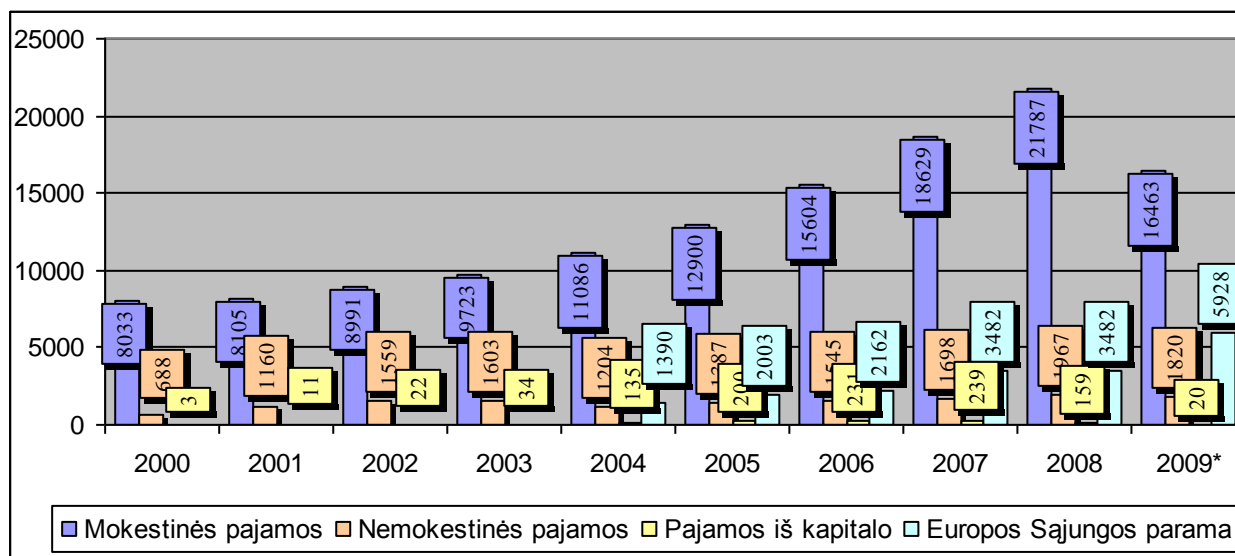
Mat, nuo 2002 m. gyventojų (fizinių asmenų) mokestis tapo dalijamuoju mokesčiu, ir jo dalis bendrosiose savivaldybių pajamose stipriai sumažėjo.

Į valstybės biudžetą kasmet akumuluojama vidutiniškai 81,19 proc. nacionalinio biudžeto mokesčių pajamų, tad galima teigti, kad šalyje yra didelis fiskalinis centralizmas, t. y. stengiamasi surinkti kuo didesnę dalį mokesčių pajamų bei jas paskirstyti centralizuotai. Savivaldybėms vidutiniškai atiteko vos 18,81 proc. mokesčių pajamų.

2.3. Nacionalinio biudžeto mokesčių pajamų struktūros pagal šaltinius kitimas 2000–2009 metais

Kaip minėta, nacionalinio biudžeto pajamos Lietuvos statistikos metraščiuose iki 2004 m. buvo skirstomos į 3 dalis: į mokesčines, nemokesčines ir pajamas iš kapitalo, o nuo 2004 m. dar išskiriamos pajamos iš Europos Sąjungos biudžeto.

Pagrindinis nacionalinio biudžeto pajamų šaltinis – tai mokesčines pajamos (13 ir 14 pav.).

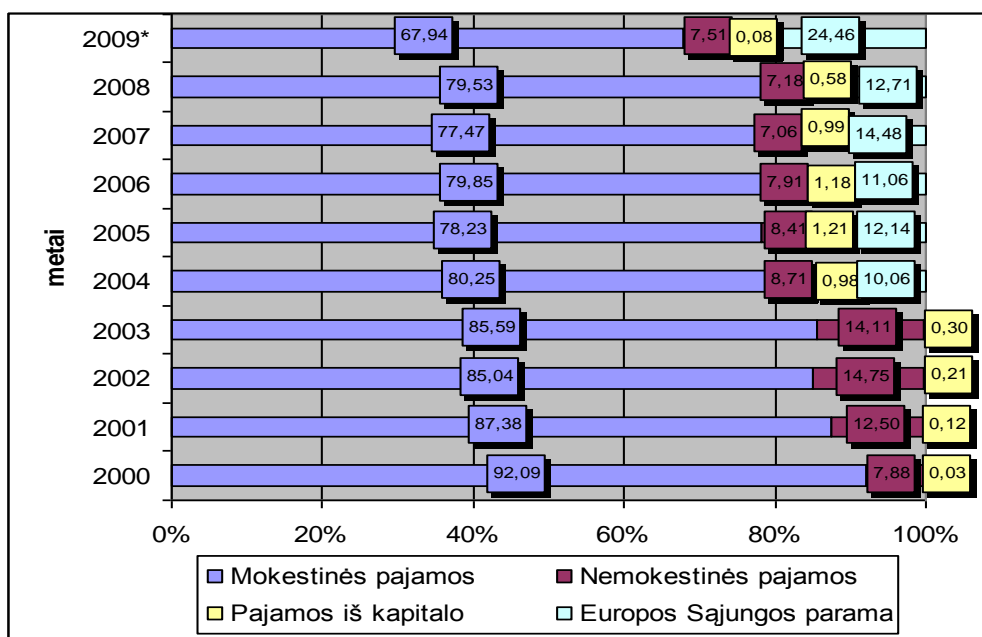

13 pav. Nacionalinio biudžeto pajamos 2000–2009 metais, mln. Lt

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Per 2000–2009 metus mokesčines pajamas turėjo tendenciją didėti, t. y. absoliutiniu dydžiu per šį laikotarpį padidėjo 2,05 karto (13 pav.). Didžiausias padidėjimas užfiksuotas 2008 m.: palyginus su baze (2000 m.), padidėjo 2,71 karto ir sudarė 21787 mln. Lt. Tačiau per 2009 m. mokesčines pajamas, palyginus su 2008 m., sumažėjo – 24,44 proc., ir sudarė 16463 mln. Lt. Nemokesčines pajamas per analizuojamą laikotarpį kito taip: kasmet didėjo iki 2003 m.; per 2004 m. sumažėjo 399,4 mln. Lt; nuo 2005 m. vėl didėjo; 2008 m. sudarė 1967 mln. Lt.; per

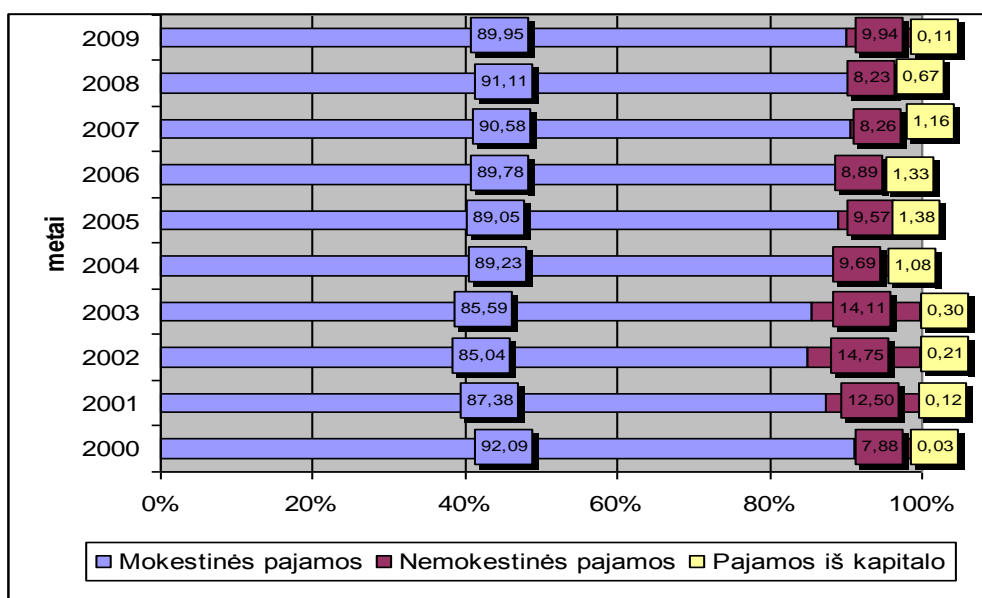
2009 m. kaip ir visos nacionalinės pajamos sumažėjo 7,47 proc. Bendras nemokestinių pajamų pokytis per analizuojamą laikotarpį – 1132 mln. Lt.

14 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų pagal šaltinius struktūra 2000–2009 metais, proc.

Šaltinis: Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

2000–2009 metais mokestinių ir nemokestinių pajamų lyginamoji dalis nacionalinio biudžeto pajamų dalyje labai svyravo, bendras mokestinių pajamų pokytis sudarė 24,15 procentinio punkto (14 pav).

15 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų pagal šaltinius struktūra be ES paramos 2000–2009 metais, proc.

Šaltinis: Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Kadangi nuo 2004 m. buvo pradėta teikti ES parama, mokestinių ir nemokestinių pajamų lyginamoji dalis nacionalinio biudžeto pajamų dalyje sumažėjo, atitinkamai iki 67,94 proc. ir 7,51 proc.

Tačiau pažvelgus į nacionalinio biudžeto pajamų struktūrą be ES paramos, mokestinių pajamų lyginamasis svoris, palyginus 2009 m. su 2000 m., pakito nežymiai, sumažėjo vos 2 proc., nemokestinių pajamų – padidėjo apie 2 proc (15 pav.).

Pagrindinių mokestinių pajamų padėties ir sklaidos charakteristikos pateiktos 4 lentelėje.

4 lentelė

Pagrindinių mokestinių pajamų sklaidos rodikliai 2000–2009 m.

	Didžiausia reikšmė	Mažiausia reikšmė	Variacinis užmojis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Variacijos koeficientas, proc.
Nacionalinio biudžeto mokestinės pajamos, mln.Lt	21787,21	8033,12	13754,09	13132,11	4545,49	34,61
PVM, mln.Lt	9242,46	3419,41	5823,05	5335,34	1951,87	36,58
GPM, mln. Lt	5106,32	2504,27	2602,05	3436,82	885,2	25,76
Akcizai, mln.Lt	3354,05	1209,58	2144,47	2166,44	721,8	33,32
Pelno mokestis, mln.Lt	3065,34	259,22	2806,12	1393,87	952,45	68,33
Kiti mokesčiai, mln.Lt	1075,97	526,69	549,28	799,66	184,09	23,02

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Per analizuojamą laikotarpį didžiausios pajamos iš pagrindinių mokesčių buvo 2008 m. PVM, GPM ir akcizų mažiausios pajamos buvo 2000 m., o juridinių asmenų pelno mokesčio – 2001 m. Matyti, kad didžiausią skirtumą tarp maksimalios ir minimalios reikšmių, turėjo PVM pajamos. Taip yra todėl, kad jos sudaro didžiausią nacionalinio biudžeto pajamų dalį. Pajamos iš kitų mokesčių didžiausios buvo 2004 m., mažiausios – 2001 m. Vidutinės nacionalinio biudžeto mokestinės pajamos sudarė 13132,11 mln. Lt, iš kurių PVM pajamos vidutiniškai sudarė 5335,34 mln. Lt, GPM – 3436,82 mln. Lt, akcizai – 2166,44 mln.Lt, pelno mokesčio – 1393,87 mln. Lt Kitų mokesčių pajamos sudarė 799,66 mln. Lt. Nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų nuo vidutinio lygio maksimali svyravimo amplitudė yra 4545,49 mln. Lt, PVM – 1951,87 mln. Lt, GPM – 885,20 mln. Lt, Akcizų – 721,80 mln. Lt, Pelno mokesčio – 952,45 mln. Lt ir kitų mokesčių mažiausiai – 184,09 mln. Lt. PVM, GPM ir akcizų variacija yra labai didelė, t. y. variacijos koeficientas didesnis už 30 proc., o pelno mokesčio pajamų variacijos koeficientas sudaro net 68,03 proc., todėl, kad per analizuojamą laikotarpį LR nacionalinio biudžeto pajamos labai svyravo.

Vertinant mokesčių sistemos efektyvumą nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų aspektu, skaičiuojamas elastingumo koeficientas (5 lentelė).

Mokesčių sistema elastinga, jeigu elastingumo reikšmė yra didesnė už vienetą, t. y. mokestinės pajamos didėja didesniu tempu nei bendrasis vidaus produktas. Jeigu elastingumo reikšmė yra mažesnė už vienetą – tai mokesčių sistema neelastinga [8].

5 lentelė

Mokestinių pajamų elastingumo kitimas 2000-2009 m.

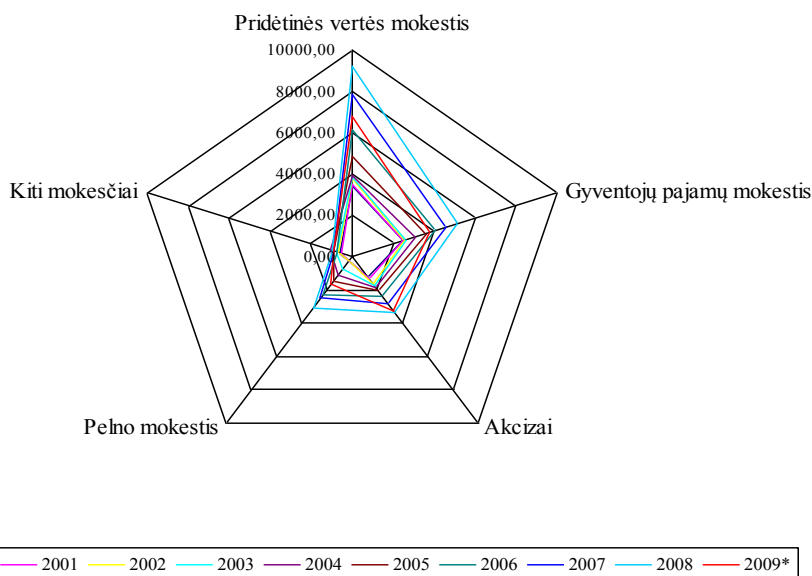
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Mokestinės pajamos, mln. Lt	8033,12	8104,68	8990,81	9723,07	11086,38	12899,96	15603,99	18628,71	21787,21	16463,19
Mokestinių pajamų pokytis, mln.Lt	-	71,56	886,13	732,25	1363,31	1813,59	2704,03	3024,72	3158,50	-5324,02
$\Delta T/T$	-	0,01	0,10	0,08	0,12	0,14	0,17	0,16	0,14	-0,32
BVP, mln.Lt	45737	48637	52070	56959	62698	72060	82793	98669	111190	92353
ΔBVP , mln.lt	-	2900,00	3433,00	4889,00	5739,00	9362,00	10733,00	15876,00	12521,00	-18837,00
$\Delta BVP / BVP$	-	0,06	0,07	0,09	0,09	0,13	0,13	0,16	0,11	-0,20
Elastingumas	-	0,15	1,49	0,88	1,34	1,08	1,34	1,01	1,29	1,59

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Apskaičiavus elastingumo koeficientą pagal, galima teigti, kad mokesčių sistema nuo 2002 m. buvo elastinga (išskyrus 2001 ir 2003 m.). Vadinasi, nacionalinio biudžeto pajamos iš mokesčių didėja spartesniu tempu nei BVP.

2.4. Mokestinių pajamų struktūros kitimas

Lietuvoje dominuoja šie mokesčiai: PVM, akcizai, GPM, pelno mokestis (16 pav.).

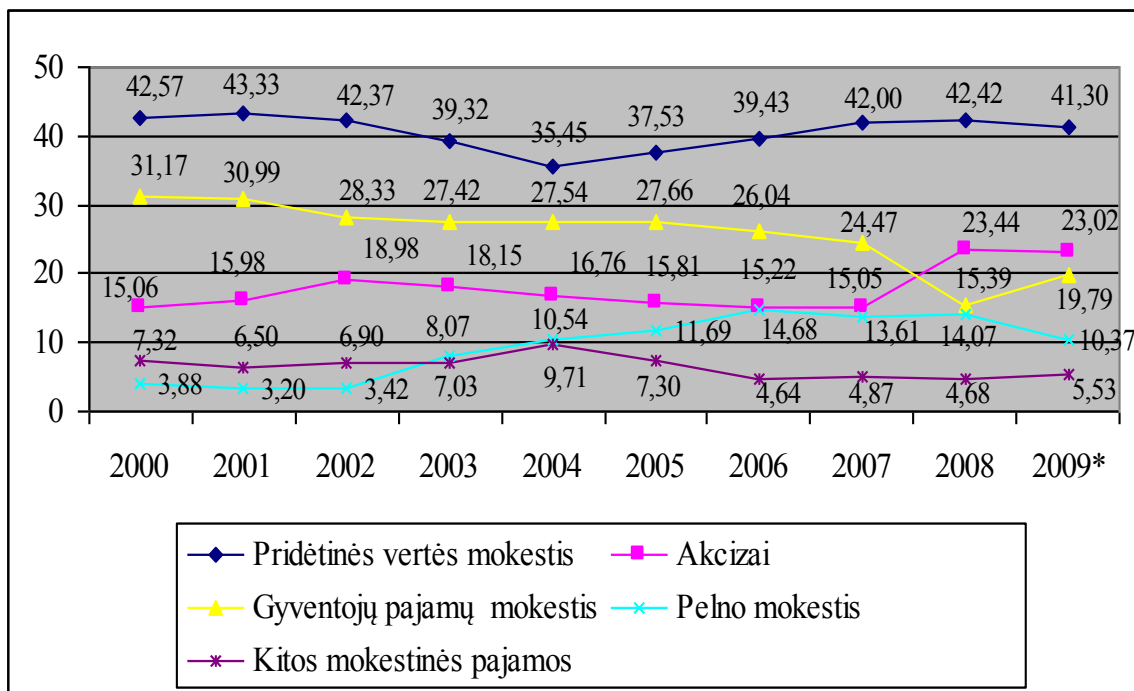

16 pav. Nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų kitimas 2000–2009 metais, proc.

Šaltinis: Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Taip yra todėl, kad šiuos mokesčius surinkti į biudžetą lengviau nei kitus. Be to, šiuos mokesčius lengviau ir apskaičiuoti.

Iš 17 paveikslo, matyti, kad svarbiausias LR nacionalinio biudžeto mokestinėse pajamose yra pridėtinės vertės mokestis, 2000–2009 m. sudaręs vidutiniškai 40,57 proc. nuo visų mokestinių pajamų. Lyginamoji jo dalis nacionalinio biudžeto mokestinėse pajamose, palyginus 2009 m. su 2000 m., beveik nepakito, t. y. atitinkamai sudarė: 42,57 ir 41,30 proc. Tiesa, 2004 m. šio mokesčio lyginamoji dalis buvo sumažėjusi iki 35,45 proc., tačiau nuo 2005 m. vėl didėjo (17 pav.).

17 pav. Nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų struktūros kitimas 2000-2009 m., proc.

Šaltinis: Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Antroje vietoje pagal surenkamas pajamas yra gyventojų pajamų mokestis, kurio lyginamoji dalis nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų dalyje stipriai pakito – nuo 2000 m. sumažėjo 11,38 procentinio punkto ir 2009 m. sudarė 19,79 proc, t. y. vidutiniškai 25,88 proc. Kiti labai svarbūs mokesčiai – akcizai ir pelno mokestis. Akcizų lyginamoji dalis 2000–2007 metais sudarė nuo 15 iki 19 proc., o nuo 2008 m. – jau 23 proc, t. y. vidutiniškai 17,67 proc. Žymiai pakito ir pelno mokestis, 2000 m. sudaręs vos 3,9 proc., o 2009 m. – 10,4 proc., t. y. pakilo 6,5 procentinio punkto dėl mokesčių reformos.

Remiantis 17 paveikslo duomenimis, galima teigti, kad 2000-2009 metais nacionalinio biudžeto pajamas iš esmės sudarė netiesioginiai mokesčiai, t. y. pridėtinės vertės ir akcizų įmokos. Tai pirmasis išskirtinis šalies mokesčių struktūros bruožas. [66].

2.5. LR nacionalinio biudžeto pajamų apimtį bei jų struktūros kitimą lėmusių veiksnių analizė

Kadangi pagrindinę LR nacionalinio biudžeto pajamų dalį sudarė įplaukos iš PVM, GPM, akcizų bei pelno mokesčio, tikslinga išanalizuoti pagrindinių mokesčių pajamų kitimo tendencijas bei priežastis.

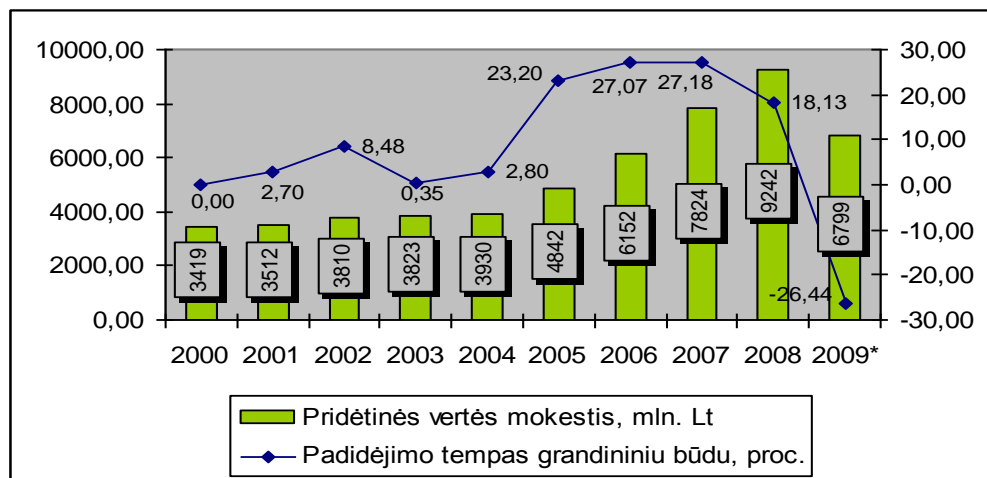
2.5.1. Pridėtinės vertės mokestis kaip nacionalinio biudžeto pajamų kitimo veiksnys

Visoje ES yra pridėtinės vertės mokestis, tačiau įvairiose šalyse taikomi skirtingi jo tarifai, nevienodos apmokestinamų prekių grupės. Didžiojoje Britanijoje bei Airijoje PVM netaikomi maisto produktams, medikamentams, vaikų drabužiams. Belgijoje, Prancūzijoje, Graikijoje ir Ispanijoje specialiu PVM tarifu apmokestinamos prabangos prekės. Todėl dėl PVM taikymo įvairovės Europos Komisija nustatė tik PVM normų diapazonus: standartiniam PVM tarifui siūlo taikyti 14–20 proc., o sumažintam – 5–9 proc. [58].

Iš 3 priedo matyti, kad mažiausias standartinis 15 proc. PVM tarifą taiko Liuksemburgas, Jungtinė Karalystė ir Kipras. Dauguma ES šalių taiko 19–20 proc. tarifus; 21 proc. taiko Belgija, Latvija nuo 2009 m. sausio 1 d., Lietuva – nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. Didžiausią (25 proc.) tarifą taiko Danija ir Švedija.

Lietuvoje PVM yra pagrindinis mokestis, sudarantis didžiausią lyginamąjį svorį LR nacionalinio biudžeto pajamose (17 pav.). Šio mokesčio instrumentarius bei taikymo schema pateikta 4 ir 5 prieduose.

Absoliutiniu dydžiu per 2000-2008 metus jis padidėjo 2,7 karto, t. y. nuo 3419 mln Lt. iki 9242 mln. Lt, Tačiau per 2009 m. absoliutine reikšme sumažėjo 26,44 proc. (18 pav.).

18 pav. PVM pajamų apimtį bei padidėjimo tempai 2000–2009 metais

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Per analizuojamą laikotarpį standartinis PVM tarifas padidėjo nuo 18 iki 21 procentų. 2000–2008 metais apdirbomoji pramonė sukūrė didžiausią bendrąją pridėtinę vertę, tačiau per analizuojamą laikotarpį procentine išraiška ji kito nežymiai – vidutiniškai to meto kainomis sudarė apie 20 proc. nuo bendrosios pridėtinės vertės, nors absoliutine reikšme 2000 m. sudarė 7853,7 mln. Lt, o jau 2008 m. – 17840,3 mln. Lt.. Didmeninė ir mažmeninė prekyba, variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas, asmeninių ir namų ūkio reikmenų taisymas sudarė vidutiniškai 17 proc. nuo visos bendrosios pridėtinės vertės; transportas, sandėliavimas ir ryšiai – 12,7 proc., nekilnojamas turtas, nuoma ir kita verslo veikla – 11,2 proc. Statybų lyginamasis svoris bendroje pridėtinėje vertėje kasmet didėjo, 2000 m. sudarė 6 proc., arba 2439 mln. Lt, o 2008 m. –10 proc., arba 9982,1 mln. Lt.

Mažiausias PVM pokytis per visą analizuojamą laikotarpį pastebimas 2003 m., palyginus su 2002 m., sudarė vos 0,35 proc. Šio mokesčio surinkimą 2003 m. lėmė šios aplinkybės:

- PVM mokėtojų deklaruota negrąžinta suma per 2002 m. išaugo 316 mln. litų, o per 2003 m. sumažėjo 5 mln. litų.

- 2003 m. mokėtojams grąžinta ir įskaityta kitiems mokesčiams 415 mln. litų daugiau nei 2002 m. Galima teigti, kad 2003 m. valstybės mokesčių inspekcija efektyviau administravo PVM – net žymiai padidėjus deklaruojamam grąžintinam PVM, įsiskolinimas mokesčių mokėtojams nepadidėjo. Buvo pakeista PVM grąžinimo mokesčių mokėtojams strategija, t. y. mokesčių mokėtojai suskirstyti pagal riziką, pavyzdžiui, buvo sudaryti patikimų mokesčių mokėtojų sąrašai, daugiau dėmesio skirta rizikingiems ūkio subjektams.

- PVM įsiskolinimas 2003 m. sumažėjo 5059 tūkst. Lt.; 2002 m. PVM permoka padidėjo 316123 tūkst. Lt.

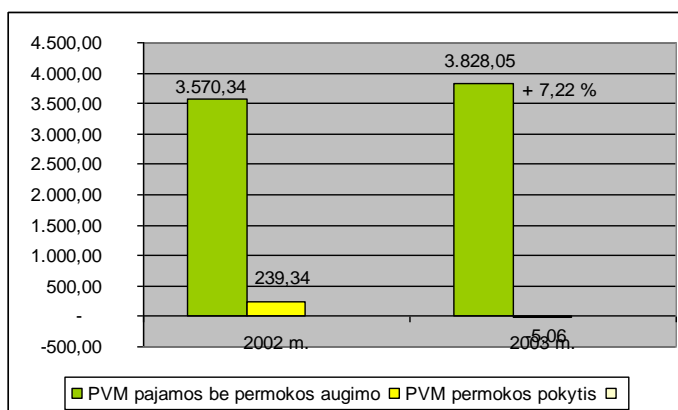
- 2003 m. namų ūkio vartojimo išlaidos, palyginus su 2002 m., veikusiomis kainomis, padidėjo 7,3 proc.

- 2003 m. vartojimo prekių ir paslaugų kainos, palyginus su 2002 m. kainomis, sumažėjo. Vidutinė metinė defliacija sudarė 1,2 proc. Žinant, kad vartotojų kainų indekso pokyčiai tiesiogiai veikia apmokestinamosios vertės, nuo kurios skaičiuojamas PVM, pokyčius, dėl šios priežasties besitęsiantys defliaciniai procesai neigiamai veikia PVM surinkimą.

- Nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojo lengvatinis 5 proc. PVM tarifas knygoms, laikraščiams, žurnalams, viešbučių teikiamoms paslaugoms, šviežiai atšaldytai mėesai, šviežiai atšaldytai / užšaldytai / giliai užšaldytai naminių paukščių mėesai ir jų subproduktams (PVM įstatymo 19 str.). Tai 2003 m. sumažino daugiau nei 80,8 mln. litų PVM pajamas. PVM pajamoms sumažėti įtakos turėjo tai, kad dehidratuotam ir denatūruotam etilo alkoholiui bei rapsų metilo (etilo) eteriui, pagamintiems pagal LR biokuro įstatymo ir jo įgyvendinimą reglamentuojančių teisės aktų

reikalavimus, pradėtas taikyti nulinis PVM tarifas, kuriam iki 2002 m. gruodžio 31 d. buvo taikomas 9 proc. PVM tarifas. PVM pajamas neigiamai veikė ir nuo 2002 m. liepos pirmos dienos 5 proc. PVM tarifu apmokestinami vaistai bei medicinos prekės pagal Vyriausybės patvirtintą sąrašą. Dėl šios priežasties pajamų deklaruota 4,33 mln. litų mažiau.

Taigi, per 2003 m. PVM buvo surinkta 3823 mln. Lt, o tai ir sudarė 39,32 proc. nuo visų LR nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų. Lyginant 2003 m. su 2002 m., į nacionalinį biudžetą buvo pervesta 13,31 mln. litų daugiau nei 2002 m., tačiau per 2003 m. PVM pajamos, be permokos pokyčio, buvo 7,22 proc. didesnės nei 2002 m., o 2002 m. faktinių pajamų padidėjimą lėmė išaugusios PVM permokos (19 pav.).

19 pav. PVM permokos pokytis per 2003 m.

Šaltinis: 2003 m. VMI duomenimis.

Kadangi PVM yra vartojimo mokestis, tai jo pajamų dydis priklauso nuo galutinio vartojimo išlaidų dydžio. Valdžios sektoriaus bei nepelno institucijų, teikiančių paslaugas namų ūkiams, vartojimo išlaidos nėra PVM objektas, arba nuo jų sumokėtas PVM yra atskaitomas, todėl pagrindinis makroekonominis rodiklis, kuris veikia PVM pajamas, yra namų ūkio galutinio vartojimo išlaidos.

Įstojus į Europos Sąjungą, nuo 2004 m. gegužės 1 d. pasikeitė PVM mokėjimo tvarka. Tai svarbiausia priežastis, veikianti analizuojamų metų PVM pajamų surinkimą. Importuojant prekes iš ES šalių, vietoje ankstesnio PVM, kurį įmonės mokėjo prieš įsiveždamos prekes, nuo šiol moka tik jas pardavusios. 2004 m. į nacionalinį biudžetą gauta 3930 mln. Lt iš PVM, t. y. paaugo 3,46 proc.

Per 2006 m. PVM pajamos padidėjo net 27 proc. Šį pokytį lėmė išaugusios namų ūkio vartojimo išlaidos, padidėjusios prekių bei paslaugų kainos, 8,2 proc. išaugęs PVM mokėtojų skaičius, prekių bei paslaugų pardavimo apimčių padidėjimas. Didžiausias pardavimo apimčių augimas pastebimas didmeninės ir mažmeninės prekybos, apdirbamosios pramonės bei statybos sektoriuose. Ryškiam pardavimų vertės augimui didmeninės ir mažmeninės prekybos, apdirbamosios pramonės sektoriuose įtakos turėjo rinkos plėtra, o taip pat augančios paslaugų bei prekių kainos. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, metiniai vartotojų kainų indeksai,

palyginus 2006 ir 2005 metų gruodžio mėnesio duomenis, išaugo 4,5 proc., o vidutiniai metiniai gamintojų parduotos visos pramonės produkcijos kainų indeksai – 7,4 proc. PVM augimui statybos sektoriuje įtakos turėjo žymiai padidėjusi nekilnojamojo turto paklausa. Tai savo ruožtu veikė statybos mastų bei statinių kainų augimą.

2007 m. svarbiausiu mokesčiu išliko pridėtinės vertės mokestis, kurio gauta 7824 mln. Lt, t. y. apie 27,18 proc. daugiau nei 2006 m. Panašių pokyčių būta ir 2006 m., palyginus juos su 2005 m. Palyginus 2005 m. su 2004 m., padidėjimas siekė 23,2 proc. Tai didžiausi užfiksuoti šio mokesčio padidėjimai per visą analizuojamą laikotarpį.

2007 m. PVM pajamų pokytį, kaip ir minėtais ankstesniais metais lėmė išaugusios namų ūkio vartojimo išlaidos, padidėjusios prekių bei paslaugų kainos, išaugęs PVM mokėtojų skaičius, prekių ir paslaugų pardavimo apimčių padidėjimas.

2008 m. daugiausia pajamų į nacionalinį biudžetą įplaukė iš pridėtinės vertės mokesčio – 9242 mln. Lt., o tai sudarė 42,42 proc. visų mokestinių pajamų. Tačiau palyginus 2008 m. su 2007 m., šio mokesčio augimas sulėtėjo 9,05 procentinio punkto. 2008 m. įžvelgiamas vartojimo augimo tempų lėtėjimas. Palyginus 2007 m. su 2006 m., statybos, finansinės ir draudimo veiklos, nekilnojamojo turto operacijų, didmeninės ir mažmeninės prekybos pardavimo apimtis žymiai didėjo, o jau 2008 m. palyginus su 2007 m., pastebimas pardavimo augimo tempų lėtėjimas. Pavyzdžiui, palyginus 2007 m. su 2006 m., statybos pardavimo apimtis padidėjo 44,1 proc., o 2008 m. palyginus su 2007 m., pardavimų augimas sudarė tik 6 proc.

Pažymėtina, kad per 2009 m. pridėtinės vertės mokesčio tarifas kito du kartus:

- nuo 2009 m. sausio 1 d. padidintas standartinis 18 procentų PVM tarifas iki 19 procentų.
- nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. padidėjo nuo 19 iki 21 procento.

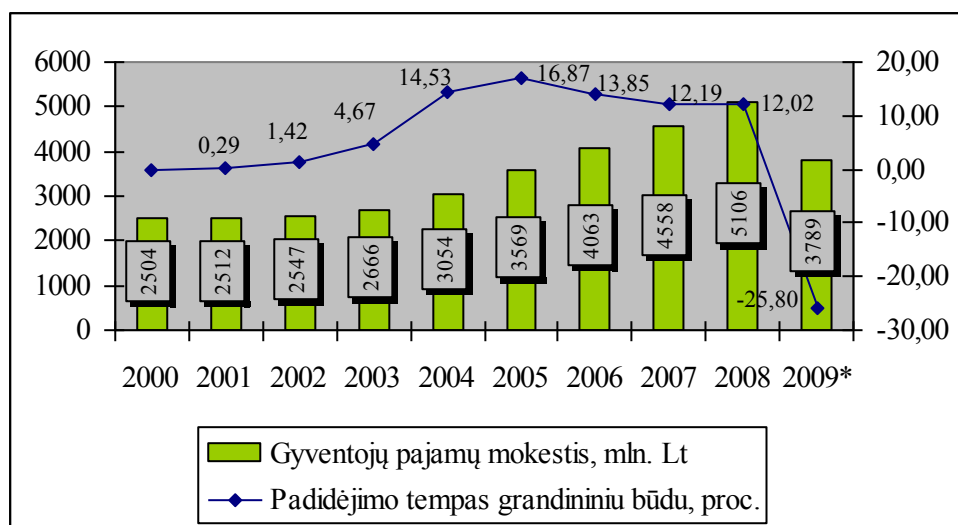
Kadangi buvo panaikinta daugelis lengvatinių tarifų, todėl iš šio mokesčio gauta 755 mln. litų daugiau.

Nors dėl mokesčių reformos surinkta daugiau PVM mokesčio, tačiau pajamos iš šio mokesčio per 2009 m. sudarė 6799 mln. litų, o tai 26,44 proc. mažiau nei 2008 m. Tam turėjo įtakos sumažėjęs vartojimas, kartu sumažėjusios prekių ir paslaugų realizacijos, sumažėjusios prekių bei paslaugų kainos. Sumažėjus realizacijos apimčiai, susidarė apyvartinių lėšų trūkumas, tad 73 proc. išaugo PVM nepriemoka.

2.5.2. Gyventojų pajamų mokesčio įtaka LR nacionalinio biudžeto surinkimui

Per visą tiriamą laikotarpį pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio išaugo 1,51 karto. Analizuojant kasmetinius pokyčius, nustatyta, kad šios pajamos augo kasmet, išskyrus 2009 m.

Per 2003 metus į nacionalinį biudžetą gauta 2666,18 mln. Lt gyventojų pajamų mokesčio (arba GPM), o tai yra 4,67 proc., arba 118,88 mln. Lt, daugiau nei per 2002 m (20 pav.). Palyginus 2003 m. faktą su planu, šis mokestis viršijo planą net 271,67 mln. Lt.

20 pav. Gyventojų pajamų mokesčio apimtis bei jo padidėjimo tempai per 2000–2009 metus

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojo „Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas“, kuriame nustatyti gyventojų pajamų mokesčio 15 arba 33 proc. tarifai.

Pažymėtina, kad gyventojų pajamoms pradėtas taikyti 290 Lt neapmokestinamasis pajamų dydis (arba NPD), t. y. padidėjo 40 Lt. Todėl nacionalinis biudžetas negavo 224 mln. litų gyventojų pajamų mokesčio. Įvertinus tai, kad biudžetas dėl neapmokestinamo pajamų dydžio padidinimo neteko 224 mln. litų, tai šio mokesčio augimas per 2003 m. sudarytų 13,46 proc. Todėl gyventojų pajamų mokesčio augimas yra žymiai didesnis nei šalies vidutinio darbo užmokesčio augimas.

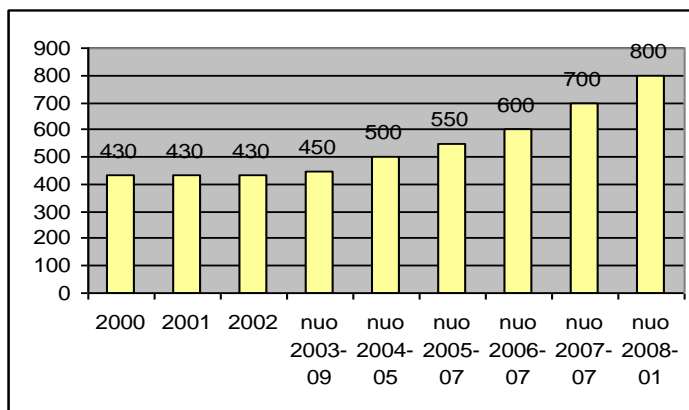
Šiame įstatyme numatyta galimybė mažinti gyventojų apmokestinamąsias pajamas iki 25 proc., t. y. iš pajamų galėjo būti atskaitytos sumokėtos sumos už studijas aukštojoje mokykloje, palūkanos, sumokėtos bankui ar kitoms kredito įstaigoms už paimtą kreditą būstui įsigyti; gyvybės draudimo įmokos; pensijų įmokos į pensijų fondus.

Kadangi nuo 2003 m. rugsėjo 1 d. minimali mėnesio alga padidėjo nuo 430 Lt iki 450 Lt, todėl per 2003 m. rugsėjo – gruodžio mėnesius gauta 2,25 mln. Lt daugiau.

Gyventojų pajamų mokesčio surinkimui labai svarbus yra gyventojų užimtumo rodiklis. Palyginus 2003 m. III ketv. ir 2002 m. III ketv. Sodros duomenis, dirbančiųjų skaičius išaugo 33,4 tūkst.

2004 m. 15 proc. didesnes pajamas iš GPM lėmė šie faktoriai: minimalios mėnesinės algos padidėjimas nuo 450 Lt iki 500 litų (21 pav.), taip pat bazinės mėnesinės algos padidėjimas nuo 105

Lt iki 115 Lt. Remiantis bazine mėnesio alga, skaičiuojami švietimo, socialinių, kultūros darbuotojų, mokslininkų, kompiuterių specialistų, buhalterinės apskaitos, raštinės, archyvų darbuotojų, medikų atlyginimai, kurie, Sodros duomenimis, palyginus 2004 m. su 2003 m., padidėjo 52 litais.

21 pav. Minimalioji mėnesinė alga, Lt

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos vyriausybės duomenimis.

GPM augti didžiausią įtaką darė vidutinio darbo užmokesčio augimas. Vidutinis neto darbo užmokestis išaugo 9,7 proc., o tai lėmė nuo 2005 m. liepos 1 d. 10 procentų padidėjęs mėnesinis atlyginimas iki 550 litų bei nuo 2004 m. gegužės 1 d. padidėjusi bazinė mėnesinė alga. Dėl šio padidėjimo biudžetinių įstaigų darbuotojų atlyginimai vidutiniškai padidėjo 100 litų per mėnesį.

Taigi, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, darbo jėgos paklausos didėjimas, augantis produktyvumas, mėnesinės minimalios algos didinimas, gyventojų pajamų mokesčio tarifo mažinimas ir kainų konvergencija veikė darbo užmokesčius.

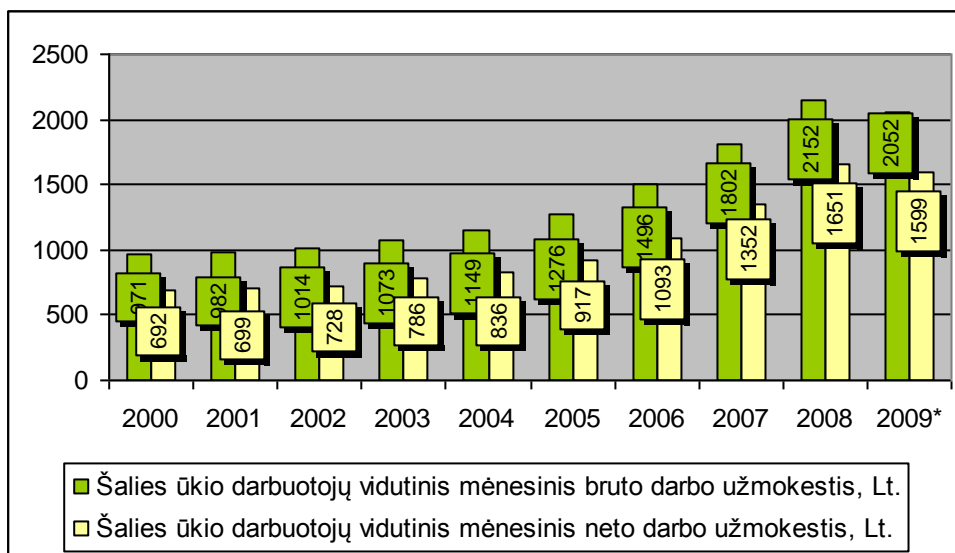
2005 m. biudžetas gavo 2003 mln. Lt. ES paramos, tai 44 procentų daugiau nei 2004 m.

Palyginus 2006 m. su 2005 m., GPM teigiamas pokytis sudarė 13,85 procento, t. y. šio mokesčio augimas sulėtėjo 3,02 procentinio punkto. GPM padidėjimą labiausiai veikė vidutinio darbo užmokesčio didėjimas.

Vidutinis bruto darbo užmokestis, palyginus 2005 m. su 2004 m., išaugo 11,04 proc.; palyginus 2006 m. su 2005 m., padidėjo 17,2 proc., vidutinis darbuotojų skaičius išaugo 4,2 proc (22 pav.).

Teigiamos įtakos turėjo ir valstybinės mokesčių inspekcijos įgyvendinamos priemonės kovai su neapskaityta ekonomika bei mokesčių vengimu. Žymiai sumažėjo darbuotojų skaičius, gaudavusių labai mažus atlyginimus.

Vienas iš svarbiausių Vyriausybės 2006–2008 m. programos įsipareigojimų buvo laipsniškas gyventojų pajamų mokesčio mažinimas bei ieškojimas galimybių šį tarifą mažinti iki 20 proc.

22 pav. Šalies ūkio darbuotojų vidutinis darbo užmokestis 2000–2009 metais

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos vyriausybės duomenimis.

Pagal galiojančius sprendimus iki 2006 m. liepos 1 d. pajamų mokesčių tarifas sudarė A klasės pajamoms 15 procentų, B klasės (pagrindinis) – 33 procentus.

Gyventojų pajamų mokesčio tarifai nuo 2006 m. liepos 1 d. iki 2007 m. gruodžio 31 d. sudarė atitinkamai iki 15 ir 27 procentų, nuo 2008 m. sausio 1 d. pajamų mokesčio tarifai – 15 ir 24 procentai. Be to, per analizuojamą laiką NPD didėjo: 2000–2002 sudarė 250 Lt, 2003–2006 m. pagrindinis neapmokestinamasis pajamų dydis sudarė 290 Lt, o 2007 m. – 320 litų per mėnesį (2 priedas).

Kadangi per trejus metus (2006-2008 m.) turėjo būti mažinamas gyventojų pajamų mokesčio pagrindinis tarifas iki 24 proc., tai lemtų staigų ir labai didelį nacionalinio biudžeto pajamų netekimą ir neigiamai atsilieptų iš biudžeto finansuojamoms programoms. Biudžeto subalansavimui užtikrinti nuo 2006 m. sausio 1 d. įvestas laikinasis socialinis mokestis. Šio mokesčio mokėtojai yra juridiniai asmenys. Pažymėtina, kad ne visi juridiniai asmenys privalėjo mokėti šį mokestį. Socialinį mokestį mokėjo tik tie juridiniai asmenys, kurie yra pelno mokesčio mokėtojai ir už tą patį mokestinį laikotarpį privalo mokėti pelno mokestį. Taigi, jei juridinis asmuo pagal „Pelno mokesčio įstatymą“ nėra šio mokesčio mokėtojas, pavyzdžiui, biudžetinė įstaiga, ji socialinio mokesčio nemokės.

2006 metų mokestinio laikotarpio mokesčio bazei taikomas 4 proc. mokesčio tarifas, 2007 metų mokestinio laikotarpio – 3 proc. mokesčio tarifas. Pažymėtina, kad „Laikinojo socialinio mokesčio įstatymo“ tikslas – užtikrinti socialinių programų ir priemonių, mažinančių skurdą ir socialinę atskirtį, vykdymo finansavimą [19].

Per 2006 m. socialinio mokesčio gauta 365,49 mln. Lt.

2007 m. GPM padidėjimą lėmė minimalios mėnesinės algos padidėjimas, kurį nuo 2006 m. liepos 1 d. sudarė 600 litų, o nuo 2007 m. liepos 1 d. – 700 litų; nuo 2007 m. sausio 1 d.

pagrindinio neapmokestinamojo pajamų dydžio padidėjimas nuo 290 Lt iki 320 Lt.

Dėl gyventojų pajamų mokesčio tarifo sumažinimo per 2007 m. biudžetas negavo apie 741,6 mln. Lt pajamų. Tačiau iš gyventojų pajamų mokesčio 2007 m. iš viso gauta 12,19 proc. daugiau nei 2006 m., ir sudarė 4558 mln. Lt, o tai yra 18,95 proc. visų nacionalinio biudžeto pajamų. 2007 m. palyginus su baze, gyventojų pajamų mokestis padidėjo 1,82 karto.

Iš gyventojų pajamų mokesčio gauta 5106,32 mln. Lt, arba 23,44 proc. visų nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų. Nors nuo 2008 m. sausio 1 d. sumažėjo gyventojų pajamų mokesčių tarifas iki 24 proc., tačiau per 2008 m. šios pajamos padidėjo apie 12 proc. kaip ir 2007 m. Tai lėmė augantis šalies ūkio darbuotojų vidutinis mėnesinis darbo užmokesčio didėjimas, mažiausius atlyginimus gaunančių darbuotojų skaičiaus sumažėjimas; nuo 2008 m. sausio 1 d. minimalios mėnesinės algos padidėjimas iki 800 litų.

Neigiamos įtakos šio mokesčio surinkimui turėjo nuo 2008 m. gegužės mėnesio pradėjęs augti gyventojų nedarbo lygis. Pažymėtina, kad užimtumo pokyčiai – vieni iš reikšmingiausių veiksnių gyventojų pajamų mokesčiui surinkti. Augant šalies ekonomikai, 2004–2007 m. buvo įžvelgiamas nedarbo lygio mažėjimas. Daugiausia bedarbių buvo 2001 m. (284 tūkst.), 2000 m. buvo 273,7 tūkst., o 2007 m. sumažėjo iki 69 tūkst.. Tai yra 4 kartus mažiau nei 2000 m. Nedarbo lygis mažėjo nuo 16,4 procento 2000 m. iki 4,3 procento 2007 m. 2008 m. prasidėjus pasauliniam ekonomikos nuosmukiui, nedarbo lygis siekė 5,8 proc.

Nuo 2009 m. buvo sumažintas gyventojų pajamų mokesčio tarifas bei pakeistas neapmokestinamojo pajamų dydžio taikymas. Dėl šių pokyčių į nacionalinį biudžetą surinkta 250 mln. litų mažiau. Nuo 2009 m. sausio 1 d. konkretus NPD nustatomas atsižvelgiant į gyventojų apmokestinamąsias pajamas, būtent: didėjant pajamoms, NPD mažėja, o tam tikrą lygį viršijančioms pajamoms NPD netaikomas. Gyventojas, jei pageidauja, kad būtų taikomas jam priklausantis NPD, privalo pajamų, susijusių su darbo santykiais, gavimo vietoje pateikti prašymą dėl pagrindinio bei papildomo NPD taikymo. Per mokestinį laikotarpį iš gyventojų pajamų NPD atimamas tik vienoje darbovietėje. NPD kalendoriniais metais taikomas tokia tvarka:

➤ Gyventojui, kurio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos neviršija 800 litų per mėnesį, taikomas 470 Lt NPD per mėnesį.

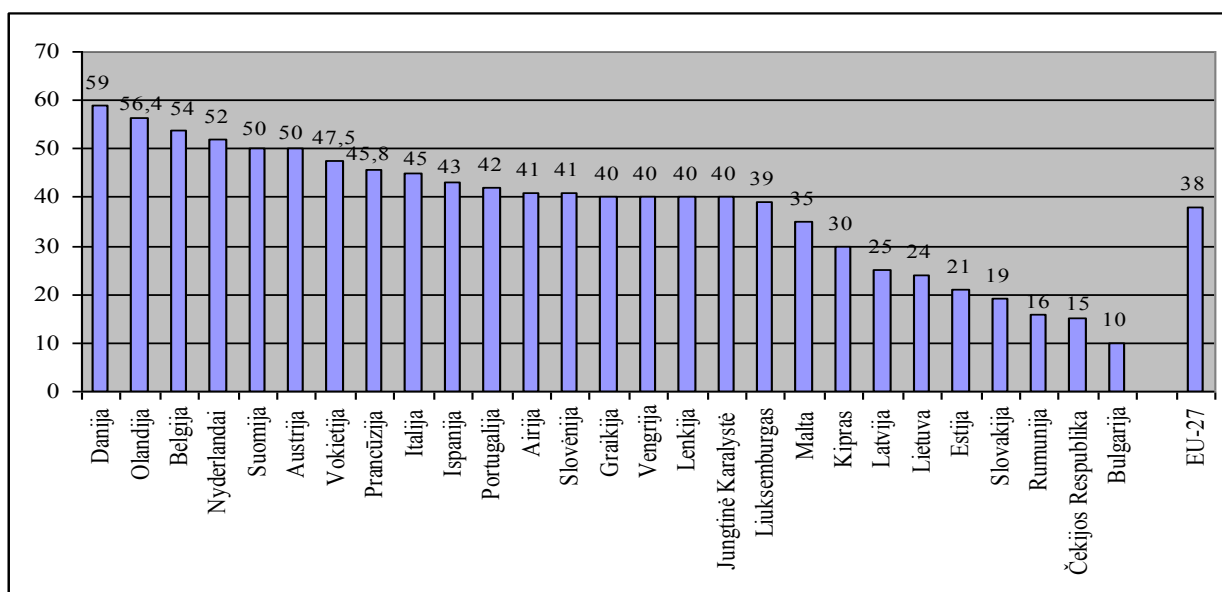
➤ Gyventojui, kurio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos viršija 800 litų per mėnesį, taikomas mėnesio NPD apskaičiuojamas pagal šią formulę: $NPD = 470 \text{ Lt} - 0,2 * (\text{gyventojų mėnesio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos} - 800 \text{ Lt})$. Pažymėtina, jei pagal pateiktą formulę apskaičiuotas NPD yra neigiamas, tuomet laikoma, kad jis lygus 0 (plačiau 2 priede).

Pabrėžtina, kad 2009 m. 5,96 procentinio punkto sumažėjo GPM atskaitymo procentas. Dėl šios priežasties pajamos iš GPM sumažėjo 232,8 mln. Lt. GPM pajamoms sumažėti įtakos turėjo

sumažėjęs darbo užmokestis, nedarbo lygio augimas. Nuo 2008 m. pabaigos pastebimas staigus nedarbo lygio augimas ir per 2009 m. jau užfiksuotas 13,7 proc. (bedarbių dalis nuo darbingo amžiaus gyventojų), t. y. palyginus su 2008 m., pakilo 7,9 procentinio punkto.

Taigi, 2009 m. gyventojų pajamų mokesčio surinkta 26 proc. mažiau nei per 2008 m. Šio pokyčio veiksniai: mokesčio tarifo sumažinimas, neapmokestinamojo dydžio taikymo mechanizmo pakeitimas, sumažėjęs darbo užmokestis, nedarbo lygio augimas.

Palyginus gyventojų pajamų mokesčio tarifus ES šalyse (23 pav.), matyti, kad Lietuvoje šis tarifas vienas iš mažiausių.

23 pav. Gyventojų pajamų mokesčio tarifai ES šalyse

Šaltinis: Taxation trends in the European Union. (2009). [73].

Išnagrinėjus šio mokesčio tarifo pokyčius ES šalyse (priedas), pastebima, kad daugelyje šalių jis turėjo tendenciją mažėti kaip ir Lietuvoje, pavyzdžiui, Slovakijoje 2000 m. šis tarifas sudarė 42 proc., 2008 m. – tik 19 proc., sumažėjo net 23 procentinio punkto (6 priedas).

2.5.3. Akcizai kaip sudėtinė LR nacionalinio biudžeto pajamų dalis

Akcizai apskaičiuojami pagal „Lietuvos Respublikos akcizų įstatyme“ nustatytus akcizų tarifus, šio mokesčio instrumentarijus pateiktas 7 priede. Pažymėtina, kad, apskaičiuojant akcizus, privalu atkreipti dėmesį į konkretaus akcizais apmokestinamo produkto tarifo skaičiavimo ypatumus [37]. Pavyzdžiui, cigaretėms apmokestinti taikomas kombinuotas akcizo tarifas. Jį sudaro specifinis ir vertybinis elementai. Specifinis tarifas nustatomas litais už 1000 cigarečių, vertybinis – procentais nuo maksimalios mažmeninės kainos. Energetinių produktų akcizas skaičiuojamas remiantis nustatytu to produkto 1000 litrų apmokestinimo tarifu, t. y. jei apmokestinant dyzelino 1000 litrų taikytinas 1140 Lt akcizų tarifas, tai mokėtina 1 litro dyzelino akcizų suma būtų 1,14 Lt.

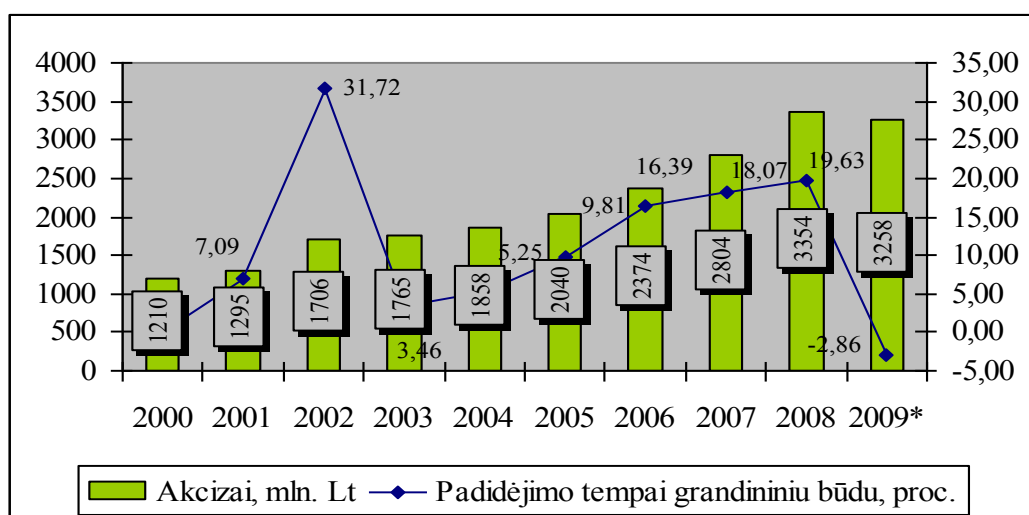
Alkoholinių gėrimų akcizai skaičiuojami atsižvelgiant į alkoholio koncentraciją, pagaminimo būdą ir kitas akcizų įstatyme nustatytas sąlygas. Pavyzdžiui, 20 proc. faktinės alkoholio koncentracijos 20 litrų pagaminto spirituoto vyno, atitinkančio tarpiniam produktui nustatytus požymius, mokėtina suma nustatoma taip atsižvelgiant į tai, kad nustatytas ne produkto litro, o hektolitro akcizo tarifas. Randama, kiek hektolitrų sudaro 20 litrų, būtent, $20\text{ l} : 100 = 0,2\text{ hektolitro (hl)}$. Mokėtina akcizų suma: $230\text{ Lt} \times 0,2\text{ hektolitro} = 46\text{ Lt}$.

Nustatant akcizo mokestį alui, apskaičiuojamas pavyzdžiui, akcizo mokestis 150 litrų pagaminto alaus, kurio faktinė alkoholio koncentracija 9,6 proc. tūrio. Kadangi skaičiuojama hektolitro, o ne litro akcizo suma, tai nustatoma, kiek hektolitrų sudaro 150 litrai. Rezultatas: $150\text{ l} : 100 = 1,5\text{ hektolitro}$. Kadangi nuo 2009 m. sausio 1 d. alui taikomas 8,5 lito už 1 hektolitrą 1 procento faktinės alkoholio koncentracijos, tai alaus akcizo tarifas apskaičiuojamas faktinį alaus kiekį 1,5 hl dauginant iš faktinės šio alaus alkoholio koncentracijos (9,6 proc.): $1,5\text{ hl} \times 9,6\text{ proc.} = 14,40\text{ hl}$. Mokėtina akcizų suma: $14,40\text{ hl} \times 8,50\text{ Lt/hl} = 122,4\text{ Lt}$.

Apžvelgus akcizų skaičiavimo ypatumus, tikslinga išanalizuoti šio mokesčio pajamų kitimo dinamiką bei priežastis.

Per visą analizuojamą laikotarpį pajamos iš akcizų išaugo 2,7 karto. Didžiausią lyginamąją dalį sudaro akcizai naftos produktams bei alkoholiniams gėrimams.

Akivaizdus didžiausias padidėjimas (31,72 proc.) pastebimas 2002 m. palyginus su 2001 m. Tai sudarė 1706,20 mln. (24 pav.), arba 16,14 proc. visų nacionalinio biudžeto pajamų. Nemažai pajamų iš šio mokesčio padidėjo ir per 2006, 2007 m. bei 2008 m., gauta atitinkamai: 16,39, 18,05 ir 19,63 proc. daugiau.

24 pav. Pajamų iš akcizo apimtis bei padidėjimo tempai 2000-2009 metais

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

2003 m. akcizų surinkta 1765,16 mln. Lt, t. y. tik 58,96 mln. Lt, arba 3,46 proc. daugiau nei per 2002 m. Mokesčio surinkimui įtakos turėjo šie veiksniai:

➤ Pasikeitusi akcizų mokėjimo tvarka. Pagal anksčiau galiojusią akcizų mokėjimo tvarką akcizų mokesčių mokėjo akcizinių prekių gamintojai prieš realizuodami prekes arba per 2 dienas realizavę produkciją iš gamyklos. Nuo 2002 m. liepos 1 d. akcizai mokami pasibaigus mokestiniam laikotarpiui iki kito mėnesio 15 dienos arba dešimtadieniais. Todėl sausio mėnesį akcizai buvo mokami ir už gruodžio mėnesio 3 dešimtadienį realizuotas prekes. Dėl šios priežasties 2003 m. sausio mėnesį gauta 20,34 mln. Lt akcizo už akcizines prekes, kurios buvo realizuotas 2002 m. gruodžio mėn.

➤ Nuo 2002 m. liepos 1 d. įsigaliojus Akcizų įstatymo naujai redakcijai, pasikeitė akcizų apmokestinamų objektų skaičius, t.y. šiuo mokesčiu nebeapmokestinama kava, cukrus, šokoladas, elektros energija, bižuterija, tepalai, skysti parfumerijos, kosmetikos preparatai, automobiliai. Taigi, akcizų apmokestinamų prekių skaičius sumažintas nuo 11 iki 3 (etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai, apdorotas tabakas, kuras). Dėl akcizo objektų sumažėjimo į valstybės biudžetą įplaukė 9 mln. litų mažiau. Akcizų įstatymo tikslas buvo įgyvendinti privalomas ES teisės normas dėl akcizų. 2001 m. už šias 3 prekių rūšis gautos akcizų pajamos sudarė 92 proc. valstybės biudžeto akcizų pajamų.

➤ Pasikeitęs akcizo tarifas gazolinams. Iki 2002 m. gruodžio 31 d. gazolinams, jų pakaitams ir priedams buvo taikomas 720 Lt už toną akcizo tarifas, o nuo 2003 m. sausio 1 d. pakilo iki 860 litų už toną. Iš viso per metus gauta 1050,7 mln. litų už kurą, t. y. 13 proc. daugiau nei per 2002 m.

➤ Padidėjo akcizo už alkoholinius gėrimus, išskyrus alų, surinkimas; per analizuojamus metus surinkta 4,9 proc. daugiau nei per 2002 m.

➤ Akcizų pajamos už alų sumažėjo 7,6 proc. lyginant su 2002 m.

Pasikeitus akcizo tabako gaminių tarifui, gauta 13,22 mln. Lt, arba 9,5 proc. daugiau nei 2002 m., nors ir sumažėjo 30 proc. cigarečių realizacija. Sumažėjusi cigarečių realizacija lėmė tai, kad į biudžetą gauta 33 mln. litų mažiau nei buvo planuota.

Akcizo mokesčio 2004 m. į nacionalinį biudžetą surinkta 1858 mln. Lt, t. y. 5,25 proc. daugiau nei 2003 metais.

Akcizo surinkimui įtakos turėjo pasikeitęs tarifas degalams: nuo 2004 m. sausio 1 d. variklių benziniui, jo pakaitams ir priedams akcizo tarifas pakilo nuo 1250 litų iki 1318 litų už toną (8 priedas), o gazoliams, jų pakaitams ir priedams – nuo 860 litų iki 1 002 litų už toną produkto. Palyginus 2004 m. su 2003 m., VMI gavo 1033, mln. Lt, tai yra 1,6 proc. mažiau akcizų mokesčio įplaukų už kurą. Sumažėjimą 2004 m. nulėmė mažesnės nei 2003 m. naftos produktų realizavimo apimtys.

Importuota daugiau naftos produktų, Lyginant 2004 m. su 2003 m., daugiau importuota: benzino (10,4 tūkst. t), dyzelino (123,8 tūkst. t).

Nuo 2004 m. gegužės 1 d. pasikeitė akcizo tarifas tabako gaminiams. Per 2004 metus VMI iš tabako gaminių gavo 192 924 tūkst. litų akcizo, arba 40 768 tūkst. litų (26,8 proc.) daugiau nei 2003 m. per tą patį laikotarpį. 2004 m. UAB „Philip Morris Lietuva“ vidaus rinkoje realizavo 2.076.600 tūkst. vienetų cigarečių, arba 765.624 tūkst. vienetų. (27 proc.) mažiau negu 2003 metais ir 1.944.297 tūkst. vnt. (48 proc.) mažiau negu 2002 metais. Galima teigti, kad cigarečių akcizų tarifų didinimas ryškiai sumažino parduotų cigarečių kiekį.

2004 m. sausio 29 d. buvo priimtas Akcizų įstatymo pakeitimo įstatymas, suderintas su ES direktyvomis ir atitinkantis visus ES norminius aktus, įsigaliojo nuo gegužės 1 dienos [1].

Palyginus 2006 m. su 2005 m., pajamų iš akcizų pokytis sudarė 6,58 procentinio punkto, 2006 m. pajamų tarifai nesikeitė, todėl galima teigti, kad šį pokytį lėmė prekių, apmokestinamų akcizu, padidėję pardavimai.

2009 m. pajamos iš akcizų taip pat sumažėjo, nors ir ne taip ryškiai kaip pajamos iš PVM ar GPM, tačiau 22,49 procentinio punkto surinkta mažiau nei 2008 m., nors nuo 2009 m. sausio 1 d. ir padidėjo akcizų tarifai etilo alkoholiui 15 proc., kitiems alkoholiniams gėrimams nuo 10 iki 20 proc., bešviniam variklių benziniui 34,4 proc., dyzeliniams degalams 20,4 proc. Nuo 2009 m. kovo 1 d. buvo padidinti akcizai abiemis cigarečių apmokestinimo dalims: tarifas specifiniam elementui padidėjo 20,25 proc. (nuo rugsėjo 1 d. pakilo dar 39 proc.), vertybiniam elementui – pakilo iki 25 proc (6 lentelė).

6 lentelė

Cigaretėms taikomi akcizo tarifai

Cigarečių tarifas			
Specifinis elementas		Vertybinis elementas	
Tarifo galiojimas	Tarifas, litais už 1000 cigarečių	Tarifo galiojimas	Procentais nuo maksimalios mažmeninės kainos
nuo 2004-05-01 iki 2007-02-28	47,50 Lt	nuo 2004-05-01 iki 2008-02-29	15 proc.
nuo 2007-03-01 iki 2008-02-29	66,00 Lt		
nuo 2008-03-01 iki 2009-02-28	79,00 Lt	nuo 2008-03-01 iki 2009-02-28	20 proc.
nuo 2009-03-01 iki 2009-08-31	95,00 Lt	nuo 2009-03-01	25 proc.
nuo 2009-09-01	132,00 Lt		

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis LR akcizų įstatymu.

Dėl pasikeitusių tarifų valstybės biudžetas gavo 650 mln. litų daugiau pajamų, tačiau šie tarifų padidėjimai turėjo neigiamos įtakos realizavimo apimtims.

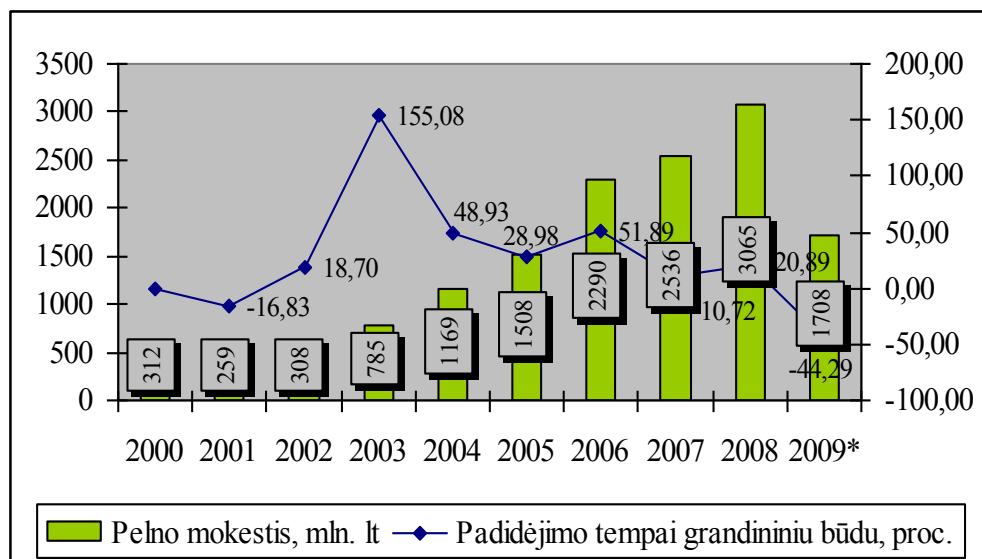
2007 m. didžiausią dalį pajamų iš akcizų (55,57 proc.) sudarė akcizas už energetinius produktus. LR Akcizų įstatymo nauja redakcija įsigaliojo nuo 2007 m. kovo 1 d., būtent, cigarečių specifinio elemento tarifas padidintas 38,95 proc., arba 18,5 lito (6 lentelė), tačiau cigarečių pardavimai sumažėjo beveik 15 proc. palyginus su 2006 m.

Nuo 2008 m. sausio 1 d. pasikeitė akcizais apmokestinamų prekių tarifai; alui akcizo tarifas išaugo 10 proc., etilo alkoholiui ir kitiems alkoholiniams gėrimams – 20 proc., benzinui ir gazoliui – 12 proc., o nuo analizuojamų metų kovo 1 d. išaugo cigarečių specifinio elemento akcizų tarifas 19,7 proc., o vertybinio – 33,3 proc.

Taigi, galima teigti, kad pajamų iš akcizų augimą lėmė padidinti nauji akcizų tarifai. Akcizų augimui įtakos turėjo ir per pirmąjį 2008 m. pusmetį žalios naftos bei naftos produktų kainų augimo šuolis, t. y. palyginus degalų kainas 2008 m. sausio mėn. su 2007 m. sausio mėn., jos išaugo 37–44 proc. 2009 m. padidėjus akcizų tarifams už cigaretes, alkoholinius gėrimus ir variklių kurą buvo gauta papildomai apie 650 mln. litų.

2.5.4. Pelno mokesčio įtaka LR nacionalinio biudžeto pajamų surinkimui

Iki 2002 m. galiojo „Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymas“, nuo 2002 m. sausio 1 d. įsigaliojo „Pelno mokesčio įstatymas“. Šio mokesčio instrumentarijus pateiktas 9 priede. Pelno mokesčio apimtis tiriamu laikotarpiu nuolat augo, palyginus 2009 m. su baze, išaugo 5,47 karto (25 pav.).

25 pav. Pelno mokestis bei jo padidėjimo tempai 2000-2009 metais

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento [76] ir LR finansų ministerijos [55] duomenimis.

Nuo 2002 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujos nuostatos dėl investicijų apmokestinimo. Iki 2002 metų pradžios įmonės stengėsi pasinaudoti galiojusiomis lengvatomis. Remiantis PVM deklaracijų duomenimis, 2001 m. gruodžio mėn. ilgalaikio turto pirkimai išaugo 1,6 karto, palyginus su 2000 m. gruodžio mėn., arba dvigubai daugiau nei 2002 m. Todėl net esant neblogiems įmonių veiklos rezultatams sumažėjo mokesčių apmokestinamojo pelno suma. 2001 metų pabaigoje aktyviai buvo įsigijami įrengimai, mašinos, nekilnojamas turtas, akcijos ir t. t.

2003 metais pelno mokesčio pajamos sudarė 784,88 mln. litų. Palyginus su 2002 m., pelno mokesčio surinkta 2,55 karto daugiau, nes įmonės 2003 m. dirbo pelningiau. Remiantis įmonių pateiktomis pelno mokesčio deklaracijomis, 2002 m. įmonių deklaruotas pelnas iki apmokestinimo buvo 476 mln. litų, o 2003 m. jis išaugo iki 559 mln Lt, arba 17,44 proc.

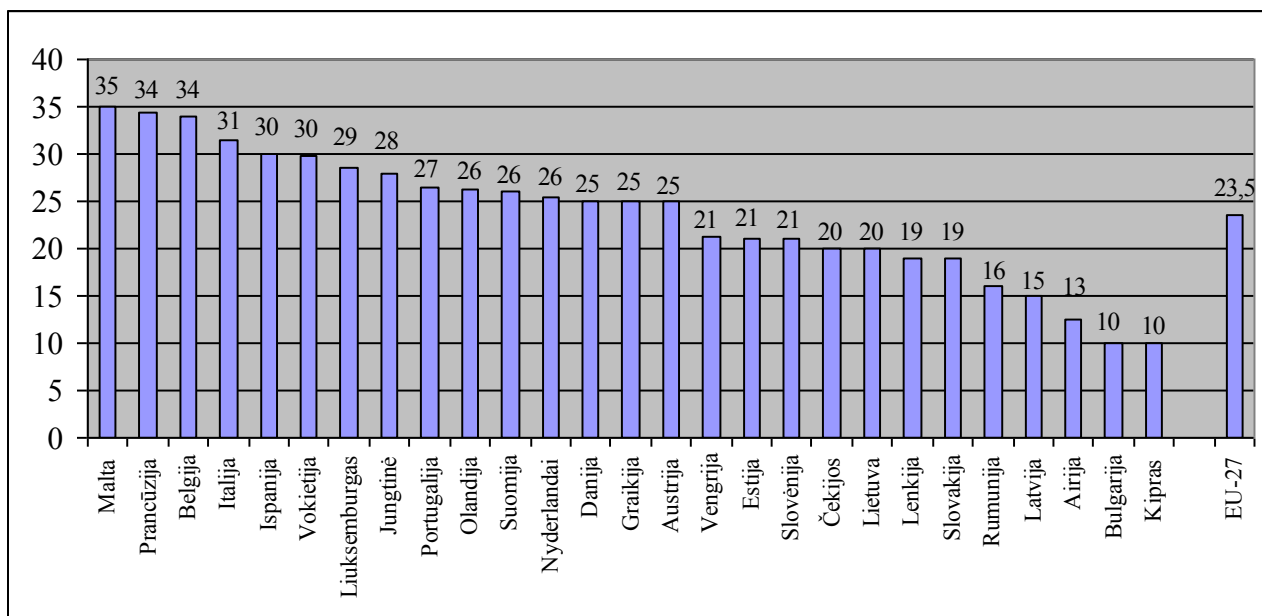
2004 m. per I–III ketvirtį buvo gauta 403,1 mln. litų avansinio pelno mokesčio, arba 2,1 karto daugiau nei 2003 m. per tą patį laikotarpį (2003 m. I–III ketvirtį avansinio pelno mokesčio gauta 194,5 mln. litų). 2004 m. IV ketvirtį, avansinį pelno mokestį įmonėms mokant pagal 2003 m. apmokestinamojo pelno sumą, jis buvo 591 mln. Lt ir, palyginus su 2003 m. IV ketvirtį sumokėtu pelno mokesčiu, išaugo 1,85 karto (buvo 319 mln. litų).

Žymiai padidėjo pelno mokestis 2006 m., t. y. 51,89 proc. Tam turėjo įtakos avansinio pelno mokesčio mokėjimo terminai: tai paskutinės I–III ketvirčių dienos, mokama iš esmės pagal 2004 m. rezultatus, o IV ketvirčio – pagal 2005 m. pelną. Todėl palyginus 2006 m. su 2005 m., sumokėtas avansinis mokestis padidėjo 37,8 proc. Teigiamam pelno mokesčio pokyčiui turėjo įtakos ir išaugęs įmonių pelningumas.

Nuo 2009 m. pelno mokesčio tarifas buvo padidintas nuo 15 proc. iki 20 proc., dėl to gauta apie 280 mln. litų daugiau pelno mokesčių pajamų.

Iš pagrindinių mokesčių pelno mokestis 2009 m. sumažėjo procentine išraiška daugiausiai, t. y. 44,29 proc., nors šio mokesčio tarifas ir padidėjo nuo 15 proc. iki 20 proc. Dėl šio padidėjimo 2009 m. buvo gauta pajamų apie 280 mln. Lt daugiau. Tiesa, toks tarifas buvo taikomas neilgai – jau nuo 2010 sausio 1 d. pelno mokesčio tarifas mažinamas iki 15 proc., o itin mažoms įmonėms taikomas 5 proc. tarifas.

Paržiūrėjus, pelno mokesčio tarifus ES šalyse (26 pav. 10 priedas), išryškėjo šio mokesčio tarifo mažėjimo tendencija. Vidutinis ES šalių įmonių pelno mokesčio tarifas 2000 m. sudarė 31,9 proc., o 2009 m. – 23,5 proc. Lietuvoje jis vienas iš mažiausių: 2000 m. sudarė 24 proc., 2009 m. jau sudarė 20 proc., o 2010 m. sumažėjo iki 15 proc.. Vidutinis ES šalių tarifas 2009 m. sudarė 23,5 proc., t. y. 8,5 proc. punkto didesnis nei dabar galiojantis.

26 pav. Pelno mokesčio tarifai ES šalyse, proc.

Šaltinis: Taxation trends in the European Union (2009) [žiūrėta 2010-03-27]. Prieiga per internetą: <
http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2009/2009_main_results_en.pdf>

2.6. LR nacionalinio biudžeto pajamų ryšys su mokestinėmis bei nemokestinėmis pajamomis, pagrindiniais mokesčiais bei ES parama

Nacionalinio biudžeto pajamų ir mokestinių bei nemokestinių pajamų ryšio glaudumo, t. y. koreliacijos koeficientų skaičiavimų rezultatai pateikti 7 lentelėje.

7 lentelė

LR nacionalinio biudžeto pajamų ryšys su mokestinėmis bei nemokestinėmis pajamomis

Pajamų rūšys	Koreliacijos koeficientas	Koreliacijos ryšys	Faktinė t kriterijaus reikšmė $t_r = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}$	$t_r > t_k$, $t_k = 3,3554$, kai $\alpha = 0,01$	Koreliacijos koeficiento reikšmingumas
Mokestinės pajamos	0,9861	Tiesinis / labai stiprus	16,79	+	Reikšmingas
Nemokestinės pajamos	0,7794	Tiesinis / stiprus	3,52	+	Reikšmingas

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Iš 8 lentelės įrašų matyti, tiesioginis ($r > 0$) LR nacionalinio biudžeto pajamų ir mokestinių ir nemokestinių pajamų ryšys, t. y. didėjant mokestinėms ir nemokestinėms pajamoms, didėja nacionalinio biudžeto pajamos. Stipriausias ryšys yra tarp nacionalinio biudžeto pajamų ir mokestinių pajamų, nes mokestinės pajamos sudaro didžiąją dalį nacionalinio biudžeto pajamų.

Nuo 2004 m. gaunama ES parama. Ryšys tarp ES paramos ir nacionalinio biudžeto pajamų tikrinamas apskaičiuojant koreliacijos koeficientą, kuris lygus 0,7405, t. y. koreliacijos ryšys – stiprus, tiesiškai didėjantis. Šio rodiklio reikšmingumui nustatyti, būtina rasti faktinę t kriterijaus reikšmę, kuri lygi 2,20. Palyginus faktinę t kriterijaus reikšmę su kritine kriterijaus t reikšme, nustatyta: kai $n = 6$, esant $\alpha = 0,01$, $t_r < t_k (2,20 < 4,6041)$, t. y. ryšys laikomas nereikšmingas; $\alpha = 0,1$, $t_r > t_k$, t. y. 90 proc. tikslumu ryšys – reikšmingas.

Nustatyta, kad stipriausias ryšys yra tarp nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų, todėl tikslinga ištirti nacionalinio biudžeto pajamų ir mokestinių pajamų ryšius. 8 lentelės įrašai leidžia teigti, kad LR nacionalinio biudžeto pajamų ir pagrindinių mokestinių pajamų ryšys yra labai stiprus ir tiesioginis ($r > 0$), t. y. didėjant mokestinėms pajamoms, didėja ir nacionalinio biudžeto pajamos. Studento kriterijaus t lentelėje nurodoma: kad esant laisvės laipsnių skaičiui $k = 10 - 2 = 8$, o kritinei kriterijaus reikšmei $t_k = 3,3554$, esant reikšmingumo lygiui $\alpha = 0,01$, o apskaičiuotas rodiklis tenkina sąlygą $t_r > t_k$, galima teigti, kad rastas koreliacijos koeficientas yra reikšmingas visai generalinei visumai.

8 lentelė

LR nacionalinio biudžeto pajamų ryšys su atskirų rūšių mokesčiais

Pagrindiniai mokesčiai	Koreliacijos koeficientas	Koreliacijos ryšys	Faktinė t kriterijaus reikšmė $t_r = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}$	$t_r > t_k$, $t_k = 3,3554$, kai $\alpha = 0.01$	Koreliacijos koeficiento reikšmingumas
PVM	0,9718	Tiesinis / labai stiprus	11,66	+	Reikšmingas
GPM	0,9601	Tiesinis / labai stiprus	9,71	+	Reikšmingas
Akcizai	0,98	Tiesinis / labai stiprus	13,93	+	Reikšmingas
Pelno mokestis	0,9452	Tiesinis / labai stiprus	8,19	+	Reikšmingas
Kitos mokestinės pajamos	0,6954	Tiesinis / pastebimas	2,74	-	Nereikšmingas

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Taigi, nacionalinio biudžeto pajamas su pajamomis iš PVM, akcizų, GPM ir pelno mokesčio sieja labai stiprus ryšys, o su kitomis pajamomis – sieja tik pastebimas ryšys.

2.7. Mokestinės naštos ir šešėlinės ekonomikos įtakos mokestinėms pajamoms įvertinimas

Bendroji mokestinė našta (tai bendro šalies biudžeto mokestinių pajamų ir BVP santykis), darbo autorės skaičiavimais, 2000–2008 m. nežymiai svyravo, bendras pokytis sudarė 2,5 procentinio punkto (9 lentelė). Mokesčių našta, nacionalinio biudžeto duomenimis, per tiriamąjį laikotarpį paaugo vos 0,2 proc. Analizuojant kasmetinius pokyčius, nustatyta, kad nuo 2000 iki 2008 mokesčių našta kasmet (išskyrus 2001 m. ir 2003 m.) augo. Tam turėjo įtakos nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų spartesnis didėjimas nei BVP. 2001 m. ir 2003 m. BVP sparčiau augo nei nacionalinio biudžeto mokestinės pajamos. Palyginus 2008 m. su 2000 m., šis rodiklis paaugo nuo 17,6 proc. iki 19,6 proc., pokytis sudarė 2 procentinius punktus.

2000–2008 metais dėl mokesčių sistemos pakeitimų žymiai padidėjo nacionalinio biudžeto pajamos, tačiau šis padidėjimas turėjo neigiamos įtakos mokestinei naštai. Jos svyruojantis augimas rodo mokestinės prievolės didėjimą mokėtojui, tad galima teigti, kad šiuo požiūriu mokesčių sistema turėtų būti tobulinama. Prasidėjus krizei, bendroji mokestinė našta 2009 m., lyginant su 2008 m., sumažėjo 1,8 procentinio punkto, tiek dėl sumažėjusio BVP, tiek dėl nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų, tačiau pastarosios mažėjo greičiau. Reikia pabrėžti, kad realiai mokesčių našta Lietuvoje yra didesnė, kadangi nebuvo įvertinta šešėlinė ekonomika.

Palyginus Lietuvos mokestinę našta su kitomis ES šalimis, 2007 m. užfiksuotas mažiausias jos rodiklis Slovakijoje (29,4 proc.), didžiausias – Danijoje (48,7 proc.). Lietuvoje mokesčių naštos rodiklis, 31,1 proc., Latvijoje – 30,5 proc., Estijoje – 39,5 proc. [73]. Taigi, mokesčių naštos lygis Lietuvoje, palyginus su kitomis ES šalimis, nėra aukštas.

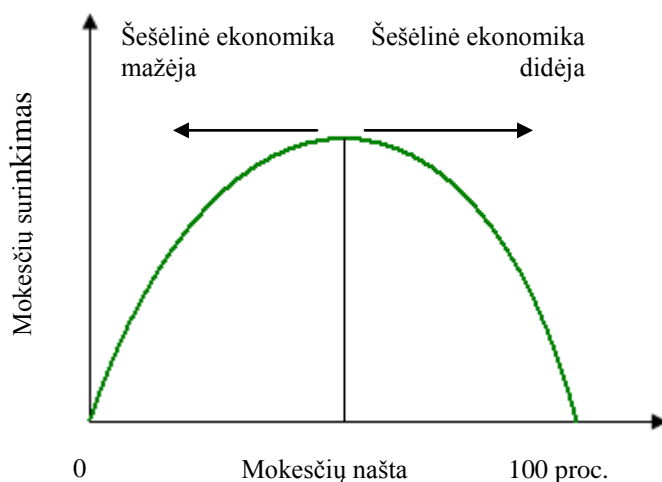
Vertinant mokesčių sistemą mokestinės naštos aspektu, reiktų atsižvelgti ir į BVP vienam gyventojui. Iš 9 lentelės matyti, kad BVP vienam gyventojui kasmet augo, išskyrus 2009 m. Siekiant palyginti Lietuvos ir kitų šalių BVP, tenkantį vienam gyventojui, reikia apskaičiuoti bendrą vidaus produktą PGS, kurių realios apimtys indeksai pateikti 11 priede. Remiantis jais, šalys gali būti sugrupuotos į labai dideles (≥ 125 % ES 27 vidurkio), dideles (≥ 100 % ir < 125 %), didesnes negu vidutinės (≥ 75 % ir < 100 %), vidutines (≥ 50 % ir < 75 %) ir mažas (< 50 % ES 27 vidurkio) pajamas turinčias šalių grupes. BVP, tenkančio vienam gyventojui, realios apimtys indeksas rodo šalies BVP apimtys palyginimą su ES 27 šalių-narių vidurkiu. Išankstiniais Eurostato skaičiavimais, 2008 m. Lietuvos BVP, tenkantis vienam gyventojui, sudarė 62 procentus ES šalių, t. y. Lietuva priskiriama prie vidutines pajamas turinčių šalių grupės [31].

Mokesčių naštos kitimas 2000-2009 m.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Mokestinė pajamos	13694,47	13819,83	14873,28	16036,20	18169,94	20967,36	25275,52	30684,87	35989,30	16463,19
Į nacionalinį biudžetą, mln. Lt	8033,12	8104,68	8990,81	9723,07	11086,38	12899,96	15603,99	18628,71	21787,21	16463,2
Į VSDF biudžetą, mln. Lt	4284	4345	4490	4848	5431	6174	7501	9304	11071	*
Į PSDF biudžetą, mln. Lt	1377	1370	1393	1465	1653	1894	2171	2752	3131	*
Į Garantinį fondą, mln. Lt	*	12,1	18,1	19,7	22	25	32	40	38	*
BVP, mln. Lt	45737	48637	52070	56959	62698	72060	82793	98669	111190	92353
BVP, tenkantis vienam gyventojui veikusiomis kainomis, Lt	13069,5	13970,9	15009,7	16489,9	18249,5	21105,5	24393,2	29230,1	33110,9	27554,7
Bendroji mokesčių našta	29,9	28,4	28,6	28,2	29,0	29,10	30,5	31,1	32,4	*
Mokesčių našta skaičiuojant tik nacionalinio biudžeto požiūriu	17,6	16,7	17,3	17,1	17,7	17,9	18,8	18,9	19,6	17,8

Sudaryta: darbo autorės remiantis Lietuvos statistikos departamento, LR finansų ministerijos, Garantinis fondo duomenimis

Būtina atkreipti dėmesį į A. Lafero suformuluota hipotezę, į biudžetą surenkamos pajamos auga iki tam tikro mokesčių lygio, o vėliau pradeda mažėti, nes, mokesčiams pasiekus maksimalų tašką, žmonės nebemato prasmės dirbti, įmonės nusivilia valstybe, valstybės ekonomika smunka. R. J. Cebula, remdamasis Jungtinėse Amerikos Valstijose atliktais skaičiavimais, nustatė, kad 1 procentu išaugus mokesčių naštai, šešėlinė ekonomika išauga 1,4 procento [70].

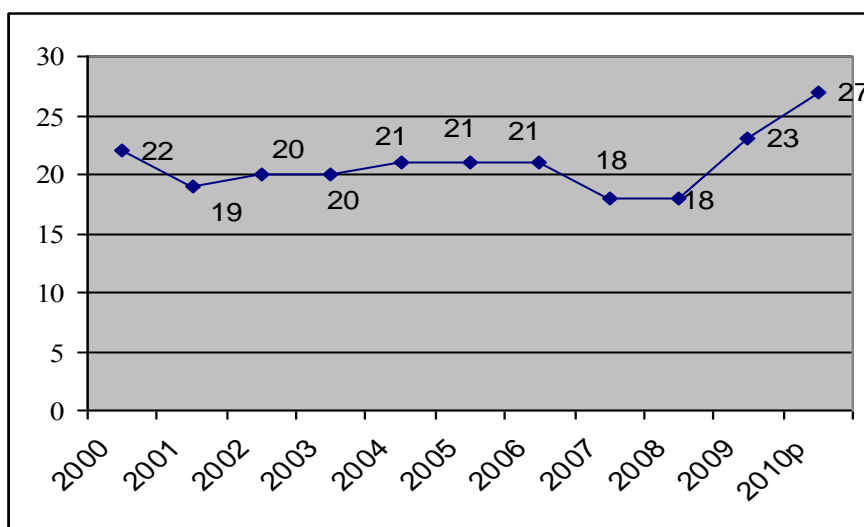
27 pav. Mokesčių naštos ir šešėlinės ekonomikos tarpusavio priklausomybė

Šaltinis: Startienė, G., Trimonis, K. (2009). Oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastas. *Ekonomika ir vadyba*, 14.

Ekonominio nuosmukio metu, kai visi ūkio subjektai ypač jautriai reaguoja į pajamų pasikeitimą, mokesčių naštos didinimas dar labiau skatina šešėlinės ekonomikos vystymąsi (27 pav.). Išaugę mokesčiai perkeliama galutiniam vartotojui, žmonės riboja savo išlaidas, mažėja prekių apyvartumas, didėja biudžeto deficitas, mažinamos taip pat valstybės išlaidos, mažėja žmonių perkamoji galia. Dėl to atsiranda poreikis įsigyti prekių ir dirbti šešėlinėje rinkoje. LLRI tyrimo duomenimis, šešėlis išlieka aktuali Lietuvos ekonomikos problema. Remiantis rinkos dalyvių vertinimais, 2009 m. šešėlinės ekonomikos dalis BVP siekė 23 proc., palyginus su 2008 m. išaugo 5 procentiniais punktais. Ekspertai prognozuoja, kad šiais metais šešėlinė ekonomika augs, ir sieks 27 proc. BVP (28 pav) [36].

Šešėlinės ekonomikos mastas privertė veikti ir valdžios institucijas. Ministro pirmininko sudarytos darbo grupės pasiūlymuose pateikia informaciją apie pažeidimus, kurie labiausiai kenkia šalies ekonomikai, pavyzdžiui: PVM grobstymas, atlyginimas „vokeliuose“, nelegalus darbas, kontrabanda ir kiti. Tačiau siūlymuose neanalizuojamos šešėlinės ekonomikos atsiradimo ar jos pagyvėjimo priežastys. Ji įvardijama tik kaip nusikalstama veikla. Iš 25 plane siūlomų priemonių net 22 atvejais numatyta griežtesnė kontrolė, didesnė baudžiamoji atsakomybė už šešėlinę veiklą. Minėtuose siūlymuose yra tik trys priemonės, nepatenkančios į bausmių už šešėlinę veiklą kategoriją.

- Apibrėžti „socialiai atsakingos įmonės“ sąvoką ir numatyti priemones, skatinančias šias įmones.
- Plėtoti socialinę reklamą ir socialines akcijas prieš šešėlį.
- Minimaliai trumpinti verslo liudijimo išdavimo minimalaus laikotarpį.

28 pav. Šešėlinės ekonomikos dalis BVP 2000–2010, proc.

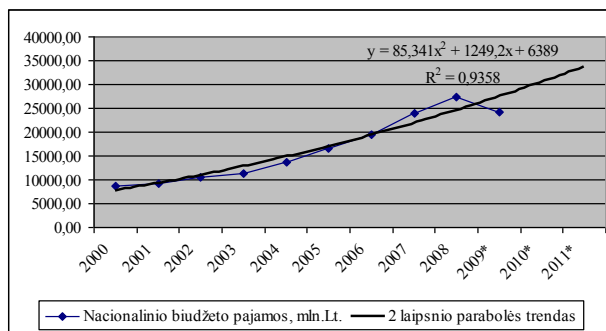
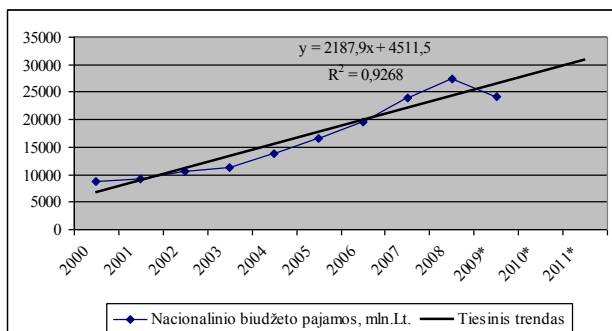
Šaltinis: Lietuvos ekonomikos tyrimas 2009 / 2010 [36].

Viena iš šešėlinės ekonomikos augimo priežasčių yra didėjanti mokesčių našta. Ekonomikos nuosmukio laikotarpiu net ir nedidėjantys mokesčiai yra sunkiai pakeliami, jau nekalbant nei apie PVM tarifo ar akcizų padidinimą. Todėl tikėtina, kad mokestinės naštos mažinimas būtų paskata neregistruotoms ir mokesčių nemokančioms įmonėms legalizuotis, o šalies biudžetas gautų daugiau pajamų.

Taigi, greitai augantis šešėlinės ekonomikos mastas siejamas su bendru ekonominės šalies padėties blogėjimu ir su valdžios vykdoma ekonomine politika. Didėjanti mokesčių našta, nemažėjanti įmonių administracinė našta, griežtas darbo santykių reguliavimas – tai šešėlio didėjimo priežastys. Kad mažėtų šešėlinės ekonomikos mastas, būtina mažinti vartojimo mokesčių tarifus (PVM ir akcizus).

3. LR NACIONALINIO BIUDŽETO PAJAMŲ PROGNOZĖS

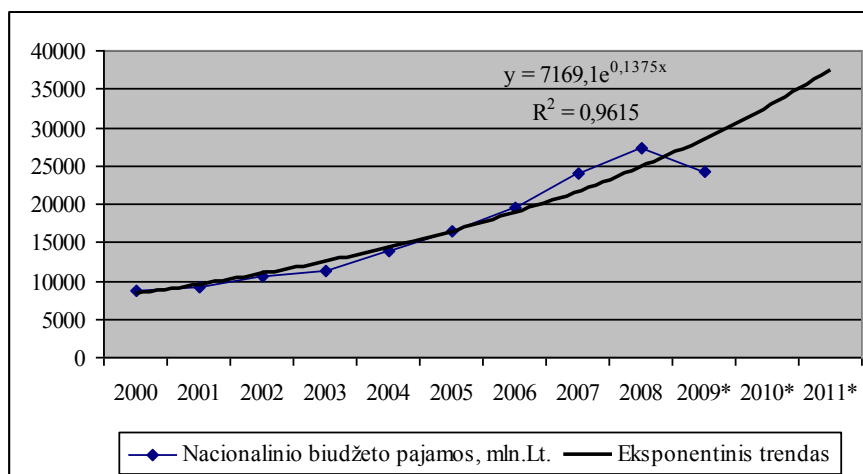
Atlikus 10 metų LR nacionalinio biudžeto pajamų analizę, galima apskaičiuoti prognozes ateinantiems dvejiems metams, kadangi ilgesniam laikotarpiui jos gali neatitikti realybės.

29 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų prognozė pagal tiesinį ir antro laipsnio parabolės tendus

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

29 paveiksle atvaizduoti prognoziniai skaičiavimai pagal tiesinio trendo funkciją: 2010 ir 2011 m. pajamos didės ir viršys 2009 m. pajamas, t. y. sudarys atitinkamai 28578,86 mln. Lt ir 30766,79 mln. Lt., prognozės tikslumas 92,68 proc. Pagal antro laipsnio parabolės tendą prognozės 2010 metams – 30456,46 ir 2011 metams – 33668,50 Lt (29 pav.).

30 pav. Nacionalinio biudžeto pajamų prognozė pagal eksponentinį tendą, mln. Lt

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Didžiausią nacionalinio biudžeto pajamų prognozės tikslumą (96,15 proc.) rodo eksponentinis trendas, pagal kurį 2010 m. prognozuojamos pajamos sudarytų 32537,17 mln. Lt ir 2011 m. – 37333,56 mln. Lt (30 pav.). Skaičiavimai atlikti matematiškai teisingai, tačiau šiuo sudėtingu šalies

ekonomikos metu tokios prognozės abejotinos. Todėl, atsižvelgus į makroekonominių rodiklių prognozes bei mokesčių įstatymų pakeitimus, jų įtaką pajamoms, patvirtintame 2010 m. biudžete planuojamos nacionalinio biudžeto pajamos kartu su Europos Sąjungos ir kitomis tarptautinės finansinės paramos lėšomis, 2010 metams sudarys tik 24 398,9 mln. Lt., t.y. vos 0,7 proc. daugiau nei 2009 m., nors 2010 m. nacionalinio biudžeto asignavimai planuojami 29 328,8 mln. litų. Žymią 2010 metų valstybės biudžeto pajamų dalį sudarys ES paramos lėšos, kurios bus investuojamos į visas ūkio sritis bei padės išlaikyti gyvybingą šalies ekonomiką, verslą ir darbo vietas. 2010 m. valstybės biudžete ES paramos lėšos sudarys 7,89 mlrd. litų, kurių planuojama panaudoti 1,47 mlrd. litų daugiau nei 2009 metais. Pagal galiojantį įstatymą Lietuvos bankas 50 proc. pelno perveda į valstybės biudžetą. Planuota, kad nuo 2010 metų perves 70 proc. Dėl šio padidinimo 2010 metų biudžetas gaus 100 mln. litų papildomų pajamų.

Remiantis LR finansų ministerijos preliminariais apskaičiavimais, nacionalinio biudžeto pajamos, be ES lėšų, 2011 m. sieks 15500,3 mln. Lt. Prognozuojama gauti iš ES 7583,5 mln Lt parama. Visos 2011 m. nacionalinio biudžeto pajamos kartu su ES parama sudarys 23083,8 mln. Lt, t. y. tikimasi gauti dar mažiau pajamų nei 2010 m. [24].

Kadangi mokestinės pajamos – pagrindinis nacionalinio biudžeto pajamų šaltinis, todėl apskaičiuotos prognozės pagrindiniams mokesčiams. Apskaičiavimo rezultatai pateikti 10 lentelėje ir priede.

10 lentelė

Pagrindinių mokesčių prognozės 2010–2011 metams

Pajamos iš pagrindinių mokesčių	Pagal tiesinį trendą		Pagal antro laipsnio parabolinį trendą		Pagal eksponentinį trendą		Vyriausybės prognozuojami dydžiai
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	
PVM, mln. Lt	8618,67	9215,64	9466,23	10525,50	9197,41	10269,58	6078,0
GPM, mln. Lt	4919,71	5192,92	5096,56	5375,94	5137,45	5559,37	3308,8
Akcizai, mln. Lt	3511,32	3755,84	3810,03	4217,50	3864,74	4337,57	3257,4
Pelno mokestis, mln. Lt	3000,53	3292,65	2666,28	2776,12	4749,96	6300,51	907,7

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Nacionalinio biudžeto pajamos, kaip ir pagrindinių mokestinių pajamų prognozės pagal įvairius trendus (10 lentelė ir 12 priedas) yra abejotinos. Patvirtintame 2010 m. biudžete iš mokesčių planuojama gauti šių pajamų:

➤ Daugiausia pajamų į 2010 m. valstybės biudžetą numatoma gauti iš pridėtinės vertės mokesčio – 6078 mln. Lt, tačiau tai 10,6 proc. mažiau nei 2009 m.

➤ Akcizų į valstybės biudžetą planuojama surinkti 3 257,4 mln. Lt., t.y. faktiškai neturėtų kisti.

➤ Iš gyventojų pajamų mokesčio į nacionalinį biudžetą planuojama gauti 3 308,8 mln. Lt, palyginus su 2009 m., tai bus apie 12,67 proc. mažiau.

➤ Iš pelno mokesčio planuojama gauti apie 907,7 mln. litų, o tai net 46,86 proc. mažiau nei 2009 m. [89].

Autorės prognoziniai apskaičiavimai nesutampa su Vyriausybės prognozėmis, nes Vyriausybės prognozės sudarytos įvertinus makroekonominių rodiklių prognozes, mokesčių įstatymų pakeitimus bei jų įtaką pajamoms.

Analizuojant gyventojų pajamų mokesčio kitimą buvo akcentuota, kad jo tarifas dabartiniu metu yra vienas mažiausių ES, vyriausybė Įstatymo projekte [45] siūlo vietoje galiojančio vieno gyventojų pajamų mokesčio tarifo (15 proc.) įvesti tris mokesčių laiptelius. Metinei pajamų daliai iki 24 000 Lt būtų taikomas 15 proc. tarifas, metinei pajamų daliai nuo 24 000 iki 120 000 Lt – 20 proc. tarifas, o daugiau kaip 120 000 Lt – 40 proc. tarifas.

Esminis mokestinis pakeitimas, numatytas 2010 m. biudžeto projekte, – tai *pelno mokesčio* tarifo sumažinimas nuo 2009 metais galiojusio 20 iki 15 procentų, mikroįmonėms pelno mokesčio tarifo sumažinimas iki 7,5 proc., būtent, 50 procentų pagrindinio tarifo. Įvertinus įmonių pelningumo dinamiką ir atsižvelgus į tai, kad kapitalas yra labai mobilus išteklius, galima teigti, kad grįžimas prie vieno mažiausių pelno mokesčių tarifų Europos Sąjungoje pritrauktų potencialius investuotojus, ieškančius savo verslui patrauklių valstybių. Toks mažas tarifas mikroįmonėms galėtų skatinti žmones pradėti savo verslą, tuo labiau, kad mažesnės įmonės yra atleistos ir nuo avansinių pelno mokesčio mokėjimų. [53].

Pateikus nacionalinio biudžeto pajamų ir atskirų mokesčių rūšių prognozes, jas palyginus su ekspertiniais vyriausybės ir kitų valstybės institucijų prognozių apskaičiavimais, darbe soekta įvertinti galimybes, keičiant atskirų mokesčių tarifus, tikėtis didesnių surenkamų mokestinių sumų. Tam tikslui pateikiamas abstraktus akcizo mokesčio keitimo rezultatų įvertinimo modelis. Jo sudarymas grindžiamas esamais faktiniais bešvinio benzino akcizo tarifais Baltijos valstybėse.

Kaip minėta, kad akcizas yra vartojimo mokestis, todėl, siekiant surinkti iš šio mokesčio daugiau pajamų, svarbu apmokestinti ne pirmo būtinumo prekes.

Didžioji vartojimo išlaidų dalis skiriama maistui bei būsto išlaikymui padengti (13 priedas), t. y. apmokėti už elektrą, dujas, šildymą, kurą ir komunalines paslaugas, kurias asmenys privalo mokėti kas mėnesį ir kurie paskutiniu laiku nuolat augo. Todėl būtų tikslinga būtų mažinti akcizo mokestį energetikos produktams, pavyzdžiui, benzinui, kuris naudojamas visuomeniniam

transportui ar individualiems automobiliams. Šiuo metu ES šalyse galiojantys tarifai benzinui 2010 m. sausio 1 d. pateikti 14 priede. Minimalus akcizo tarifas ES bešviniam benzinui yra 359 EUR 1000 litrų, benzinui su švinu 421 EUR 1000 litrų. Lietuvoje tarifas bešviniam benzinui 1,21 karto viršija nustatytą minimalų tarifą ES šalims, o benzinas tarifui su švinu viršija 1,38 karto minimalų nustatytąjį. Tarifas benzinui be švino Lietuvoje 1,14 karto didesnis palyginus su Latvija, o su Estija – viršija apie 3 procentus. Dar didesnis benzino su švinu akcizo tarifo skirtumas: Lietuvoje jis 1,37 karto didesnis nei kaimyninėse Baltijos šalyse.

11 lentelė

Baltijos šalių pajamos iš bešvinio benzino akcizo per 2005–2008 m, mln. EUR

	2005	2006	2007	2008
Estija	114,53	122,65	131,53	143,87
Latvija	118,57	131,04	150,70	162,14
Lietuva	126,30	134,94	161,79	180,11

Šaltinis: Energy products & electricity [25].

Įvertinus pajamas, surinktas iš akcizo be švino per 2005–2008 metus (11 lentelė), matyti, kad Lietuvoje, palyginus su Latvija bei Estija, šis mokesčio buvo surenkama daugiausiai. Apskaičiavus pajamų iš bešvinio benzino mokesčio pokyčius, gauti tokie skaičiai: 2008 m., palyginus su 2007 m., pajamos padidėjo 11,32 proc., o 2009 m., lyginant su 2008 m., – pajamos padidėjo 11,03 proc., t. y. pajamų augimas sulėtėjo nors ir nedaug, bet 0,3 procentinio punkto. 2009 m. didmeninėje prekyboje degalų, skirtų variklinėms transporto priemonėms ir apmokestinamų akcizu, buvo parduota 21,7 proc. mažiau nei 2008 m.; iš kurių benzino ir jo biologinių kilmės mišinių parduota 14,6 proc. mažiau.

Papildomai įvertinus dabartinę situaciją Lietuvoje, galima tvirtinti, kad 2009 m. kelti tarifą šiam mokesčiui tikrai nevertėjo. Panaši situacija klostėsi 2004 m., palyginus su 2003 m. Tada irgi kurui buvo padidintas akcizo tarifas ir dėl to VMI tegavo 1033, mln. Lt, (1,6 proc. mažiau) akcizų mokesčio įplaukų už kurą: 2004 m. sumažėjimą lėmė mažesnės naftos produktų realizavimo apimtys. Išanalizavus gautas pajamas iš degalų akcizo, galima teigti, *kad dėl didinto mokesčio tarifo ne visada padidėja pajamos*. Taigi, pasitvirtino šio darbo hipotezė. Kad būtų surinktos didesnės pajamos iš šio mokesčio, būtina sumažinti benzino akcizo tarifą, tada benzino kainos sumažėtų proporcingai akcizų tarifo mažinimui, ir vartotojai pirktų daugiau degalų. Darant prielaidą, kad Lietuvos degalų pardavėjai sumažintų savo taikomas maržas, kurios yra didesnės nei kaimyninių valstybių. Galima tikėtis, kad benzino paklausa Lietuvoje dar padidėtų.

IŠVADOS

➤ Valstybės ir savivaldybių biudžetai sudaro nacionalinį biudžetą. Nacionalinio biudžeto pajamas sudaro mokestinės, surenkamos mokesčiais, bei nemokestinės, kurios gaunamos parduodant valstybės gaminamas prekes ar teikiant paslaugas. Nuo 2004 m. prie minėtų pajamų prisidėjo ES paramos lėšos.

➤ Mokesčiai – pagrindinis nacionalinio biudžeto pajamų šaltinis. Kiekvienas mokestis įgyvendinamas pagal tam tikrą apmokestinimo instrumentarijų, kuris apima šiuos mokesčių elementus: mokesčio objektą, subjektą, šaltinį, apmokestinimo vienetą, lengvatą, mokesčio sumą, mokesčio ėmimo būdą bei nustatymo metodą.

➤ Didžiąją nacionalinio biudžeto pajamų dalį per 2000–2009 metus sudarė valstybės biudžeto pajamos – vidutiniškai apie 83,44 proc., o savivaldybių biudžetų – apie 16,56 proc.

➤ Apskaičiavus nacionalinio, valstybės ir savivaldybių biudžetų pajamų sklaidos rodiklius, buvo nustatyta, kad vidutinės nacionalinio biudžeto pajamos sudarė 15869,06 mln. Lt, iš kurių valstybės biudžeto pajamos vidutiniškai sudarė 13240,84 mln. Lt, o savivaldybių – 2628,22 mln. Lt. Minėtų pajamų variacija labai didelė, nes analizuojamu laikotarpiu LR nacionalinio biudžeto pajamos labai svyravo.

➤ Lietuvoje dominuoja šie mokesčiai: pridėtinės vertės, gyventojų pajamų, akcizai bei pelno. PVM tiriamu laikotarpiu sudarė vidutiniškai 40,57 proc., gyventojų pajamų mokestis – 25,88 proc., akcizai – 17,67 proc., o pelno mokestis – 9,35 proc. Taigi, LR nacionalinių mokesčių pajamų didžiausią dalį sudarė netiesioginiai mokesčiai (PVM ir akcizai).

➤ Pridėtinės vertės mokestis yra pagrindinis mokestis, sudarantis didžiausią lyginamąjį svorį LR nacionalinio biudžeto pajamose. Absoliutiniu dydžiu per 2000–2008 metus jis padidėjo 2,7 karto, tačiau per 2009 m. absoliutine reikšme – sumažėjo 26,44 proc. Per analizuojamą laikotarpį standartinis PVM tarifas keitėsi, t. y. padidėjo nuo 18 iki 21 procentų.

➤ PVM teigiamą pokytį lėmė išaugusios namų ūkio vartojimo išlaidos, padidėjusios prekių bei paslaugų kainos, išaugęs PVM mokėtojų skaičius ir kt.

➤ Nors gyventojų pajamų pagrindinis tarifas per tiriamą laikotarpį sumažėjo nuo 33 proc. iki 15 proc., tačiau pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio išaugo 1,51 karto. Šio teigiamo pokyčio priežastys: augantis šalies ūkio darbuotojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, mažiausias atlyginimus gaunančių darbuotojų skaičiaus sumažėjimas; bazinės mėnesinės algos didėjimas, nuo 2008 m. sausio 1 d. minimalios mėnesinės algos padidėjimas iki 800 litų.

➤ Per analizuojamą laikotarpį pajamos iš akcizų išaugo 2,7 karto; akcizų tarifai nuolat keitėsi.

➤ Pelno mokesčio pajamos tiriamu laikotarpiu žymiai išaugo, t. y. palyginus 2009 m. su baze, išaugo 5,47 karto. Tam didžiausios įtakos turėjo padidėjęs įmonių pelningumas.

➤ Įrodyta, kad pakėlus mokesčio tarifą ne visada didėja pajamos iš mokesčio, o kartu ir nacionalinio biudžeto pajamos.

➤ Remiantis prognozės apskaičiavimais įvairiais metodais, pajamos didės ir viršys 2009 m. pajamas, tačiau tokios prognozės abejotinos. Atsižvelgus į makroekonomikos rodiklių prognozes bei mokesčių įstatymų pakeitimus, jų įtaką pajamoms, patvirtintame 2010 m. biudžete planuojamos nacionalinio biudžeto pajamos kartu su Europos Sąjungos ir kitomis tarptautinės finansinės paramos lėšomis, sudarys tik 24 398,9 mln. Lt, kai taikant įvairius prognozės metodus apskaičiuotasis atitinkamas rodiklis siektų nuo 28578,86 mln. Lt iki 32537,17 mln. Lt.

LITERATŪRA

1. *Akcizų mokesčio naujovės* (2004-05-01). Valstybės mokesčių inspekcija prie LR finansų ministerijos. [žiūrėta 2010-03-11]. Prieiga per internetą: < <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=1002448>>.
2. Aleknavičienė, V. (2005). *Finansai ir kreditas*. Vilnius: Enciklopedija.
3. Astrauskas A., Striškaitė, J. (2003). Lietuvos savivaldybių finansinio savarankiškumo problemos ir perspektyvos. *Ekonomika* Nr. 62, psl. 7-17.
4. Balčiūnaitė, A. Mokesčių našta ir jos apskaičiavimas. [žiūrėta 2010-02-03]. Prieiga per internetą: < http://www.lzuu.lt/jaunasis_mokslininkas/smk_2007/finansai/Balciunaite_Aiste.pdf>
5. Bartosevičienė, V. (2006). *Ekonominė statistika*. Kaunas: Technologija.
6. Bivainis, J., Butkevičius, A. (2003). Tarpbudžetinis lėšų paskirstymas. *Pinigų studijos*, 3.
7. Bivainis, J., Mitkevičius, R. (2003). Lietuvos nacionalinio biudžeto dinamika. *Ekonomika. Mokslo darbai*, 62 tomas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
8. Bivainis, J. Skačkauskienė, I. (2007). Mokesčių sistemos vertinimo metodinio potencialo analizė. *Verslas: teorija ir praktika*. Vol VIII, Nr. 2, 57-67.
9. Blanchard, O., *Makroekonomika*. (2007). Vilnius: Tyto alba.
10. Buckiūnienė, O., Meidūnas, V., Puzinauskas, P. (2003). *Lietuvos finansų sistema*. Vilnius: Teisines informacijos centras.
11. Buškevičiūtė, E. (2005). *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija.
12. Buškevičiūtė, E. (2007). *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija.
13. Buškevičiūtė, E. (2006). *Viešieji finansai*. Kaunas: Technologija.
14. Buškevičiūtė, E., Pukelienė, V. (1998). *Valstybės mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija
15. Butautas, D. (2008). Kokie mokesčiai teisingi? [žiūrėta 2010-04-05]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.blogas.lt/kokie-mokesciai-yra-teisingi-73.html>>
16. Butautas, D. (2006). Modernūs Lietuvos ateities finansai. Vilnius.
17. Budrytė, A., Mačiulaitytė (2004). Pelno apmokestinimo tvarka ir veiksmingumas Lietuvoje. *Pinigų studijos*, 2, p.5-27.
18. Budrytė, A, Mačiulaitytė, E. (2005). Biudžeto pajamų iš pelno mokesčio prognozavimas. *Pinigų studijos*, 3.
19. Cekanavičiūtė, N. (2006-05-21) *Apmokestinimo naujuoju socialiniu mokesčiu tvarka*. [žiūrėta 2010-02-03]. Prieiga per internetą: <http://www.buhalteris.lt/index.php?cid=821&new_id=655>.
20. Davulis, G. *Lietuvos savivaldybių finansų analizė fiskalinės decentralizacijos požiūriu*. [žiūrėta 2010-02-07]. Prieiga per internetą: < http://geddav.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2008/11/davulio_pranesimas.doc>

21. Davulis, G. (2006). *Lietuvos savivaldybių finansai: struktūra, raida, perspektyvos*. Lietuvos statistikos darbai. [žiūrėta 2010-02-03]. Prieiga per internetą: <http://geddav.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2008/11/statistikai-str-2006.doc>
22. Davulis, G. (2006) Vietinių mokesčių koncepcija Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 15.
23. *Dėl savivaldybių skolinimosi tvarkos patvirtinimo*. 2001-01-31, Nr. 110, Vilnius. Lietuvos Respublikos nutarimas. žiūrėta [2010-02-03]. Prieiga per internetą: <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=99DC8652-572F-444D-B75D-CD9B42754D31>
24. *Dėl 2010-2012 m. preliminarių nacionalinio biudžetų pagrindinių rodiklių*. Nr. (2.1.-01)-6K-0906768 (2009-07-07). Lietuvos Respublikos finansų ministerija. [žiūrėta 2010-03-11] Prieiga per internetą: http://www.lrvk.lt/Posed_medz/2009/090708/26.pdf
25. *Energy products & electricity. Excise duty tables*. (2009) [žiūrėta 2010-02-01] Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/energy_products/rates/excise_duties_energy_products_en.pdf
26. *Excise duty tables. Part-energy product and electricity*. (2010) [žiūrėta 2010-03-09] Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/energy_products/rates/excise_duties-part_ii_energy_products_en.pdf
27. Garškienė, A. (2006). Ekonomikos augimas : teorija ir praktika. *Lietuvos ūkio transformacija 1990-2005 metai (mokslinių straipsnių rinkinys 2)*. Vilnius : Vilniaus pedagoginis institutas.
28. Gylys, P. (2006). Mokesčių našta ir tarptautinė mokesčių konkurencija. *Ekonomika. Mokslo darbai.*, 75 tomas. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla.
29. Gyventojų pajamų mokestis (2009-12-14) [žiūrėta 2010-02-07] Prieiga per internetą: <http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=1077032> (žiūrėta 2010-02-07)
30. Gražytė-Molienė, O. (2004). *Statistika 1*. Vilnius: Vilniaus verslo kolegija.
31. *Informacija apie Europos palyginimų programos 2008 m. rezultatus* (2010 m. katalogas) . [žiūrėta 2010-03-11]. Prieiga per internetą: http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1561
32. Kuodis, R. (2008). Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos. *Pinigų studijos*, 2.
33. Leontjeva, K. (2009-09-13) Mažesnis akcizas, bet ne biudžeto pajamos. [žiūrėta 2010-02-09] Prieiga per internetą: http://www.marketnews.lt/komentaras/mazesnis_akcizas_bet_ne_biudzeto_pajamos;comid=1794.
34. Levišauskaitė, K., Rūškys, G. (2003). *Valstybės finansai*. Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas.

35. Levišauskaitė, K., Šinkūnienė, K. (2006). Mokesčių kultūros ir mokesčių mentaliteto aspektai efektyvioje valstybės mokesčių sistemoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 15, p. 9-18.
36. *Lietuvos ekonomikos tyrimas 2009/2010 (2)* [žiūrėta 2010-03-11] Prieiga per internetą: <<http://www.lrinka.lt/Pranesim/LET2010.pdf>>
37. *Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas*. 2004 m. sausio 29 d. Nr. IX-1987 [žiūrėta 2009-09-07]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=226951>
38. *Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas*. 1990 liepos 30 d. Nr. I-430 [žiūrėta 2008-02-03]. Prieiga per internetą: http://skelbimas.lt/istatymai/biudzeto_sandaros_istatymas.htm.
39. *Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas*. 2002 m. liepos 2 d. Nr. IX-1007, Vilnius [žiūrėta 2009-01-17], Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.susije_1?p_id=171369&p_rys_id=15
40. *Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas*. 2004 m. balandžio 13 d. Nr. IX-2112. [žiūrėta 2008-02-03]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=231855.
41. *Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas*. 2001-12-20, Nr. IX-675, Vilnius. Lietuvos Respublikos Seimas. [žiūrėta 2010-03-11]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=338526>.
42. *Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės įstatymas*. 2002 m. kovo 5 d. Nr. IX-751, Vilnius. Lietuvos Respublikos Seimas. [žiūrėta 2009-02-15]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=334636>.
42. Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų nustatymo metodikos įstatymo pakeitimo įstatymas 2001 m. spalio 23 d. Nr. IX-566 Vilnius. [žiūrėta 2010-02-11]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=153434.
43. Lileikienė, A., Šaparnis, G., Tamošiūnas, T. (2004). *Magistro darbo metodika*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
44. Lukoševičius, V., Stankevičius, P. (2006). Nacionalinio biudžeto struktūriniai pokyčiai. *Lietuvos ūkio transformacija 1990-2005 metai (mokslinių straipsnių rinkinys 2)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas.
45. LLRI ekspertizė dėl Gyventojų pajamų mokesčio 6 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIP – 442(2). (2009-12-29). [žiūrėta 2010-02-01] Prieiga per internetą: < http://www.lrinka.lt/index.php?act=main&item_id=5555>

46. Mačiulaitytė, E. (2007). *Valstybės finansų ekonometrinis modeliavimas. Daktaro disertacija.* [žiūrėta 2010-02-03]. Prieiga per internetą: < http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2007~D_20070320_094038-52265/DS.005.0.01.ETD
47. *Makroekonomika.* (2005). Moksliniai red. : V.Snieška, J. Čiburienė. Kaunas : Technologija.
48. Marcijonas, A., Sudavičius, B., (2003). *Mokesčių teisė.* Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
49. Martišius, S., A., Kėdaitis, V. (2003). *Statistika: I dalis.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
50. Meidūnas, V., Puzinauskas, P. (2003). *Finansai.* Vilnius : Teisines informacijos centras.
51. Meidūnas, V., Puzinauskas, P. (2001). *Mokesčiai: teorija, vaidmuo, raida.* Vilnius : Teisines informacijos centras.
52. Meškauskienė, D., TvariJonavičienė, M. (2003). Lietuvos mokesčių sistema: mokesčių naštos tyrimas. *Verslas: teorija ir praktika*, IV tomas, Nr. 1.
53. *Mokestiniai pakeitimai. Vyriausybė pritarė 2010 metų biudžeto projektui.* (2009-10-15). Finansų ministerija: < http://www.finmin.lt/web/finmin/pranesimai_spaudai?erp_item=naujiena_001215>
54. *Nacionalinis biudžetas. Lietuvos Respublikos Finansų Ministerija.* [žiūrėta 2008-02-03]. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas.
55. *Nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo operatyviniai duomenys (2009m. sausio-gruodžio mėn.) LR* Finansų ministerija. [žiūrėta 2010-03-23]. Prieiga per internetą: < http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/nacionalinio_biudzeto_surinkimas/ketv/nb_2009_m_surinkimas.pdf >.
56. *Nacionalinės sąskaitos. Lietuvos statistikos metraštis (2001-2009).* Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
57. Naraškevičiūtė, V., Lakštutienė, A. (2003). *Valstybės finansai.* Kaunas: Technologija.
58. Navickas, V., (2009). *Europos Sąjungos rinkų ypatumai.* Kaunas: Technologija.
59. Novikevičius, V. (2002). Valstybės biudžeto ir biudžetinio proceso istoriniai aspektai. *Jurisprudencija. Mokslo darbai.* 31 (23) tomas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
60. *NPD ir PNPD taikymo tvarka nuolatiniams Lietuvos gyventojams (2009-10-08)* [žiūrėta 2010-02-07] Prieiga per internetą: www.vmi.lt/GetFile.ashx?fileName=GPMI_NPD_091008.pdf
61. Poviliūnas, A. (2003). *Moksliniai ekonomikos tyrimai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
62. Rakauskienė, O.G. (2006). *Valstybės ekonominė politika.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
63. Skačkauskienė, I. (2006). Mokesčių vertinimo sistemos metodai. *Verslas, vadyba ir studijos.*
64. Smalenskas, G., (2007). *Finansai.* Vilnius: Homo liber.
65. Stačiokas, R. (2003). *Apmokestinimas ir mokesčiai Europos Sąjungoje.* Kaunas: Technologija.

66. Stačiokas, R., Rimas, J. (2004). *Mokesčiai: teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija.
68. Stačiokas, R., Rimas, J. (2003). *Mokesčiai: istorinė raida ir dabartis*. Kaunas: Technologija.
69. Stankaitienė, A., Starkevičiūtė, M., Tabor S.R. Finansų ministerijos fiskalinės politikos Interneto kursas. [žiūrėta 2008-02-03]. Prieiga per internetą: <http://finansai.tripod.com/fispol.htm>.
70. Startienė, G., Trimonis, K. (2009). Oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastas. *Ekonomika ir vadyba*, 14.
71. Šapalienė, L. (2008). *Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai darbai*. Vilnius: UAB „Mokesčių srautas“.
72. Šinkūnienė, K. (2009). *Mokesčių kultūros vertinimo modelis. Daktaro disertacija*. [žiūrėta 2010-04-03]. Prieiga per internetą: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20100202_162942-21175/DS.005.0.01.ETD
73. Taxation trends in the European Union (2009) [žiūrėta 2010-03-27]. Prieiga per internetą: <
http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2009/2009_main_results_en.pdf>
74. "Taxes in Europe" database. (2009) [žiūrėta 2010-02-09] Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/gen_info/info_docs/tax_inventory/index_en.htm
75. Vainienė R. (2005) *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.
76. *Valdžios sektoriaus finansai. Lietuvos statistikos metraštis (2001-2009)*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
77. *Vartotojų kainų indeksas (VKI) ir kainų pokyčiai*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. [žiūrėta 2010-02-09] Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=128>>
78. Viskas apie ES paramą [žiūrėta 2009-12-09], Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/2007-2013/lt/parama>.
79. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (2003). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
80. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2003 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
81. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2004 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
82. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2005 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.

83. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2006 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
84. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2007 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
85. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2008 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2009-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
86. *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga 2009 m.* Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR Finansų Ministerijos. [žiūrėta 2010-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/index.aspx?itemId=10121222>>.
87. Žigienė, G. (2007). Transformations of local government finance in Lithuania during the transition. *Transformations in Business & Economics*, Vol.6, 1(11), p. 53-70.
88. Žilėnas, A. (1996). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės finansų pagrindai. 1 dalis. Vilnius.
89. *2010 m. biudžetas.* (2009-12-21). Vilnius .Lietuvos Respublikos finansų ministerija. [žiūrėta 2010-04-23] Prieiga per internetą: < <http://www.finmin.lt/web/finmin/2010biudzpatob#p>>
90. Maćczyński, D. (2006). *Stability of Tax Burden. Viešoji politika ir administravimas*, 15, p. 62-67.
91. Петти, У. *Трактат о налогах и сборах.* [žiūrėta 2010-03-07]. Prieiga per internetą:< <http://emsu.ru/me/classic/1/cont.htm>>
92. Умнова, Н.Т. *Налоговая система.* On-Line библиотека. [žiūrėta 2010-03-07]. Prieiga per internetą: <http://www.xserver.ru/user/nalst/>

PRIEDAI

Lietuvos Respublikos mokesčių sistema

Lietuvos mokesčių sistema	
Tiesioginiai mokesčiai	Netiesioginiai mokesčiai
1. Gyventojų pajamų mokestis	1. Pridėtinės vertės mokestis
2. Valstybinio socialinio draudimo įmokos	2. Akcizai
3. Mokestis už valstybinius gamtos išteklius	3. Muitai
4. Naftos ir dujų išteklių mokestis	4. Pertekliaus mokestis cukraus sektoriuje
5. Mokestis už aplinkos teršimą	5. Gamybos mokestis cukraus sektoriuje
6. Žemės mokestis	6. Papildomas baltojo cukraus gamybos kvotos ir pridėtinės izogliukozės gamybos kvotos vienkartinio išsipirkimo mokestis
7. Įmonių ir organizacijų nekilnojamojo turto mokestis	
8. Paveldimo turto mokestis	
9. Žyminis mokestis	
10. Valstybės rinkliava	
11. Konsulinis mokestis	
12. Mokesčiai už pramoninės nuosavybės objektų registravimą;	
13. Privalomojo sveikatos draudimo įmokos	
14. Įmokos į garantinį fondą	
15. Loterijų ir azartinių lošimų mokestis	
16. Atskaitymai nuo pajamų pagal Lietuvos Respublikos miškų įstatymą	
17. Atskaitymai nuo pajamų pagal Lietuvos Respublikos kelių priežiūros ir plėtros programos finansavimo įstatymą	
18. Arba mokestis už valstybės turto naudojimą patikėjimo teise	
19. Pelno mokestis	

Šaltinis: Šapalienė, L. (2008). Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai darbai.

Gyventojų pajamų mokesčio instrumentarijus

Gyventojų pajamų mokestis iki 2003 m. sausio 1 d. buvo mokamas pagal 1990 m. spalio 5 d. Priimtą Ir fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinąjį įstatymą bei vėlesnius jo pakeitimus. Nuo 2003 m. sausio 1 d. Įsigaliojo Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas.

Pagal LR Gyventojų pajamų mokesčio įstatymą šį mokestį moka pajamų gavęs ir (arba) pajamų uždirbęs gyventojas. Šio pajamų mokesčio subjektai skirstosi į nuolatinius ir nenuolatinius Lietuvos gyventojus.

Nuolatinio Lietuvos gyventojų mokesčio objektą sudaro visos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje ir ne Lietuvoje. Nenuolatinio Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio objektas:

1. per nuolatinę bazę vykdomos individualios veiklos pajamos ir užsienio valstybėse gautos pajamos, priskiriamos tai nuolatinėi bazei Lietuvoje tuo atveju, kai tos pajamos susijusios su nenuolatinio Lietuvos gyventojų veikla per nuolatinę bazę Lietuvoje;

2. ne per nuolatinę bazę gautos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje: palūkanos, honoraras, sporto veiklos pajamos ir pan. [39].

Gyventojų apmokestinamąsias pajamas per 2003-2008 metų laikotarpį apskaičiuojamos: iš mokestiniu laikotarpiu gautų pajamų atimama:

- a) neapmokestinamos pajamos;
- b) pajamos, gautos iš veiklos, įsigijus verslo liudijimą;
- c) leidžiami atskaitymai, susiję su individualios veiklos pajamų gavimu;
- d) per mokestinį laikotarpį parduoto ar kitaip perleisto nuosavybės ne individualios veiklos turto įsigijimo kaina, ir su šio turto pardavimu ar kitokiu perleidimu nuosavybės susijusios išlaidos.
- e) neapmokestinamasis pajamų dydis ir papildomas neapmokestinamasis pajamų dydis, apskaičiuojant mokestinio laikotarpio vieno mėnesio apmokestinamąsias pajamas, arba metinis neapmokestinamasis pajamų dydis ir metinis papildomas neapmokestinamasis pajamų dydis, apskaičiuojant mokestinio laikotarpio apmokestinamąsias pajamas, arba jo dalis .
- f) nuolatinio Lietuvos gyventojų patirtos išlaidos (apskaičiuojant mokestinio laikotarpio apmokestinamąsias pajamas): už profesinį mokymą ar studijas, kurias baigus įgyjamas pirmas aukštasis išsilavinimas ir suteikiama pirma atitinkama kvalifikacija, taip pat už pirmas doktorantūros, taip pat meno aspirantūros studijas nuolatinių Lietuvos gyventojų, kurie mokosi ar studijuoja, sumokėtos sumos ir kiti.

2009 m. ir vėlesniais mokestiniais laikotarpiais gyventojų pajamas apskaičiuojamos analogiškai kaip ir 2003-2008 laikotarpiu, išskyrus pajamas iš paskirstytojo pelno. Iš paskirstytojo pelno

pajamų negali būti atimami nei neapmokestinamieji pajamų dydžiai, nei gyventojų patirtos Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme nurodytos išlaidos.

Pagrindinis neapmokestinamasis pajamų dydis (toliau NPD), buvo taikomas visiems pajamų mokesčio mokėtojams iki 2007 m. sausio 1 d., — 290 Lt per mėnesį, o nuo 2007 m. sausio 1 d. iki 2009 m. sausio 1 d., buvo 320 Lt per mėnesį. Jeigu gyventojas atitinka daugiau nei vieną individualų NPD nustatytą kriterijų, taikomas didžiausias individualus NPD.

Individualūs NPD (toliau – INPD), taikomi iki 2007 m. sausio 1d. ir atitinkamai nuo 2007 m. sausio 1 d. iki 2009 m. sausio 1 d., buvo tokie:

- asmenims, kuriems nustatytas 0-25 procentų darbingumo lygis, ar senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas didelių specialiųjų poreikių lygis, (iki 2007 m. birželio 30 d. – ir I grupės invalidams) ar asmenims, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas sunkus neįgalumo lygis, taikomas: iki 2007 m. sausio 1 d. - 430 Lt , o nuo 2007 m. sausio 1 d. iki 2009 m. sausio 1 d. - 475 Lt. INPD per mėnesį;

- asmenims, kuriems nustatytas 30-40 procentų darbingumo lygis, ar senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas vidutinių specialiųjų poreikių lygis, (iki 2007 m. birželio 30 d. – ir II grupės invalidams) ar asmenims, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas vidutinis neįgalumo lygis, taikomas iki 2007 m. sausio 1 d. 380 Lt, o nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 420 Lt INPD per mėnesį;

- asmenims, auginantiems tris ir daugiau vaikų (įvaikių) iki 18 metų, taip pat vyresnius, jeigu jie mokosi dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose, taikomas: iki 2007 m. sausio 1 d. 430 Lt, o nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 475 Lt INPD per mėnesį, be to, už ketvirtą ir kiekvieną paskesnę vaiką (įvaikį) INPD didinamas: atitinkamai 46 litų iki 2007 m. , nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 50 litų;

- motinai (įmotei) arba tėvui (įtėviui), kuris (kuri) vaikus (įvaikius) iki 18 metų, taip pat vyresnius, jeigu jie mokosi dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose, augina vienas (viena), taikomas: iki 2007 m. sausio 1 d. 335 litų , o nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 370 Lt INPD per mėnesį, be to, už auginamą antrą ir kiekvieną paskesnę vaiką (įvaikį) INPD didinamas atitinkamai: iki 2007 m. 53 litais, o nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 60 litų;

- žemės ūkio veiklos subjektų darbuotojams, kai šių subjektų pajamos iš realizuotos žemės ūkio produkcijos per metus sudaro daugiau kaip 50 procentų visų pajamų, taip pat ūkininkų, įstatymų nustatyta tvarka įregistravusių ūki, darbuotojams taikomas: iki 2007 m. sausio 1 d. - 330 litų, o nuo 2007 m. iki 2009 m. sausio 1 d. - 365 Lt INPD per mėnesį. (GPMĮ,

Nuo 2009 m. sausio 1 d. NPD nuolatiniame Lietuvos gyventojui taikomas tik su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusioms pajamoms, o konkretus taikytinas NPD nustatomas atsižvelgiant į gyventojų apmokestinamąsias pajamas, t.y. didėjant pajamoms taikomas NPD

mažėja, o tam tikrą lygį viršijančioms pajamoms NPD netaikomas. Gyventojas, jei pageidauja, kad būtų taikomas jam priklausantis NPD, privalo pajamų, susijusių su darbo santykiais, gavimo vietoje pateikti prašymą dėl pagrindinio bei papildomo NPD taikymo. Per mokestinį laikotarpį iš gyventojų pajamų NPD atimamas tik vienoje darbovietėje. NPD kalendoriniais metais taikomas pagal tokia tvarka:

1) gyventojui, kurio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos neviršija 800 litų per mėnesį, taikome 470 litų per mėnesį;

2) gyventojui, kurio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos viršija 800 litų per mėnesį, taikomas mėnesio NPD apskaičiuojamas pagal šią formulę:

$$\text{NPD} = 470 - 0,2 * (\text{gyventojų mėnesio su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos} - 800).$$
 Pažymėtina, jei pagal pateiktą formulę apskaičiuotas NPD yra neigiamas, tuomet laikoma, kad jis lygus 0.

3) Gyventojams, turintiems 0 — 25 procentų darbingumo lygį, ar gyventojams, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra pripažintas didelių specialiųjų poreikių lygis, ar gyventojams, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas sunkus neįgalumo lygis, — 800 litų NPD;

4) Gyventojams, turintiems 30 – 55 procentų darbingumo lygį, ar gyventojams, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra pripažintas vidutinių ar nedidelių specialiųjų poreikių lygis, ar gyventojams, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra pripažintas vidutinis ar lengvas neįgalumo lygis, — 600 Lt NPD;

Papildomo NPD taikymo nustatyta tokia tvarka: nuolatiniais Lietuvos gyventojams, kurie augina vaikus taikomi papildomi NPD: už pirmąjį vaiką – 100 litų, už kiekvieną paskesnę – po 200 litų. Papildomo NPD taikymas nesiejamas su pajamų, susijusių su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais, atitinamais dydžiais. Papildomi NPD kalendoriniais metais taikomi tėvams per pusę, pavyzdžiui: jei tėvai augina vieną vaiką, tai kiekvienam iš jų bus taikomas 50 litų papildomo NPD.

Pažymėtina, kad, apskaičiuodami metinį NPD, į metines nuolatinio Lietuvos gyventojų pajamas (GMP) priskaičiuojamos visos mokestiniu laikotarpiu gautos apmokestinamosios pajamos, išskyrus išmokas, išmokėtas pasibaigus ar nutraukus gyvybės draudimo ar pensijų kaupimo sutartį, jei jos neviršijo sumokėtų įmokų sumos. Nuolatinis Lietuvos gyventojas, kuriam priklausantis metinis NPD yra mažesnis nei buvo jam pritaikytas, privalo pateikti metinę pajamų mokesčio deklaraciją ir iki gegužės 1 d. sumokėti pajamų mokesčio skirtumą.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. didžiosios dalies gyventojų pajamos apmokestinamos vienodu 15 proc. gyventojų pajamų mokesčio tarifu, bet jie taip pat moka atskirą privalomojo sveikatos draudimo (PSD) įmoką, kuri didžiajai daliai gyventojų, kuri sudaro 6 proc. gaunamų pajamų.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. nustatytas 15 proc. pajamų mokesčio tarifas visoms pajamoms, išskyrus pajamas iš paskirstytojo pelno. Privalomo sveikatos draudimo įmokos (6 ir 9 proc.) atskiriamos, jų mokėjimas nustatytas. Pagal GPMĮ pakeitimo įstatymą pajamoms iš paskirstytojo pelno nustatytas – 20 proc. pajamų mokesčio tarifas. Tokioms pajamoms priskiriami dividendai. Pajamoms iš paskirstytojo pelno, nepriskiriamos neribotos civilinės atsakomybės vienetų pajamos. Jei neribotos civilinės atsakomybės vieneto dalyvio pajamos iš apmokestinto pelno viršija 4000 litų, jos apmokestinamos 15 proc. pajamų mokesčio tarifu.

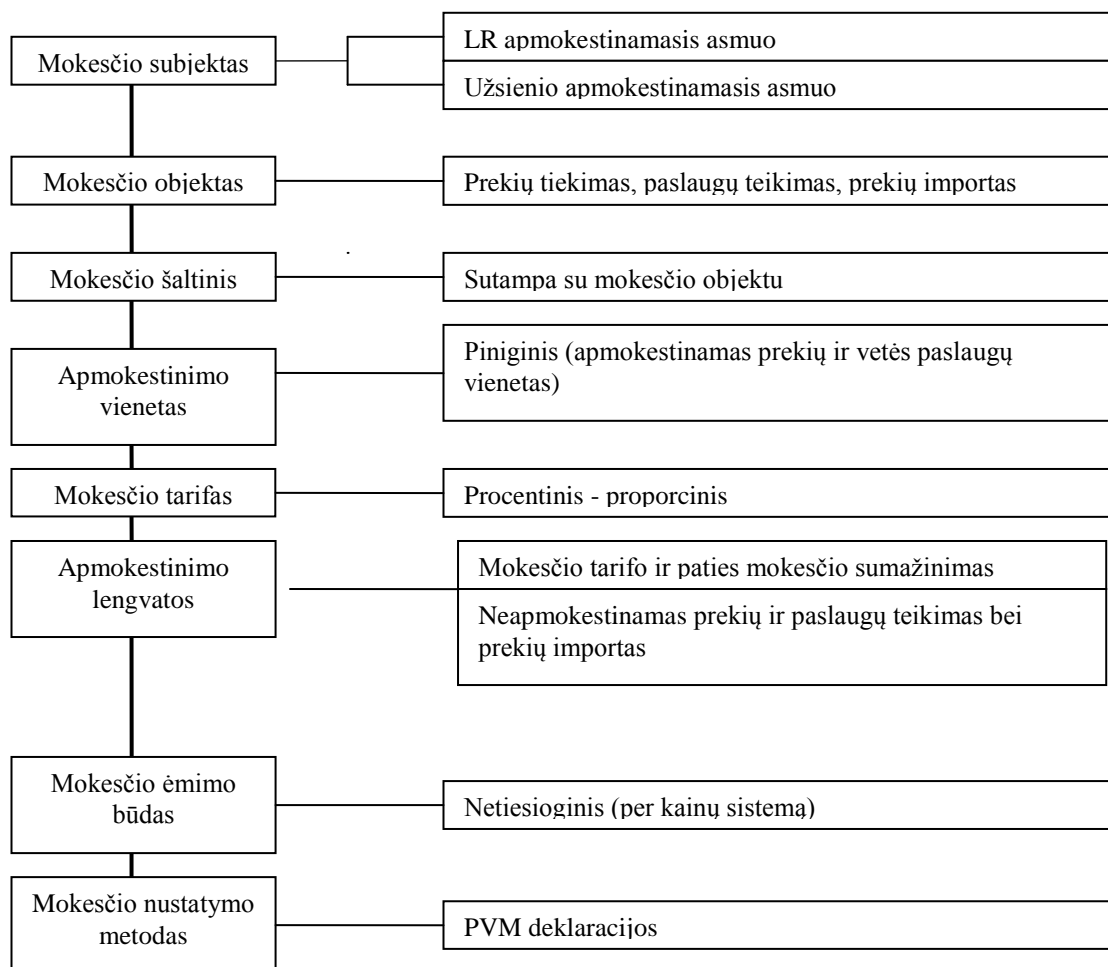
Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis gyventojų pajamų mokesčio įstatymu [39], NPD ir PNPD taikymo tvarka [60] ir [29].

PVM tarifai ES šalyse

ES šalys	Standartinis PVM tarifas.	Sumažintas PVM tarifas
Belgija	21%	12% ir 6%
Bulgarija	20%	7%
Čekija	19%	9%
Danija	25%	-
Vokietija	19%	7%
Estija	18%	9%
Graikija	19%	12% ir 4,50%
Ispanija	16%	7% ir 4%
Prancuzija	19.60%	5.50% ir 2.10%
Airija	21.50%	13.50% ir 4.80%
Italija	20%	10% ir 4%
Kipras	15%	5% ir 8%
Latvija	21% nuo 2009-01-01	10%
Lietuva	21% nuo 2009 -09-01	5 ir 9 %
Liuksemburgas	15	12%, 9%, 6% ar 3%
Vengrija	20%	5%
Malta	18%	5%
Nyderlandai	19%	6%
Austrija	20%	10%
Lenkija	19%	7% ir 3%
Portugalija	20%	12% ir 5%
Rumunija	19%	9% ir 5%
Slovėnija	20%	8,50%
Slovakija	19%	10%
Suomija	22%	17% ir 8%
Švedija	25%	12% ir 6%
Jungtinė Karalystė	15%	5%

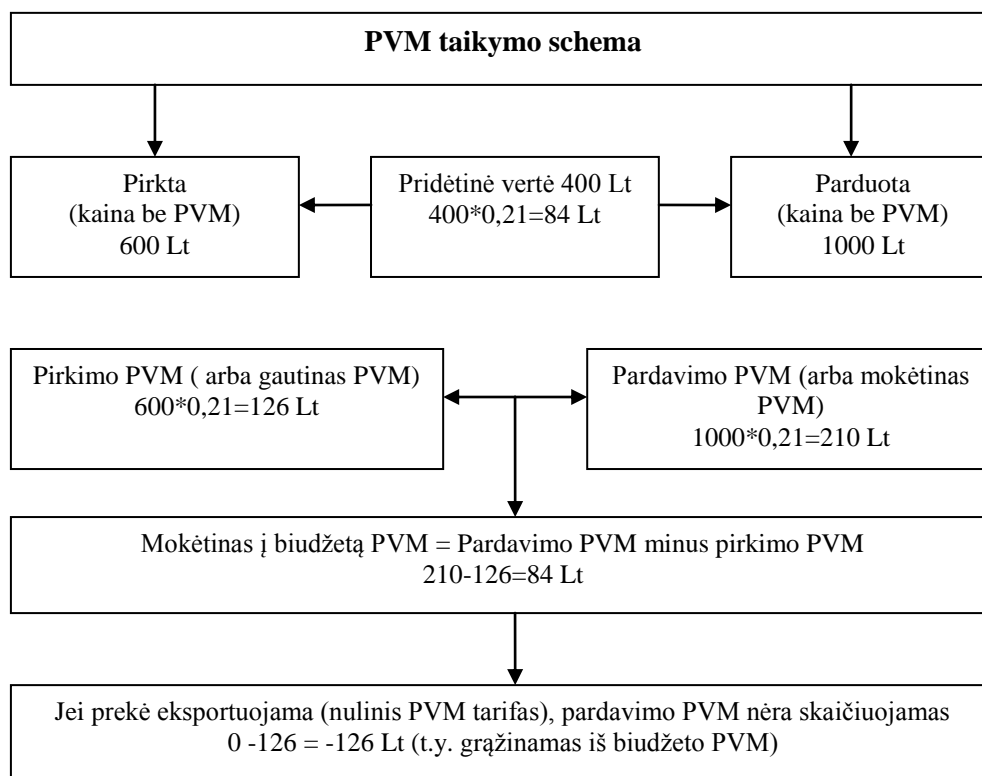
Šaltinis: "Taxes in Europe" database. (2009) [74].

Pridėtinės vertės mokesčio instrumentarijus Lietuvoje

Šaltinis: E. Buškevičiūtė (2007). Mokesčių sistema

PVM taikymo schema

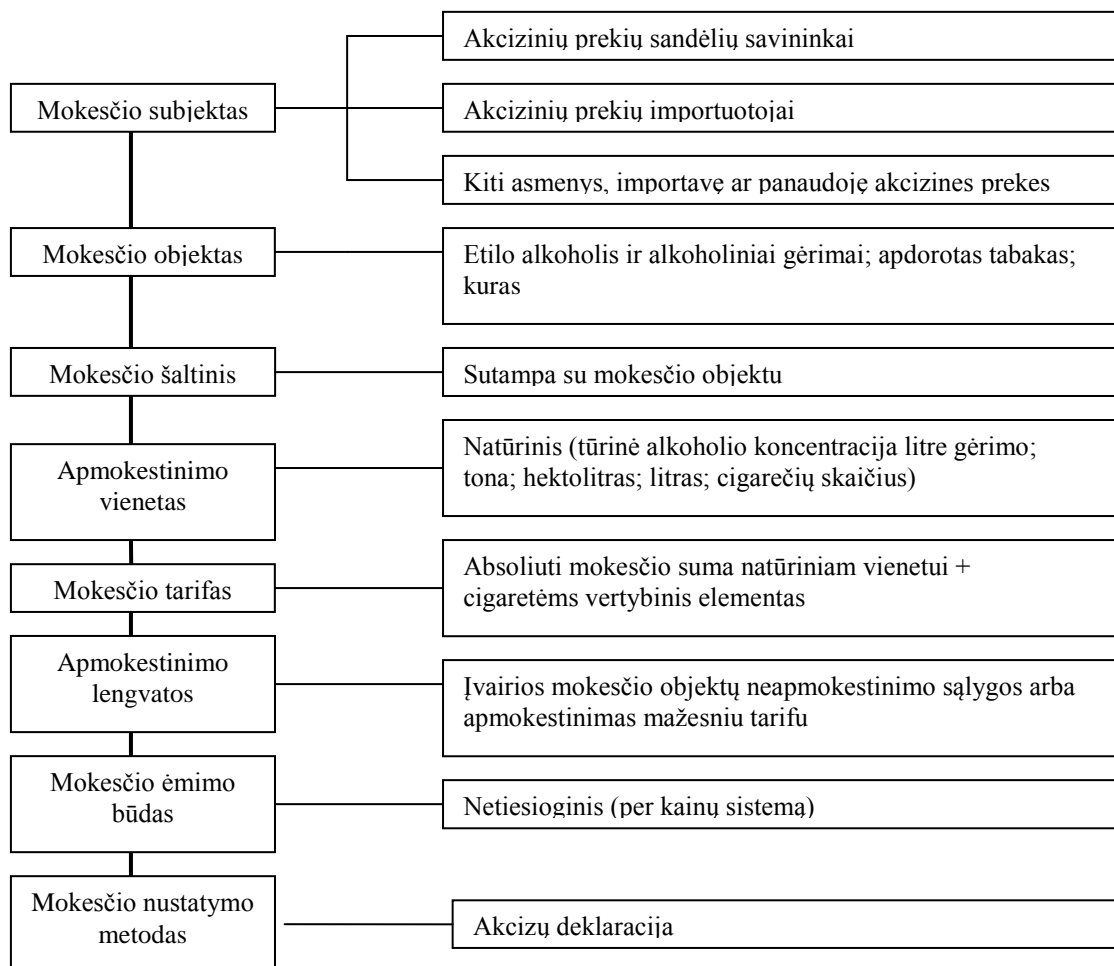
Šaltinis: sudaryta remiantys Šapalienės, L. (2008). Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai pagrindai, p. 64 .

Gyventojų pajamų mokesčio tarifai ES šalyse, proc.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Belgija	60,6	60,1	56,4	53,7	53,7	53,7	53,7	53,7	53,7
Bulgarija	40,0	38,0	29,0	29,0	29,0	24,0	24,0	24,0	10,0
Čekijos Respublika	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0		32,0	32,0	15,0
Danija	59,7	59,6	59,8	59,8	59,0	59,0	59,0	59,0	59,0
Vokietija	53,8	51,2	51,2	51,2	47,5	44,3	44,3	47,5	47,5
Estija	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	24,0	23,0	22,0	21,0
Airija	44,0	42,0	42,0	42,0	42,0	42,0	42,0	41,0	41,0
Graikija	45,0	42,5	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0
Ispanija	48,0	48,0	48,0	45,0	45,0	45,0	45,0	43,0	43,5
Prancūzija	59,0	58,3	57,8	54,8	53,4	53,5	45,8	45,8	45,8
Italija	45,9	45,9	46,1	46,1	46,1	44,1	44,1	44,9	44,9
Kipras	40,0	40,0	40,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Latvija	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Lietuva	33,0	33,0	33,0	33,0	33,0	33,0	27,0	27,0	24,0
Liuksemburgas	47,2	43,1	39,0	39,0	39,0	39,0	39,0	39,0	39,0
Vengrija	44,0	40,0	40,0	40,0	38,0	38,0	36,0	40,0	40,0
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Nyderlandai	60,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0
Austrija	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Lenkija	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0
Portugalija	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	42,0	42,0	42,0
Rumunija	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Slovėnija	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	41,0	41,0
Slovakija	42,0	42,0	38,0	38,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Suomija	54,0	53,5	52,5	52,2	52,1	51,0	50,9	50,5	50,1
Olandija	51,5	53,1	55,5	54,7	56,5	56,6	56,6	56,6	56,4
Jungtinė Karalystė	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0
EU-27	44,7	43,7	42,9	42,2	41,2	39,9	39,3	39,1	37,8

Šaltinis: Taxation trends in the European Union (2009) [žiūrėta 2010-03-27]. Prieiga per internetą:
 <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2009/2009_main_results_en.pdf.

Akcizų mokesčio instrumentarijus Lietuvos sąlygomis

Šaltinis: E. Buškevičiūtė (2007). Mokesčių sistema.

8 priedas

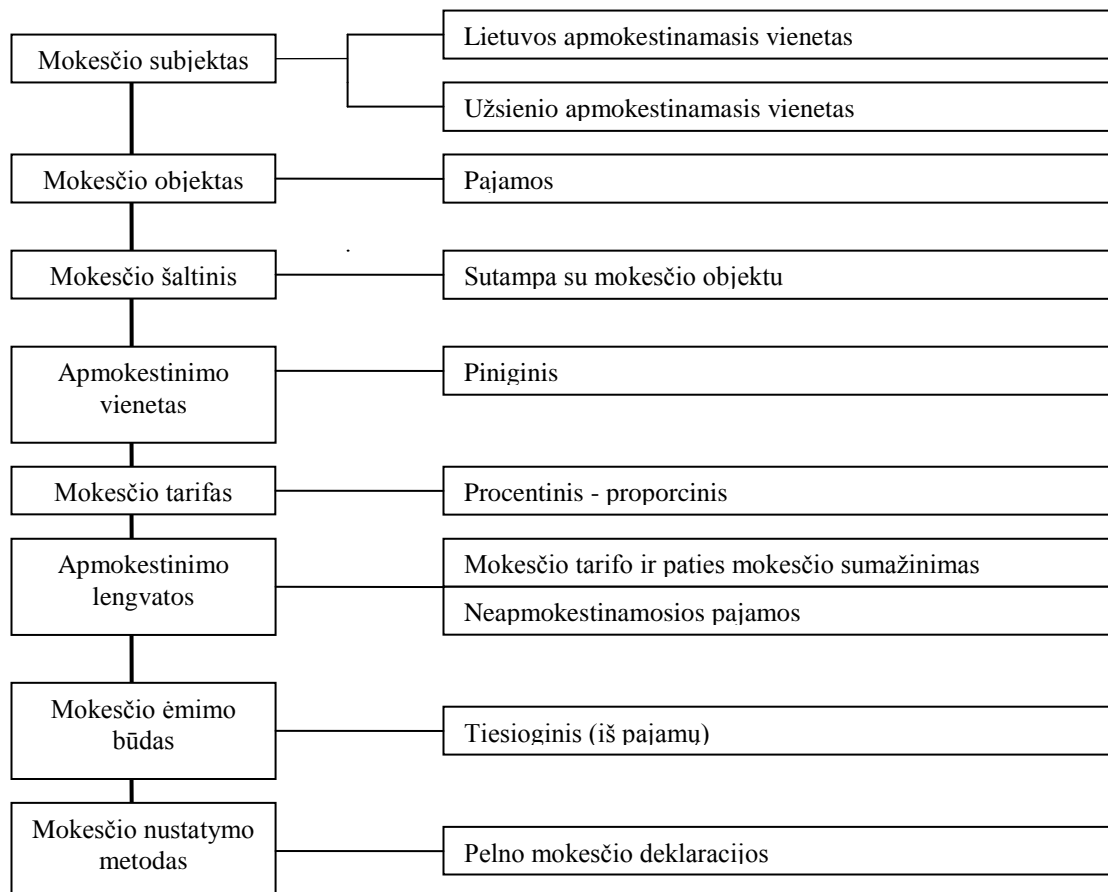
Akcizo tarifai taikomi gazolinams ir variklių benzinui

Tarifo galiojimas	Gazoliams
nuo 2004-05-01 iki 2007-12-31	1002 litų už toną produkto
nuo 2008-01-01 iki 2008-12-31	947 litų už 1000 litrų produkto
nuo 2009-01-01 iki 2009-07-31	1140 litų už 1000 litrų produkto
nuo 2009-08-01	947 litų už 1000 litrų produkto

Tarifo galiojimas	Bešvinis benzinai, litais	Benzinas, turintis švino, litais už toną produkto
nuo 2004-05-01 iki 2007-12-31	1318 Lt už tona	1934 Lt už toną
nuo 2008-01-01 iki 2008-12-31	1116 Lt už 1000 litrų	1454 Lt už 1000 litrų
nuo 2009-01-01	1500 Lt už 1000 litrų	2000 litų už 1000 litrų

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis LR akcizų įstatymu bei jo vėlesniais pakeitimais [37].

Pelno mokesčio instrumentarijus Lietuvoje

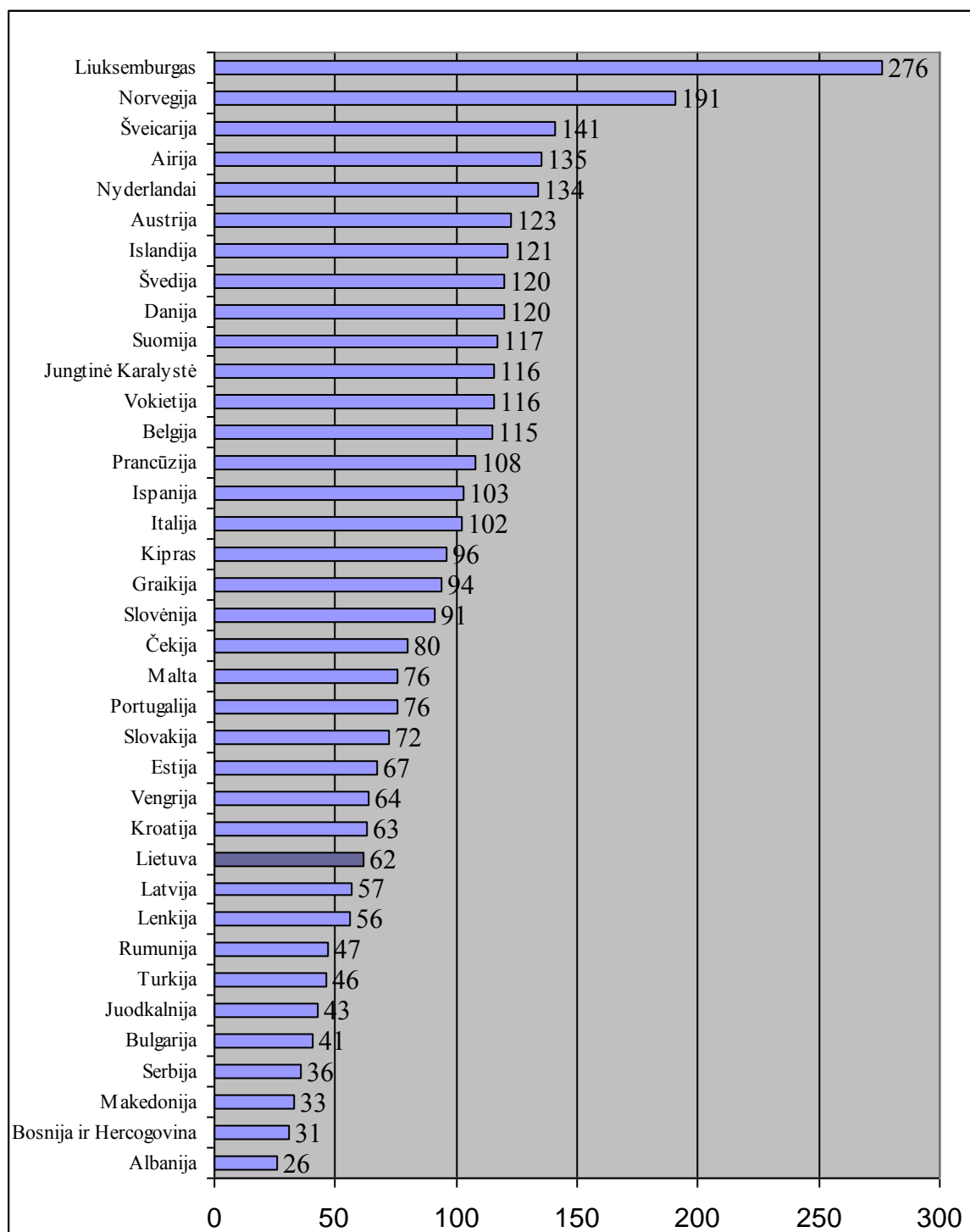
Šaltinis: E. Buškevičiūtė (2007). Mokesčių sistema

Pelno mokesčio tarifas ES šalyse, proc.

ES šalys	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgija	40,2	40,2	40,2	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0
Bulgarija	32,5	28,0	23,5	23,5	19,5	15,0	15,0	10,0	10,0	10,0
Čekijos Respublika	31,0	31,0	31,0	31,1	28,0	26,0	24,0	24,0	21,1	20,0
Danija	32,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0	28,0	25,0	25,0	25,0
Vokietija	51,6	38,3	38,3	39,6	38,3	38,7	38,7	38,7	29,8	29,8
Estija	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	24,0	23,0	22,0	21,0	21,0
Airija	24,0	20,0	16,0	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Graikija	40,0	37,5	35,0	35,0	35,0	32,0	29,0	25,0	25,0	25,0
Ispanija	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	32,5	30,0	30,0
Prancūzija	37,8	36,4	35,4	35,4	35,4	35,0	34,4	34,4	34,4	34,4
Italija	41,3	40,3	40,3	38,3	37,3	37,3	37,3	37,3	31,4	31,4
Kipras	29,0	28,0	28,0	15,0	15,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Latvija	25,0	25,0	22,0	19,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Lietuva	24,0	24,0	15,0	15,0	15,0	15,0	19,0	18,0	15,0	20,0
Liuksemburgas	37,5	37,5	30,4	30,4	30,4	30,4	29,6	29,6	29,6	28,6
Vengrija	19,6	19,6	19,6	19,6	17,6	17,5	17,5	21,3	21,3	21,3
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Nyderlandai	35,0	35,0	34,5	34,5	34,5	31,5	29,6	25,5	25,5	25,5
Austrija	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Lenkija	30,0	28,0	28,0	27,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Portugalija	35,2	35,2	33,0	33,0	27,5	27,5	27,5	26,5	26,5	26,5
Rumunija	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Slovėnija	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	23,0	22,0	21,0
Slovakija	29,0	29,0	25,0	25,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Suomija	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0
Olandija	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	26,3
Jungtinė Karalystė	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0
EU-27	31,9	30,7	29,3	28,3	27,0	25,5	25,3	24,5	23,6	23,5

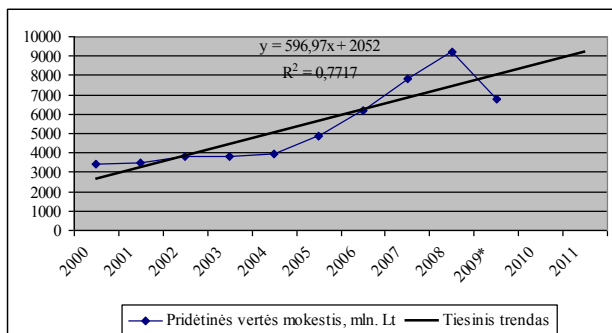
Šaltinis: Taxation trends in the European Union (2009) [žiūrėta 2010-03-27]. Prieiga per internetą:
 <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2009/2009_main_results_en.pdf>

BVP, tenkančio vienam gyventojui, realios apimties indeksai 2008* m. ES27=100

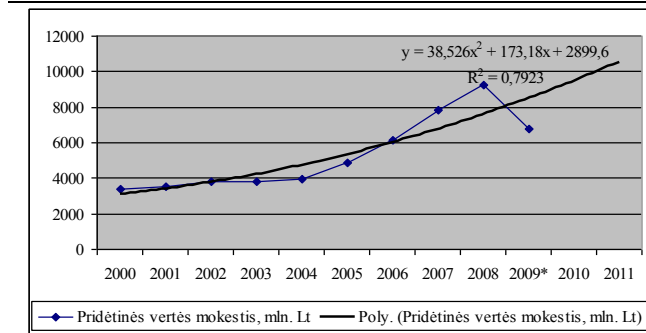

Šaltinis: *Informacija apie Europos palyginimų programos 2008 m. rezultatus (2010 m. katalogas)*. [žiūrėta 2010-03-11]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1561>

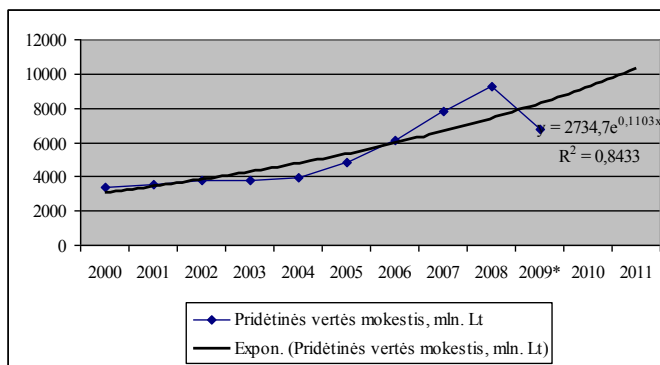
Pagrindinių mokesčių prognozės įvairiais metodais

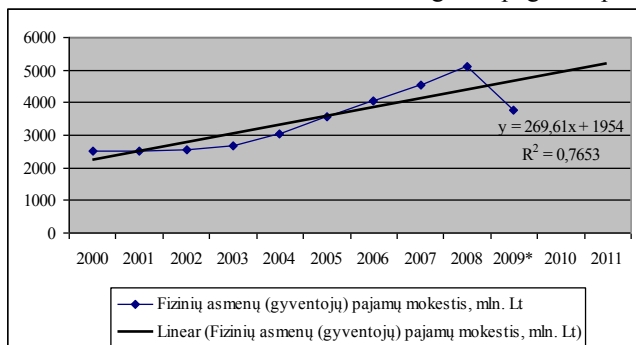
Prognozė pagal tiesinį tendą

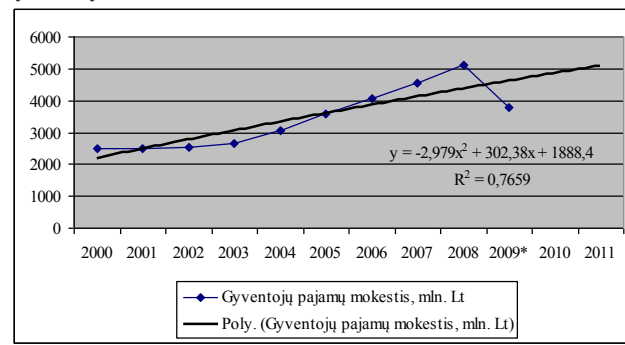
Prognozė pagal 2 laipsnio parabolės tendą

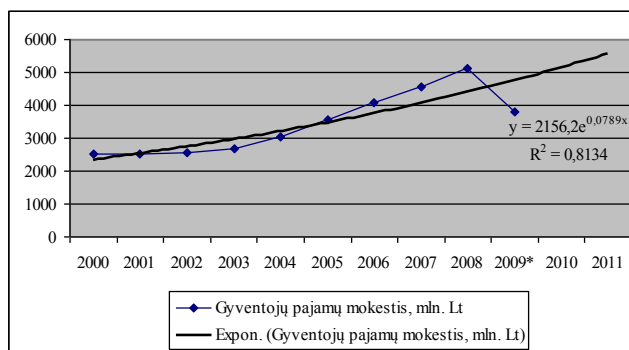
Prognozė pagal eksponentinį tendą

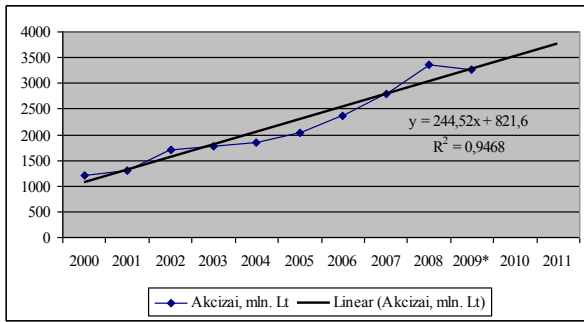
Prognozė pagal tiesinį tendą

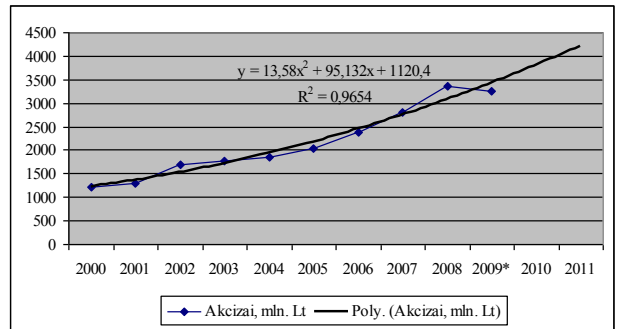
Prognozė pagal 2 laipsnio parabolės tendą

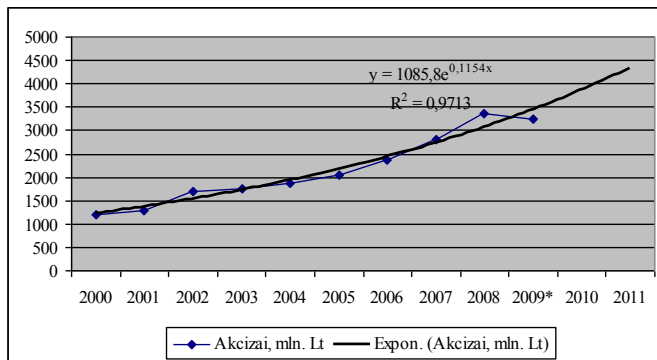
Prognozė pagal eksponentinį tendą

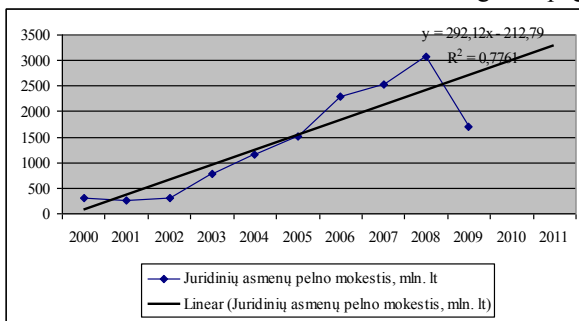
Progozė pagal tiesinį tendą

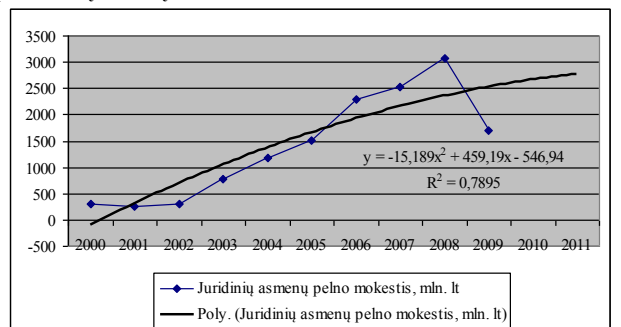
Progozė pagal 2 laipsnio parabolės tendą

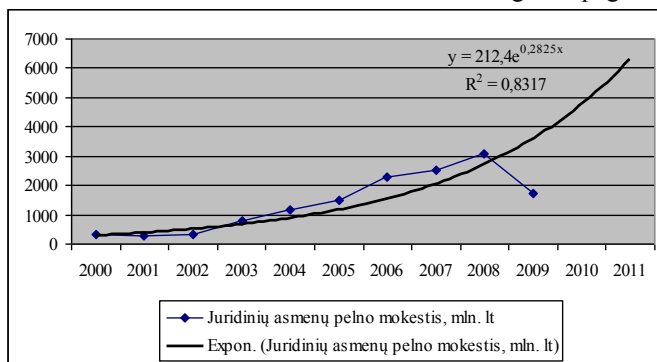
Progozė pagal eksponentinį tendą

Progozė pagal tiesinį tendą

Progozė pagal 2 laipsnio parabolės tendą

Progozė pagal eksponentinį tendą

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Asmeninio vartojimo išlaidų pagal paskirtį lyginamieji svoriai, proc.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
00 Vartojimo prekės ir paslaugos	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
01 Maistas ir nealkoholiniai gėrimai	37,66	36,65	35,26	32,41	30,01	28,38	27,30	25,87	25,66	25,64
011 Maistas	35,04	34,25	32,96	30,17	27,96	26,52	25,56	23,95	23,77	23,63
012 Nealkoholiniai gėrimai	2,62	2,40	2,30	2,25	2,05	1,85	1,74	1,92	1,89	2,00
02 Alkoholiniai gėrimai, tabakas	7,16	7,30	7,78	8,13	7,90	7,62	7,30	7,00	6,63	7,29
021 Alkoholiniai gėrimai	5,06	5,08	5,49	5,52	5,40	5,13	5,21	5,06	4,61	4,66
022 Tabakas	2,10	2,23	2,29	2,61	2,50	2,49	2,08	1,94	2,02	2,63
03 Apranga ir avalynė	8,38	7,58	6,89	6,76	8,02	8,64	8,54	8,69	8,21	8,05
04 Būstas, vanduo, elektra, dujos ir kitas kuras	15,25	15,56	14,68	15,13	13,71	12,41	12,09	12,11	12,36	12,54
05 Būsto apstatymo, namų ūkio įranga ir kasdieninė namų priežiūra	5,30	4,65	5,13	5,08	5,28	5,70	5,77	6,51	6,45	6,83
06 Sveikata	3,58	4,02	4,87	5,31	4,67	4,86	5,02	5,03	5,31	5,78
07 Transportas	8,04	8,25	7,18	7,81	9,40	10,46	10,63	10,80	11,49	10,48
08 Ryšiai	2,41	3,65	5,12	5,46	4,82	5,02	4,90	4,51	4,06	3,91
09 Poilsis ir kultūra	3,96	3,90	4,34	4,61	6,14	5,77	6,77	7,42	7,57	7,60
10 Švietimas	0,82	1,00	1,19	1,11	1,35	1,38	1,33	1,42	1,51	1,61
11 Restoranai ir viešbučiai	4,10	4,10	3,92	4,41	4,33	5,00	5,48	5,75	5,74	4,76
12 Įvairios prekės ir paslaugos	3,34	3,33	3,64	3,77	4,36	4,76	4,88			

Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamento duomenimis [77].

14 priedas

Akcizų tarifai benzinui (bešviniam ir su švinu) ES šalyse 2010 m. sausio 1 d.

	Akcizo tarifas benzinui su švinu EUR/1000 litrų	Akcizo tarifas benzinui be švino EUR/1000 litrų
Minimalus akcizo maitas priimtas Taryba 27-10-2003	421	359
Belgija	637,67	570,62-628,57*
Bulgarija	424,38	350,24
Čekija	539,34	505,11
Danija	662,20	570,83
Vokietija	721,00	654,50-669,80*
Estija	422,77	422,77
Graikija	621,00	610,00
Ispanija	457,79	424,69-455,92
Prancuzija	639,60	606,90-639,60
Airija	543,17	543,17
Italija	564,00	564,00
Kipras	421,00	298,66
Latvija	423,55	379,78
Lietuva	579,24	434,43
Liuksemburgas	516,66	462-09-464,58
Vengrija	459,56	444,02
Malta	578,18	459,38
Nyderlandai	795,11	713,99
Austrija	514,00-547,00*	442,00-475,00
Lenkija	-	390,55-451,09
Portugalija	650,00	582,95
Rumunija	421,19	348,04
Slovėnija	421,61	489,51
Slovakija	597,49	514,50
Suomija	653,50	527,00
Švedija	613,41	373,93-542,74
Jungtinė Karalystė	723,61	616,90

- priklausomai nuo sieringumo, aromatingumo lygio ir kt.

Šaltinis: Excise duty tables. Part-energy product and electricity. (2010) [žiūrėta 2010-03-09] Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/energy_products/rates/excise_duties-part_ii_energy_products_en.pdf>